

THE SANSKRIT TEACHER

CONTAINING
INTERESTING SENTENCES AND VERSES
FROM SANSKRIT LITERATURE
(IN TWO PARTS)

COMPILED

PART I

(FOR STANDARDS IV AND V)

BY

RÂO BAHÂDUR KAMALÂSHANKAR
PRÂNSHANKAR TRIVEDI, B. A.,

RETIRED PRINCIPAL, P. R. TRAINING COLLEGE, AHMEDABAD,
AND
EXAMINER IN SANSKRIT IN THE BOMBAY, ALLAHABAD,
BENARES, AND PUNJÂB UNIVERSITIES

MACMILLAN AND CO., LIMITED,

BOMBAY, CALCUTTA, MADRAS, AND LONDON

1926

Price Rs. 1-4-0

FIRST AND SECOND EDITIONS PUBLISHED ELSEWHERE
THIRD EDITION (REVISED & ENLARGED) 1915
FOURTH EDITION (REVISED & ENLARGED) 1916
FIFTH EDITION (REVISED & ENLARGED) 1918
SIXTH EDITION (REVISED & ENLARGED)
IN 2 PARTS-1921
SEVENTH EDITION 1926

Printed by V. P. Pendherkar, at the Tutorial Press,
211, Girgaum Back Road, Bombay and Published by F. E. Francis,
Manager, Macmillan & Co., Fort, Bombay.

PREFACE TO THE FIRST EDITION

The study of the Sanskrit language which is a mine of invaluable ancient literature is beneficial to all nations from various standpoints, archæological, philological, and others, but to none more than to the Hindus whose life is permeated by religion. It is essential to them for the proper knowledge and cultivation of their vernaculars and the comprehension of their religious and philosophical literature which is the wonder of the civilized world and for which they must have a yearning when foreigners like the Germans, the English, and the Americans are struck with admiration and devote their lives to its study.

During my official career in High Schools and Colleges I have learnt that the study of Sanskrit suffers much for lack of interest in it on the part of students. Indeed, they are inspired with love for it, which endures through life, if the subject is properly handled and the rich treasures of the literature placed before them. It is with the object of facilitating this study by creating a taste in it that the 'Sanskrit Teacher' is composed on somewhat new lines.

The following are the special features of the work :—

(a) The cream of Sanskrit literature is supplied to students in every lesson. Great care is bestowed upon the selection of sentences, passages, and verses. They are culled out from classical authors, the great epics, and the Upanishads. They embody proverbial expressions useful in every-day life and ordinary conversation (such as गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः, अयमपरो गण्डस्योपरि स्फोटः, आम्नान् पृष्टः कोविदारान् व्याचष्टे, क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः, महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः) and passages full of wisdom and usefulness. They are such as are sure to elevate the mind to a high plane of morality and devotion and inspire it with a spirit of respect

and reverence for all that is great and good, respect for learning and wisdom, respect for power and authority, and reverence for God.

(b) The book winds up with a large selection of prose and poetic passages. The prose passages are taken from the Pañcha-tantra, the Daśakumâracharita, the Kâdambari, and the works of Śaṅkarâchârya. They thus supply the student with different specimens of style. The poetic passages are selected from the works of Châṇakya, Bhartrihari, Kâlidâsa, Bhavabhûti, the Râmâyana, the Mahâbhârata, and various other works.

(c) A language is best learnt by the study of its poetic literature which contains wise thoughts clothed in felicitous expression. The committing to memory such gems of literature ensures a command over the language and deepens a taste for it. The object of meeting this requirement is specially kept in view in the selection of verses in lessons and also at the end of the book, which has so many as about 200 of them.

(d) The student is introduced to a knowledge of Sanskrit metres and figures of speech. The characteristics of the *ganâs* are explained and the student supplied with definitions of a few leading metres such as Mâlinî, Vasanta-tilakâ, Hariṇî, and Śikhariṇî. The leading features of a few figures such as the Upamâ, the Rûpaka, the Arthântaranyâsa, and the Anyokti are elucidated in lessons and notes at the end.

(e) The student is directly taken to literature, grammar being made subordinate as it ought to be. This object is attained in the following way. Every lesson opens with a few sentences which are translated into English and in which new grammatical forms are printed black to draw the attention of students. Then follows a paradigm of forms ready made

and lastly come the rules which are deduced from them. The method followed is thus analytic. It will be educative and interesting both to the school student and to the person of advanced years who has a mind to acquire a knowledge of it. The former should first learn to recognise the forms and then study them. For the latter it will do if he only learns to recognise them.

(f) The book comprehends in a small compass all the salient points of Sanskrit grammar, the knowledge of which is essential for the study of Sanskrit literature. All out-of-the-way forms are studiously avoided. Experience as teacher and examiner has shown me that students cram irregular forms for examination purposes and forget them as soon as they are free from their examination. They fail to grasp the general rules which govern the formation of declensional and conjugational forms current in the language. To cure this evil their attention is drawn to forms that are ordinarily met with in literature. External rules of Sandhi which hold in the formation of a variety of forms are with this object carefully explained and illustrated.

(g) What is easier and more current is given precedence to what is harder and less current. Compounds and past participles being of general occurrence in the Sanskrit literature are introduced at a very early stage; Futures are treated before the Perfect tense; and the 4th and 5th varieties of the Aorist before the remaining varieties.

(h) The last lesson deals with Taddhita and Kṛit suffixes generally met with in the language.

(i) The beauty of Sanskrit grammatical terms lies in the fact that they are mostly significant. If this fact is properly explained to students, much of their work will be facilitated. I regret to remark, however, from my experience as University examiner, this fact is not properly brought to

the notice of students. It is on this account that words like बहुव्रीहि are found spelt in a variety of ways some of which like बहुरि are simply ridiculous. To remedy this evil, this book explains every grammatical term and thus impresses it upon the minds of students. When a student learns that the word बहुव्रीहि is itself a Bahuvrīhi compound and show its characteristics, when he knows that the word तत्पुरुष by its twofold dissolution shows its twofold nature, when he knows that the words वर्तमान and भूत are themselves present and past participles respectively, and when he understands that definitions of metres are generally given in a quarter of the same metres that they are meant to define, his task of remembering them becomes extremely easy and interesting and his knowledge becomes sound and enduring.

(j) No exercises for translation are given till the student has made some progress in the path of knowledge. He is then given exercises containing Sanskrit sentences for translation. The number of these sentences increases as lessons advance, but is never tediously large. A few sentences only are given in English for translation into Sanskrit.

(k) To encourage the cultivation of the habit of self-help without which nothing great in life can be achieved, no glossary is given for selections in prose and poetry at the end. Notes are, however, supplied to explain difficult constructions, expressions, and context, where necessary.

(l) An appendix is given for intelligent students. It is hoped that it will be useful to those who wish to be initiated into a study of the Sanskrit grammar of Pāṇini and will also facilitate the work of good students at the time of the revision of the book.

Ahmedābād, }
June, 1911. }

K. P. TRIVEDI

THE CONTENTS

Lesson	Pages
I—Letters	1—2
II—The Present Tense	2—3
III—The Present Tense	3—6
IV—The Present Tense	6—8
V—Prefixes (उपसर्ग)	8—10
VI—Words ending in अ	10—14
VII—Words ending in अ	14—18
VIII—Words ending in इ, उ, and द् ...	18—23
IX—Âtmanepada Present Tense and Words ending in आ	24—28
X—Pronouns	29—33
XI—इन्द्र and तत्पुरुष; Words ending in ई and ऊ	34—40
XII—बहुव्रीहि and अव्ययीभाव; Words ending in स; Past Participles	40—47
XIII—इदम्; Words ending in त्, च्, and ज्	48—54
XIV—Feminine Words ending in इ and उ; Imperative Forms	54—63
XV—The Potential; अदस्	63—70
XVI—The Imperfect; अस्मद् and युष्मद् ...	71—78
XVII—Words ending in क्	78—84
XVIII—Neuter Words ending in इ, उ and क्	84—89
XIX—Words ending in न्	89—97
XX—Passive and Impersonal Forms ...	97—105

Lesson	Pages
XXI—The Present Participle	106-113
XXII—Words ending in वस् and ईयस् ...	113-119
XXIII—Numerals (From 1 to 10) ...	119-125
XXIV—Irregular Nouns	126-132
XXV—Roots of the Fifth and the Eighth Conjugations	133-140
XXVI—Roots of the Ninth Conjugation	140-147
XXVII—Roots of the Second Conjugation ...	147-156
XXVIII—Roots of the Second Conjugation	157-169
XXIX—Roots of the Seventh and Second Conjugations	169-180
XXX—The Third Conjugation	180-191
Exercises	192-195
Notes on Exercises	197-199

SUGGESTION

The course in the book may be divided as under :—

St. IV. Les. 1-22, pp. 1-119

St. V. Les. 23-30, pp. 119-199

THE SANSKRIT TEACHER

LESSON I

LETTERS

The following are the letters in Sanskrit :—

(a)* अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ऋ, ॠ, ए, ऐ, ओ, and औ ;

(b)† क्, ख्, ग्, घ्, ङ्, च्, छ्, ज्, झ्, ञ्, ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्, त्, थ्, द्, ध्, न्, प्, फ्, ब्, भ्, म्, य्, र्, ल्, व्, श्, ष्, स, ह्.

Letters in (a) are called स्वर (vowels), because they are sounded or pronounced by themselves (स्वर=sound) without the help of other letters; while those in (b), व्यञ्जन (consonants), because they require the help of vowels for their pronunciation. क्, ख्, &c. cannot be pronounced unless some vowel is mixed with them. There must be a special mixing, that is, mixing of vowels (वि+अञ् to mix+अन) before they can be pronounced; e. g. क=क्+अ; का=क्+आ; को=क्+ओ.

आ, ई, ऊ, and ॠ are long forms of अ, इ, उ, and ऋ, respectively. ल has no long form.

* The method of transliteration given below will show how these letters are written and pronounced. The method adopted is the one fixed for the Government Bombay Sanskrit Series:—

अ a, आ ā, इ i, ई î, उ u, ऊ û, ऋ ri, ॠ rî, ए e, ऐ ai, ओ o, औ au, ँ m, ः h;

† क k, ख kh, ग g, घ gh, ङ ñ, च ch, छ chh, ज j, झ jh, ञ ñ, ट t, ठ th, ड d, ढ dh, ण n, त t, थ th, द d, ध dh, न n, प p, फ ph, ब b, भ bh, म m, य y, र r, ल l, व v, श ś or ç, ष sh, स s, ह h, ळ l.

Vowels combined with consonants are transliterated as under:—

क ka, का kâ, कि ki, की kî, कु ku, कू kû, कृ krî, कृ krî, कृ kli, के ke, कै kai, को ko, कौ kau, कं kam, कः kaḥ. Vowels are similarly combined with other consonants.

A dot placed above vowels is called अनुस्वार and two dots placed after vowels, विसर्ग; e. g. ः, :—कं, कः.

Two or more consonants, joined together, form conjunct consonants (संयुक्त व्यञ्जन); e.g. क्=क+त्; क्=र+क्; ङ्=ङ्+घ्; ञ्=ञ्+ञ्; य्=य्+य्; द्=द+व्; श्=श+न; ह्=ह्+य; ह्=ह्+व; ह्=ह्+ल; ह्=ह्+ण.

Mark that क्ष is made up of क+ष and श् of ज+ञ्.

LESSONS II

THE PRESENT TENSE

सृजति (*He) creates
लिखति (He) writes.
विशति (He) enters.
स्पृशति (He) touches.
दिशति (He) shows.

नश्यति (He) perishes.
नृत्यति (He) dances.
कुप्यति (He) becomes angry.
लुभ्यति (He) becomes greedy.
क्रुध्यति (He) becomes angry.

1. It will be seen that ति is the termination of the Present 3rd Person Singular.

सृजति (सृज् अ ति)
लिखति (लिख् अ ति)
विशति (विश् अ ति)
स्पृशति (स्पृश् अ ति)
दिशति (दिश् अ ति)

नश्यति (नश् य ति)
नृत्यति (नृत् य ति)
कुप्यति (कुप् य ति)
लुभ्यति (लुभ् य ति)
क्रुध्यति (क्रुध् य ति)

In forms from सृजति to दिशति अ is added to सृज् &c. and in forms from नश्यति to क्रुध्यति य is added to नश् &c. सृज्, नश्, &c. are called roots (धातु). Roots are accordingly divided into classes. There are ten such classes or conjugations (गण) in Sanskrit.

* Understand he, she, or it.

2. अ is the sign of the 6th and य of the 4th Conjugation.

VOCABULARY

6th Conj.	4th Conj.
दिश—To show.	कुप—To be angry.
लिख—To write.	क्रुध—To be angry.
विश—To enter.	नश—To perish.
सृज—To create.	नृत्—To dance.
स्पृश—To touch.	लुभ—To be greedy.

LESSON III

THE PRESENT TENSE

वसतः (They two) dwell.	पूजयतः (They two) worship.
वदतः (They two) speak.	कथयतः (They two) tell.
चरतः (They two) move.	गणयतः (They two) count.

पठन्ति (They) learn.	रचयन्ति (They) arrange.
दहन्ति (They) burn.	स्पृहयन्ति (They) desire.
पतन्ति (They) fall.	पीडयन्ति (They) give trouble.
नमन्ति (They) bow.	सूचयन्ति (They) suggest.

1. It will be seen that तः is the termination of the Present 3rd Person Dual and अन्ति, of the Present 3rd Person Plural.

वसतः (वस् अ तः)	पूजयतः (पूज् अय तः)
वदतः (वद् अ तः)	कथयतः (कथ् अय तः)
चरतः (चर् अ तः)	गणयतः (गण् अय तः)
पठन्ति (पठ् अ अन्ति)	रचयन्ति (रच् अय अन्ति)
दहन्ति (दह् अ अन्ति)	स्पृहयन्ति (स्पृह् अय अन्ति)
पतन्ति (पत् अ अन्ति)	पीडयन्ति (पीड् अय अन्ति)
नमन्ति (नम् अ अन्ति)	सूचयन्ति (सूच् अय अन्ति)

As in सृजति &c. in the preceding lesson, अ is added in the forms वसतः &c.

2. अ is the sign of roots of the 1st conjugation.

The reason why these roots are classed separately from सृज् &c. will be understood further on.

In पूजयतः &c. अय is added to roots.

3. अय is the sign of the 10th conjugation.

In पठन्ति, रचयन्ति, &c. the अ which precedes अन्ति is dropped.

4. अ which precedes अन्ति is dropped.

जयति (He) conquers.

नयति (He) leads.

भवति (He) is or becomes.

नाटयति (He) acts.

क्षालयति (He) washes.

स्मरति (He) remembers.

तरति (He) swims.

बोधति (He) knows.

चोरयति (He) steals.

धारयति (He) holds.

These are forms of roots of the 1st and the 10th conjugations. जयति = जय् + अ + ति; जय् is from जि (जि + अ = जे + अ = जय् + अ); नयति = नय् + अ + ति; नय् is from नी (नी + अ = ने + अ = नय् + अ); भवति = भव् + अ + ति; भव् is from भू (भू + अ = भो + अ = भव् + अ); स्मरति = स्मर् + अ + ति; स्मर् is from स्मृ (स्मृ + अ = स्मर् + अ); तरति = तर् + अ + ति; तर् is from तृ (तृ + अ = तर् + अ); बोधति = बोध् + अ + ति; बोध् is from बुध् (बुध् + अ = बोध् + अ).

5. It will be seen that ending vowels and penultimate* short vowels undergo a certain change (इ or ई is changed to ए, उ or ऊ to आ ऋ or ॠ to अर्, लृ to अल्) before the conjugational sign अ.

६. ए, ओ, अर्, and अल्, substituted for इ or ई, उ or ऊ, ऋ or ॠ, and लृ, respectively, are called *Guna* substitutes.

जे + अ = जय् + अ, ने + अ = नय् + अ, भो + अ = भव् + अ—

* Penultimate = Last but one, e. g. उ in बुध्, ऊ in सृच् and नृ in निन्द्.

7. In Sanskrit, when two vowels come together, they combine together with some change. This is called their **सन्धि**.

8. When **ए** and **ओ** are followed by a vowel, they are changed to **अय्** and **अव्**, respectively.

नाटयति, क्षालयति, चोरयति, धारयति, &c. are forms of roots of the 10th conjugation.

नट् + अय + ति = नाटयति ; क्षल्-क्षालयति ; कथ्-कथयति ; चुर्-चोरयति ; पीड्-पीडयति ; स्पृह्-स्पृहयति ; धृ-धारयति—

9. **नाटयति, क्षालयति, कथयति, गणयति, रचयति—**The penultimate **अ** is generally changed to its *Vriddhi* **आ** except in the case of roots **कथ्**, **गण्**, and **रच्**.

10. **चोरयति, स्पृहयति—**Any other short penultimate vowel than **अ** takes its *Guna* except in the case of **स्पृह्**.

11. **धारयति—**The final vowel takes its *Vriddhi*. The *Vriddhi* of **अ** is **आ**; of **इ** or **ई**, **ऐ**; of **उ** or **ऊ**, **औ**; of **ऋ** or **ॠ**, **ऌ**; and of **ॡ**, **ॢ**.

सृजति, विशति, and स्पृशति are forms of roots of the 6th Conj. Compare them with **बोधति—**

12. No *Guna* takes place before the **अ** of the 6th Conj. as before that of the 1st Conj.

13. **निन्दति—निन्द्** belongs to the 1st Conj., but its **इ** does not take its *Guna*, because it is not penultimate (the letter preceding the last is **न्**, not **इ**).

VOCABULARY

1st Conj.

चर्—To move.

जि—To conquer.

वृ—To cross.

वह्—To burn.

निन्द्—To censure.

नी—To lead.

पठ्—To learn.

पत्—To fall.

बुध्—To know.

भू—To be or become.

वद्—To speak.

वस—To dwell.

स्मृ—To remember.

10th Conj.

कथ—To tell.

क्षत्—To wash.

गण—To count.

चुर्—To steal.

धृ—To hold.

नद्—To dance; to act.

पीड्—To afflict.

पूज्—To worship.

रच्—To arrange.

सूच्—To suggest.

LESSON IV

THE PRESENT TENSE

कुप्यसि (Thou) becomest

angry.

नश्यसि (Thou) perishest.

हरथः (You two) take away.

नयथः (You two) lead.

शुष्यथ (You) dry.

क्षुभ्यथ (You) become

agitated.

क्षयामि (I) waste.

सृजामि (I) create.

स्पृशावः (We two) touch.

त्यजावः (We two) abandon.

वदामः (We) speak.

स्पृह्यामः (We) desire.

From the above examples, the following rules result:—

1. सि, थः, and थ are terminations of the Pre. 2nd Pers. Sing., Du., and Plu., respectively, and मि, वः, and मः of the Pre. 1st Pers. Sing., Du., and Plu., respectively.

2. स्पृह्यामि, स्पृशावः, वदामः—Before मि, वः, and मः the preceding अ is lengthened.

शाम्यामि (I) am calm.

श्राम्यामः (We) become fatigued.

क्षाम्यावः (We two) forgive.

माद्यामि (I) become mad.

क्लाम्यति (He) becomes grieved.

भ्राम्यन्ति (They) wander.

भ्रम्यति (He) wanders.

भ्रमसि (Thou) wanderest.

The following rules result from the above:—

3. शम्, श्रम्, क्षम्, मद् and कृम् lengthen their अ.

4. भ्रम् belongs to the 1st and the 4th conjugations and lengthens its अ optionally in the 4th conjugation. It has thus three forms:—भ्रमति, भ्रम्यति, भ्राम्यति.

गच्छसि (Thou) goest.
 इच्छामि (I) wish.
 तिष्ठन्ति (They) stand.

पृच्छामः (We) ask.
 पश्यथ (You) see.
 पिबतः (They two) drink.

5. Some roots substitute other forms (आदेश) before the conjugational sign; e. g., गम् changed to गच्छ, इष् to इच्छ, स्था to तिष्ठ, प्रच्छ to पृच्छ, दृश् to पश्य, and पा to पिब्.

गच्छामः (We) go.
 आगच्छामः (We) come.
 वसामि (I) live.
 निवसामि (I) live.

नयथः (You two) lead.
 आनयथः (You two) bring.
 तरामः (We) cross.
 अवतरामः (We) descend
 (अव=Down).

6. आ, नि, अव, &c., placed before roots, are called Prefixes (उपसर्ग). They often change meanings of roots.

स्नावः (We two) bathe. | यान्ति (They) go.

स्नावः is from स्ना and यान्ति, from या. They are roots of the 2nd Conj.

7. Roots of the 2nd Conj. have no conjugational sign. Terminations are applied directly.

VOCABULARY

1st Conj.

गम् (गच्छ्)—To go.
 आ गम् (गच्छ्)—To come.
 क्षि—To waste.
 अव दृ—To descend (अव=down).
 त्यज्—To abandon.
 दृश् (पश्य्)—To see.
 आ नी—To bring.
 पा (पिब्)—To drink.
 भ्रम्—To wander.

नि वस्—To dwell.

स्था (तिष्ठ्)—To stand.

हृ—To take away.

4th Conj.

कुम् (क्लाम्)—To be grieved;
 To be fatigued.

क्षम् (क्षाम्)—To forgive.

क्षुम्—To become agitated.

भ्रम् (भ्राम् or भ्रम्)—To wander.

4th Conj.

मद् (माद्)—To be mad.

शम् (शाम्)—To be calm.

शुष्—To dry.

श्रम् (श्राम्)—To become
fatigued.

6th Conj.

इष् (इच्छ्)—To wish.

प्रच्छ् (प्रृच्छ्)—To ask.

2nd Conj.

या—To go.

स्ना—To bathe.

LESSON V

PREFIXES (उपसर्ग)

अपनयति (He) takes away
(अप-away).अनुसरति (He) follows; (He)
imitates (अनु-after).उत्पतामि (I) jump (उद्-
above).विनश्यथः (You two) perish
(वि-completely).प्रतिवदामः (We) speak
against; we reply (प्रति-
against).उपगच्छतः (They two) go
near (उप-near).अवगच्छावः (We two) know
(अव does not mean
'down' here).प्रचरसि (Thou) movest
forth (प्र forth, for-
ward).

गम् 1st Conj.

Sing.	Du.	Plu.
गच्छामि	गच्छावः	गच्छामः
गच्छसि	गच्छथः	गच्छथ
गच्छति	गच्छतः	गच्छन्ति

गुष् 4th Conj.—To nourish.

Sing.	Du.	Plu.
गुष्यामि	गुष्यावः	गुष्यामः
गुष्यसि	गुष्यथः	गुष्यथ
गुष्यति	गुष्यतः	गुष्यन्ति

इष् 6th Conj.

इच्छामि	इच्छावः	इच्छामः
इच्छसि	इच्छथः	इच्छथ
इच्छति	इच्छतः	इच्छन्ति

चुर् 10th Conj.

चोरयामि	चोरयावः	चोरयामः
चोरयसि	चोरयथः	चोरयथ
चोरयति	चोरयतः	चोरयन्ति

स्ना 2nd Conj.

1st स्नामि	स्नावः	स्नामः
2nd स्नासि	स्नाथः	स्नाथ
3rd स्नाति	स्नातः	स्नान्ति

उद् + पतामि = उत्पतामि. Here द् is changed to त्.

It is necessary to know the classes into which vowels and consonants are divided according to their organs of pronunciation.

अ, आ, कु (क्, ख, ग, घ, ङ), ह् and विसर्ग—Gutturals (कण्ठस्थानीय).

इ, ई, चु (च, छ, ज, झ, ञ), य, and श—Palatals (तालुस्थानीय).

क्, ऋ, डु (ट, ठ, ड, ढ, ण), र, and ष—Cerebrals (मूर्धस्थानीय).

ल, तु (त, थ, द्, ध, न्), ल and स—Dentals (दन्तस्थानीय).

उ, ऊ, पु (फ, ब, भ, म्)—Labials (ओष्ठस्थानीय).

ए and ऐ—Guttro-palatals (कण्ठतालुस्थानीय); because

ए = अवर्ण (अ or आ) + इवर्ण (इ or ई); ऐ = अवर्ण (अ or आ) + ए.

ओ and औ—Guttro-labials (कण्ठौष्ठस्थानीय); because

ओ = अवर्ण (अ or आ) + उवर्ण (उ or ऊ); औ = अवर्ण (अ or आ) + ओ.

व्—Dento-labial (दन्तौष्ठस्थानीय).

इ, उ, ए, अ, and म् are nasals (अनुनासिक) also besides belonging to their respective organs of pronunciation.

य, व, and ल are nasals as well as non-nasals (अनुनासिक).

Nasalized य, व, and ल are written thus:—ँय, ँव, ँल.

Letters from क् to म् (belonging to the five classes—कवर्ग, चवर्ग, टवर्ग, तवर्ग, and पवर्ग) are called स्पर्श; because in pronouncing them either the tip of the tongue or its part near the tip, or the middle of the tongue, or the root of it touches the organs of pronunciation—the throat (कण्ठ), the palate (तालु), the part of the mouth between the palate and teeth (मूधन्), gums of the upper teeth (दन्त), and lips (ओष्ठ).

The 1st, the 3rd, and the 5th letters of each of the five classes, and य, र, ल, and व are called अल्पप्राण (because in

pronouncing them short breath is required and they are easy to pronounce); while the rest of the consonants are called महाप्राण (of great breath, hard to pronounce).

The 1st and 2nd letters of each of the five classes, and श, ष, and स are called अघोष (hard consonants); while the last three letters of each of the five classes, and य, र, ल, व, and ह are called घोष (soft consonants).

य, र, ल, and व are called अन्तःस्थ or अन्तःस्था (semi-vowels).

श, ष, स, and ह are called उष्मन् (because they are pronounced by a sort of breath).

उद् + पतति = उत्पतति ; उद् + तरति = उत्तरति ; उद् + पातः = उत्पातः ;
उद् + साहः = उत्साहः ; उद् + तेजनम् = उत्तेजनम् —

The rule—Any consonant, except a nasal or a semi-vowel, is changed to the 1st letter of its class, when followed by a hard consonant.

VOCABULARY

अनु सृ (1st Conj.)—To go <i>after</i> ; to follow; to imitate.	उप गम् (1st Conj.)—To go <i>near</i> .
अप नी (1st Conj.)—To lead <i>away</i> .	प्र चर् (1st Conj.)—To move <i>forward</i> .
अव गम् (1st Conj.)—To know (अव does not mean 'down' here).	प्रति वद् (1st Conj.)—To speak <i>against</i> ; To reply.
उद् पत् (1st Conj.)—To go <i>up</i> ; to jump.	वि नश् (4th Conj.)—To perish <i>completely</i> .

LESSON VI

WORDS ENDING IN अ

बालः क्रीडति—A child plays.

अश्वः चरति = अश्वश्चरति—A horse moves.

जनः तरति = जनस्तरति—A man swims.

चौरौ चोरयतः—Two thieves steal.
 वृक्षौ पततः—Two trees fall.
 बुधाः पठन्ति—Wise men read.
 देवाः जयन्ति=देवा जयन्ति—Gods conquer.
 पर्णम् शुष्यति=पर्ण शुष्यति—A leaf dries.
 नयने पश्यतः—Two eyes see.
 पापानि नश्यन्ति—Sins perish.
 दुःखानि गलन्ति—Miseries melt.
 धर्मम् उपदिशामि=धर्ममुपदिशामि—I preach duty.
 असत्यम् वदथ=असत्यं वदथ—You tell a lie.
 बालौ ताडयति—He beats two boys.
 वेदान् पठामः—We recite the Vedas.
 पुस्तकानि लिखन्ति—They write books.
 वत्स ! सुष्ठु भणसि—Child ! thou speakest well.

There are seven cases (विभक्ति).

The Nominative is the *naming* case. It *names*, or makes a निर्देश (naming, mention) of, an object.

The Accusative shows the *object* of an action or कर्म.

The Instrumental signifies the *subject* (कर्तृ) or the *instrument* (करण) of an action.

The Dative shows the person to whom something is *given* (संप्रदान), or in reference to whom or *for whom* something is done (तादर्थ्य).

The Ablative shows *separation* (अपादान), or *cause* (हेतु).

The Genitive signifies *relation* (संबन्ध).

The Locative signifies *place* of an action (अधिकरण).

संबोधन or the Vocative is not the eighth case. It is simply a sense of the nominative and is used in *calling* some one, as हे वत्स ! सुष्ठु भणसि.

योधः शरौ क्षिपति, or शरौ क्षिपति योधः, or क्षिपति शरौ योधः = A warrior throws two arrows—

In Sanskrit there is no rule for the order of words in a sentence, but the usual order of words is the same as in the Vernaculars; viz., the subject, the object, and the verb:—
योधः शरौ क्षिपति.

In this lesson are given the Nom., Acc., and Voc. forms of nouns ending in अ.

राम Mas.			फल Neu.		
Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom. रामः	रामौ	रामाः	फलम्	फले	फलानि
Acc. रामम्	,,	रामान्	,,	,,	,,
Voc. हे राम	हे रामौ	हे रामाः	फल	,,	,,

अश्वः + चरति = अश्वश्चरति; जनः + तरति = जनस्तरति—

The rule:—

1. Visarga, followed by च or छ, is changed to श, and by त् or थ, to स.

It will be seen that श is a palatal like च and छ, and स a dental like त् and थ.

देवाः जयन्ति = देवा जयन्ति; बालाः आगच्छन्ति = बाला आगच्छन्ति—

Rules:—

2. Visarga, preceded by आ and followed by a vowel or a soft consonant, is dropped.

3. Vowels that come together after the dropping of the Visarga are not combined.

(a) पुष्पम् + हरति = पुष्पं हरति—

(b) वनम् + गच्छति = वनं गच्छति or वनङ्गच्छति—

(c) पुस्तकम् + लिखति = पुस्तकं लिखति or पुस्तकँलिखति—

Rules:—

4. Words with case or tense terminations added to them are called grammatical forms or पद; e. g. रामः, फले, गच्छतः.

5. (a) पुष्पं हरति—म at the end of a grammatical form (पद) followed by अ, ए, इ, or ए, is necessarily changed to Anusvāra; (b) वनं गच्छति or वनङ्गच्छति—when followed by any other consonant, it is changed to Anusvāra or the nasal of the class to which the following letter belongs; (c) पुस्तकं लिखति or पुस्तकं लिखति—when followed by य, र, or ल, it is changed to Anusvāra or nasalized य, व, or ल.

दुःखं नश्यति ।
शरमस्यति वीरः ।
अनृतं वदसि ।
तिष्ठन्ति पर्वताः ।
स्तेनाश्चोरयन्ति ।
ताडयन्ति चौरान् ।
पर्णानि पतन्ति ।

पर्णानि गणयतः ।
देवं पूजयामि ।
पुस्तकं रचयसि ।
धर्ममुपदिशन्ति ।
जना आगच्छन्ति ।
फले पततः ।
वनं गच्छामः ।

VOCABULARY

Nouns ending in अ

Mas.

अश्वः—A horse.
चौरः—A thief.
जनः—A man.
देवः—A god.
धर्मः—Duty.
पर्वतः—A mountain.
बालः—A boy.
बुधः—A wise man.

योधः—A warrior.
वत्सः—A dear child.
वीरः—A brave man.
वृक्षः—A tree.
वेदः—The Veda.
शरः—An arrow.
स्तेनः—A thief.

Neu.

अनृतम्—A lie.
 असत्यम्—A lie.
 दुःखम्—Misery.
 नयनम्—An eye.
 पर्णम्—A leaf.

पापम्—Sin.
 पुस्तकम्—A book.
 फलम्—A fruit.
 वनम्—A forest.

Roots

अस् (अस्यति) 4th Conj.—To throw.
 उपदिश (उपदिशति) 6th Conj.—To instruct ; to teach.
 क्रीड (क्रीडति) 1st Conj.—To sport.
 गल् (गलति) 1st Conj.—To melt.
 तड् (ताडयति) 10th Conj.—To beat.
 भण् (भणति) 1st Conj.—To speak.

*Indeclinable**

सुष्ठु—Well.

LESSON VII

WORDS ENDING IN अ

रथेन आगच्छति=रथेनागच्छति—He comes by a chariot.

पादाभ्यां चलति—He walks by two feet.

अक्षराणि गणयति बालः—Letters, counts, a child = A child counts letters

बालैः सह क्रीडामि—I play with boys.

रामाय नमः—A bow to Râma.

क्रोधाद् भवति संमोहः—From anger, becomes, folly
 = Folly results from anger (क्रोधात्+भवति is also
 equal to क्रोधाद् भवति).

* i. e. अव्यय. It undergoes no change in form owing to gender, number, or case.

चक्रं रथस्य अङ्गम्=चक्रं रथस्याङ्गम्—A wheel, of a chariot,
a part = A wheel is a part of a chariot.

व्याघ्रेभ्यः भयम्=व्याघ्रेभ्यो भयम्—From tigers, fear=(There
is) fear from tigers.

चन्द्रो नक्षत्राणां भूषणम्--The moon, of constellations,
an ornament = The moon is an ornament of
constellations.

आकाशे शुकः उत्पतति=आकाशे शुक उत्पतति--In the sky, a
parrot, flies = A parrot flies in the sky.

पुरुषेषु उत्तमः पुरुषोत्तमः=पुरुषेषूत्तमः पुरुषोत्तमः--Among
souls, the best, Purshottama=Kurshottama or
Vishnu is the best of souls.

हस्तयोः प्रहरति—On two hands, he strikes=He strikes
on two hands.

In this lesson we have all forms of nouns ending in अ from
the *Inst.* to the *Loc.* case.

राम *Mas.*वन *Neu.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>		<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	रामः	रामौ	रामाः		वनम्	वने	वनानि
<i>Acc.</i>	रामम्	,,	रामान्		,,	,,	,,
<i>Inst.</i>	रामेण	रामाभ्याम्	रामैः		वनेन	वनाभ्याम्	वनैः
<i>Dat.</i>	रामाय	रामाभ्याम्	रामेभ्यः		वनाय	,,	वनेभ्यः
<i>Abl.</i>	रामात्-द्	,,	,,		वनात्-द्	,,	,,
<i>Gen.</i>	रामस्य	रामयोः	रामाणाम्		वनस्य	वनयोः	वनानाम्
<i>Loc.</i>	रामे	,,	रामेषु		वने	,,	वनेषु
<i>Voc.</i>	राम	रामौ	रामाः		वन	वने	वनानि

Mark the forms रामेण, रामाणाम्, and वनेन, वनानाम्. In the
former न् is changed to ण्. Rules for the change of न् to ण्—

1. कर्तृ+ना=कर्तृणा; पितृ+नाम्=पितृणाम्; कर्+न=कर्ण; वर+
=वर्ण; कृष्+न=कृष्ण—न् coming immediately after ऋवर्ण (ऋ,
ॠ), ए, or ष, is changed to ण्.

2. रामेण=र+आ+म्+ए+न; गृहाणि; शरीराणि; दुर्गाणि; but
निर्जनेन—न् is changed to ण् when a vowel, a letter of the
guttural or the labial class, or य्, र्, व्, or ह्, or any of these
letters together comes between ऋ, ए, or ष, and न्. Here
आ, म्, and ए come between र् and न्.

3. रामान्—न् at the end of a grammatical form is not
changed to ण्.

4. रामात्—द्—At the end of a पद any स्पर्श consonant except
a nasal is changed to the first or the third letter of its class.

5. क्रोधात् + भवति=क्रोधाद्भवति—At the end of a पद any
consonant except a nasal or a semi-vowel is changed to the
third letter of its class when followed by a vowel or a soft
consonant.

स्व+अर्थः=स्वार्थः; देव+आलायम्=देवालयम्; पुस्तक+आलयम्=
पुस्तकालयम्; रथेन+आगच्छति=रथेनागच्छति; कवि+ईश्वरः=कवीश्वरः;
कपि+ईश्वरः=कपीश्वरः; रघु+उत्तमः=रघूत्तमः; पुरुषेषु+उत्तमः=
पुरुषेषूत्तमः; रघु+उदयः=रघूदयः according to the following
rule:—

6. When अ, इ, उ, ऋ (all short or long), and लृ are followed
by the same vowel, short or long, the substitute for both is
the same vowel lengthened.

Thus अवर्ण¹+अवर्ण=आ; इवर्ण+इवर्ण=ई; उवर्ण+उवर्ण=ऊ;
ऋवर्ण+ऋवर्ण=ॠ; लृ+लृ=ॡ; (for there is no long form of
लृ, and ऋ and लृ are सवर्ण or similar).

व्याघ्रेभ्यः+भयम्—Here Visarga is changed to उ; and the
preceding अ and this उ combine into ओ according to the
following rules:—

१ अवर्ण=अ or आ; इवर्ण=इ or ई; उवर्ण=उ or ऊ; ऋवर्ण=ऋ or ॠ.

7. मनः+रथ=मनोरथः; मनः+भावः=मनोभावः; मनः+वृत्तिः=मनोवृत्तिः; मनः+हरः=मनोहरः; ग्रामः+अस्ति=ग्रामोअस्ति (finally ग्रामोऽस्ति Les. VIII, r. 4)—Visarga, preceded by अ and followed by अ or a soft consonant, is changed to उ.

The preceding अ with this उ combines into ओ under the following rule:—

8. परम+ईश्वरः=परमेश्वरः; चन्द्र+उदयः=चन्द्रोदयः; गङ्गा+उदकम्=गङ्गोदकम्—When अ or आ is followed by इ, उ, ऋ, (all short or long), or ए, the substitutes for both are the *Guna* letters of the latter, i. e., ए, ओ, अर्, and अल.

Thus अवर्ण+इवर्ण=ए; अवर्ण+उवर्ण=ओ; अवर्ण+ऋवर्ण=अर्; and अवर्ण+ए=अल. व्याघ्रेभ्यः+भयम्=व्याघ्रेभ्य उ भयम्=व्याघ्रेभ्यो भयम्. शुकः+उत्पतति=शुक उत्पतति. The rule:—

9. Visarga, preceded by अ and followed by any vowel except अ, is dropped, e. g. बाल आगच्छति; शुक उत्पतति (Vide Les. VI, r. 3).

नमो देवेभ्यः ।
शरीरं क्षयति ।
पादाभ्यां ताडयति ।
शठान् प्रहरति ।
चौरौ धनं हरतः ।
नरा दुर्गाणि तरन्ति ।
भद्राणि पश्यन्ति जनाः ।

गृहाणि प्रविशन्ति ।
पुत्रेण सह धावति ।
वनेषु व्याघ्रा भ्रमन्ति ।
वृक्षाद्वृक्षं पतति शुकः ।
बालस्य चित्तं क्षुभ्यति ।
अश्वादवतरति योधः ।
बुधाः पापं निन्दन्ति ।

Words ending in अ (Mas.)

आकाशः—The sky.

क्रोधः—Anger.

चन्द्रः—The moon.

दुर्गः—A difficulty.

नरः—A man.

पादः—A foot.

पुत्रः—A son.

पुरुषः—1. A person; 2. The Soul.

पुरुषोत्तमः—Vishnu.

रथः—A chariot.

रामः—Râma.

व्याघ्रः—A tiger.

शठः—A rogue.

शुकः—A parrot.

संमोहः—Ignorance.

हस्तः—A hand.

THE SANSKRIT TEACHER

Words ending in अ (*Neu.*)

अङ्गम्—A limb.
अक्षरम्—A letter.
आकाशम्—The sky.
गृहम्—A house.
चक्रम्—A wheel.
चित्तम्—The mind.
दुर्गम्—A difficulty.

धनम्—Wealth.
नक्षत्रम्—A constellation.
भद्रम्—Welfare.
भयम्—Fear.
भूषणम्—An ornament.
शरीरम्—The body.

Adjective

उत्तमम्—The best.

Indeclinables

सह—With (It and other words of the same sense like साकम्, सार्धम् govern a word in the *Inst.* ; पुत्रेण सह, not पुत्रस्य सह.)

नमः—A bow (It is used with a word in the *Dat.* ; रामाय नमः, not रामं नमः).

चल (चलति) 1st Conj.—To walk.

प्र विश् (प्रविशति) 6th Conj.—To enter.

प्र ह् (प्रहरति) 1st Conj.—To strike.

सु [धाव्] (धावति) 1st Conj.—To run.

LESSON VIII

WORDS ENDING IN इ, उ, AND ढ्

रविः उदयं याति = रविरुदयं याति—The sun, to rising, goes—The sun rises.

रामः कपिभिः रावणं जयति = रामः कपिभी रावणं जयति—
Râma, with monkeys, Râvaṇa, conquers—
Râma conquers Râvaṇa by means of monkeys.

कवयः भूपतीनाम् चरितं वर्णयन्ति = कवयो भूपतीनां चरितं वर्णयन्ति—Poets, of kings, the life, describe—
Poets describe the life of kings.

गुरवे नमः—To the teacher, a bow—A bow to the teacher.

वीरः अरीन् जयति=वीरोऽरीञ्जयति—A hero, enemies, conquers—A hero conquers enemies.

हरये स्वस्ति—To Hari, hail—Hail to Hari.

अग्नये स्वाहा—To Agni, Svâhâ (an oblation)—Svâhâ to Agni.

स्वस्ति and स्वाहा govern the *Dat.*

शिशू वृक्षमारोहतः—Two children, a tree, climb—Two children climb a tree.

मनोः अपत्यानि मानवाः=मनोरपत्यानि मानवाः—Of Manu, children, Mânavas (men)—Children of Manu (are called) Mânavas (men).

उदधिषु बहवः जन्तवः वसन्ति=उदधिषु बहवो जन्तवो वसन्ति—In oceans, many creatures, live—Many creatures live in oceans.

बहवः जन्तवः, बहून् जन्तून्, &c.—Adjectives agree with the nouns they qualify in gender, number, and case.

शिशौ अपि प्रहरति मूर्खः=शिशोः अपि प्रहरति मूर्खः—At a child, even, strikes, a fool—A fool strikes at even a child.

विपदि धैर्यं रक्षन्ति धीराः—In adversity, patience, protect, wise men—Wise men keep patience in adversity.

भानुः दिनस्य मणिः=भानुर्दिनस्य मणिः—The sun, of the day, a jewel—The sun is a jewel of the day.

सुहृदाम् वचनं नातिक्रामन्ति=सुहृदां वचनं नातिक्रामन्ति—Of friends, a word, they do not transgress—They do not transgress a word of friends.

In this lesson are illustrated the forms of masculine words ending in इ and उ and words ending in द्.

हरि Mas.				भानु Mas.		
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom.	हरिः	हरी	हरयः	भानुः	भानू	भानवः
Acc.	हरिम्	,,	हरीन्	भानुम्	,,	भानून्
Inst.	हरिणा	हरिभ्याम्	हरिभिः	भानुना	भानुभ्याम्	भानुभिः
Dat.	हरये	,,	हरिभ्यः	भानवे	,,	भानुभ्यः
Abl.	हरेः	,,	,,	भानोः	,,	,,
Gen.	,,	हर्योः	हरीणाम्	,,	भान्वोः	भानूनाम्
Loc.	हरौ	,,	हरिषु	भानौ	,,	भानुषु
Voc.	हरे	हरी	हरयः	भानो	भानू	भानवः

On a comparison, the forms of हरि and भानु will be found to have undergone similar changes (हरी-भानू; हरेः-भानोः)

विपद् Fem.

	Sing.	Du.	Plu.		Sing.	Du.	Plu.
Nom.	विपद्	विपदौ	विपदः	Abl.	विपदः	विपद्भ्याम्	विपद्भ्यः
Acc.	विपदम्	,,	,,	Gen.	,,	विपदोः	विपदाम्
Inst.	विपदा	विपद्भ्याम्	विपद्भिः	Loc.	विपदि	विपदोः	विपदसु
Dat.	विपदे	,,	विपद्भ्यः	Voc.	विपद्	विपदौ	विपदः

From these forms and also from forms previously learnt you will easily arrive at the following terminations:—

	Sing.	Du.	Plu.		Sing.	Du.	Plu.
Nom.	स्	औ	अस्	Abl.	अस्	भ्याम्	भ्यस्
Acc.	अम्	,,	,,	Gen.	,,	ओस्	आम्
Inst.	आ	भ्याम्	भिस्र	Loc.	इ	,,	सु
Dat.	ए	,,	भ्यस्	Voc.	स्	औ	अस्

1. विपद् + स् = विपद्—The termination स् is dropped in the case of words ending in a consonant.

Let us now consider the rules of Sandhi in the sentences given in the lesson.

रविः + उदयम् = रविरुदयम्; कपिभिः + रावणम् = कपिभिर् + रावणम् = कपिभी रावणम्; मनोः + अपत्यानि = मनोरपत्यानि; भानुः + दिनस्य = भानुर्दिनस्य; निर् + रसः = नीरसः; निर् + रोगः = नीरोगः—

The rules:—

2. रवेः उदयः = रविरुदयः—Visarga, preceded by any vowel except अ or आ and followed by a vowel or a soft consonant, is changed to र्.

3. निर् + रवः (शब्दः) = नीरवः—र्, followed by र् is dropped and the preceding vowel, if short, is lengthened.

वीरः + अरोन् = वीरोऽरोन्—

Visarga, preceded by अ and followed by अ, is changed to उ (Les. VII, r. 7). अ + उ = ओ (Les. VII, r. 8).

4. When ए or ओ at the end of a पद or grammatical form is followed by अ, the latter merges into the former and a mark ॡ called अवग्रह is used to show this merging.

गुरौ + अपि = गुरावपि, नी + अक = नै + अक = नायक, पू + अक = पौ + अक = पावक

The rule:—

5. ए, ऐ, ओ and औ, followed by a vowel, are changed to अय्, आय्, अव् and आव्, respectively.

The forms हरये and गुरवे are made up accordingly, after इ and उ are *gunated*.

हरि + ए = हरे + ए = हरय् + ए = हरये, गुरु + ए = गुरो + ए = गुरव् + ए = गुरवे.

6. गुरौ + अपि = गुरावपि and गुरा अपि—If ए, ऐ, ओ and औ are at the end of a पद, the substitutes अय्, आय्, अव् and आव् for them (when they are followed by a vowel), drop their य् and व् optionally and the vowels that come together after the

१. The final vowel of a root takes its *Vṛiddhi* substitute before अक, a verbal suffix signifying an agent (a doer).

dropping of **य** and **व** are not combined, **हरे+ए=हरये** only; because **ए** of **हरे** here is not at the end of a **पद**; but **हरौ+अपि=हरावपि** or **हरा अपि**. **हरये+अपि=हरयेऽपि** (Rule 4).

अरीन्+जयति=अरीञ् जयति, **सत्+चरितम्=सच्चरितम्—**

The rule:—

7. When **स्** or a letter of the **तवर्ग** comes with **श्** or a letter of the **चवर्ग**, **स्** is changed to **श्** and a letter of the **तवर्ग**, to the corresponding letter of the **चवर्ग** (*i.e.* the first to the first, the third to the third, and the fifth to the fifth). Thus the fifth letter **न्** is changed to the fifth letter **ञ्** in **अरीञ् जयति** and the first letter **त्** to the first letter **च्** in **सच्चरितम्**.

8. **अतिक्रामन्ति** or **अतिक्राम्यन्ति—क्रम्** belongs to the 1st and the 4th conjugations and lengthens its penultimate **अ**.

तरवो रोहन्ति ।

धीरा विपदस्तरन्ति ।

शिशू भाग्यं निन्दतः ।

कुबेरो निधीनामीशः ।

मातलिरिन्द्रस्य साराथिः ।

अलयः कुसुमानां गन्धं हरन्ति ।

साधवो विपत्सु धैर्यं न त्यजन्ति ।

मेघेभ्यो जलस्य बिन्दवः पतन्ति ।

बालाः पांसुभिः क्रीडन्ति ।

भूपतिर्जनान् रक्षति ।

अम्बुधेर्जलं क्षारम् ।

व्याधिना समो रिपुर्न ।

कपी वृक्षात् फलानि क्षिपतः ।

गुरोर्वचनमतिक्राम्यति मूर्खः ।

Nouns

अग्नि (m.)—Fire.

अपत्य (अपत्यम्) (n.)—A child.

अम्बुधि (m.)—An ocean.

अरि (m.)—An enemy.

अलि (m.)—A bee.

इन्द्र (इन्द्रः) (m.)—Indra, God of Heaven.

ईश (ईशः) (m.)—A lord.

उदधि (m.)—An ocean.

उदय (उदयः) (m.)—Rise.

कपि (m.)—A monkey.

कवि (m.)—A poet.

कुबेर (कुबेरः) (m.)—Kubera, Lord of Wealth.

कुसुम (कुसुमम्) (n.)—A flower.

गन्ध (गन्धः) (m.)—Fragrance.

गुरु (m.)—A teacher.
 चरित (चरितम्) (n.)—Life.
 जन्तु (m.)—A creature.
 जल (जलम्) (n.)—Water.
 तरु (m.)—A tree.
 दिन (दिनम्) (n.)—A day. [man.
 धीर (धीरः) (m.)—A patient
 धैर्य (धैर्यम्) (n.)—Patience.
 निधि (m.)—Wealth; a store.
 पांसु (m.)—Dust.
 बिन्दु (m.)—A Drop.
 भाग्य (भाग्यम्) (n.)—Fortune.
 भूपति (m.)—A king.
 भानु (m.)—The sun.
 मणि (m.)—A jewel.
 मनु (m.)—Manu.

मातलि (m.)—Indra's charioteer.
 मानव (मानवः) (m.)—A man.
 मूर्ख (मूर्खः) (m.)—A fool.
 मेघ (मेघः) (m.)—A cloud.
 रवि (m.)—The sun.
 रावण (रावणः) (m.)—Râvāṇa.
 रिपु (m.)—An enemy.
 वचन (वचनम्) (n.)—A word.
 विपद् (f.) Adversity.
 व्याधि (m.)—A disease.
 शिशु (m.)—A child.
 साधु (m.)—A good man.
 सारथि (m.)—A charioteer.
 सुहृद् (m.)—A friend.
 हरि (m.)—1. God Hari;
 2. Name of a man.

Roots

क्रम् with अति (अतिक्रामति, अति-
 क्राम्यति) (1st and 4th conj.)—
 To cross, to transgress.
 क्षिप् (क्षिपति) (6th Conj.)—To
 throw.
 रक्ष् (रक्षति) (1st. Conj.)—To
 protect.

रुह् (रोहति) (1st Conj.) with
 आ (आरोहति)—To grow; To
 ascend.
 वर्ण् (वर्णयति) (10th Conj.)—
 To describe.

Indeclinables

अपि—Even.
 न—Not. [Dat.).
 स्वस्ति—Hail (It governs the

स्वाहा—A word uttered in
 offering oblations (It
 governs the Dat.).

Adjectives

क्षार—Salt.

बहु—Much.

सम—Equal.

LESSON IX

ÂTMANEPADA PRESENT TENSE AND

WORDS ENDING IN आ

विद्या नाम नरस्य रूपमधिकम्—Knowledge, verily, of a man beauty, great—Knowledge is verily great beauty of a man.

सीतया सह रामो रमते—With Sîtâ, Râma, plays—Râma plays with Sîtâ.

नरपतिर्विघ्नेभ्यः प्रजाः त्रायते (प्रजास्त्रायते)—A king, from obstacles, subjects, protects—A king protects subjects from obstacles.

मयूरा वर्षासु नृत्यन्ति—Peacocks, in the rains, dance—Peacocks dance in the rains.

वर्षा is always used in the *Plu.*

रमायाम् हरिस्तुकः = रमायां हरिस्तुकः—In Lakshmî, Hari, eager—Hari is eager for Lakshmî.

पाठशालाभ्यः सायं निर्गच्छन्ति बालिकाः—From schools, in the evening, come out, girls—Girls come out of schools in the evening.

आकाश उडुयन्ते शुकाः—In the sky, fly up, parrots—Parrots fly up in the sky.

वत्से ! सुष्ठु शोभसे विनयेन—Dear girl ! well, thou shinest, by modesty—Dear girl ! thou shinest well by modesty.

असत्यं भाषध्वे—A lie, you speak—You speak a lie.

पुष्पाणां गन्धं हरन्ति अलयः = पुष्पाणां गन्धं हरन्त्यलयः—Of

flowers, smell, take away, bees—Bees take away smell of flowers.

बिडालान् ताडयति=बिडालांस्ताडयति—Cats, he strikes—He strikes cats.

इषू अस्याति—Two arrows, he throws—He discharges two arrows.

प्रतिपदश्चन्द्रकला इव (अचन्द्रकलेव) दिने दिने वर्धते बाला—Of the 1st day, the digit of the moon, like, every day, grows, a girl—A girl grows every day like the digit of the moon of the 1st day (of a month).

कन्ययोः विवाहो (कन्ययोर्विवाहो) वर्ततेऽद्य—Of two girls, marriage, is, to-day—To-day is the marriage of two girls.

The forms of the present Tense given in this lesson are different from those given before. रमते, शोभसे, भाषध्वे, उडुयन्ते are such forms. The terminations added to roots are of two kinds परस्मैपद and आत्मनेपद. The roots which take परस्मैपद terminations are called परस्मैपदी, those that take आत्मनेपद ones, आत्मनेपदी, while those that take both, उभयपदी. The forms of the Present Tense of both the *Padas* are as under:—

भू 1st Conj. Par.				वृध् 1st Conj. Âtm.		
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
1st pers.	भवामि	भवावः	भवामः	वर्धे	वर्धावहे	वर्धामहे
2nd „	भवसि	भवथः	भवथ	वर्धसे	वर्धेथे	वर्धध्वे
3rd „	भवति	भवतः	भवन्ति	वर्धते	वर्धेते	वर्धन्ते

Terminations

1st pers.	मि	वस्	मस्	ए	वहे	महे
2nd „	सि	थस्	थ	से	इथे	ध्वे
3rd „	ति	तस्	अन्ति	ते	इते	अन्ते

वर्धावहे-वर्धामहे-वर्धे-वर्धन्ते—

1. The preceding अ is lengthened before वहे and महे, as before वस् and मस् and is dropped before ए and अन्ते, as before अन्ति.

Mark that all *Ātm.* terminations end in ए.

Forms of words ending in आ are also illustrated in this lesson.

रमा Fem.

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>		<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	रमा	रमे	रमाः	<i>Abl.</i>	रमायाः	रमाभ्याम्	रमाभ्यः
<i>Acc.</i>	रमाम्	,,	,,	<i>Gen.</i>	,,	रमयोः	रमाणाम्
<i>Inst.</i>	रमया	रमाभ्याम्	रमाभिः	<i>Loc.</i>	रमायाम्	,,	रमासु
<i>Dat.</i>	रमायै	,,	रमाभ्यः	<i>Voc.</i>	रमे	रमे	रमाः

हरन्ति + अलयः = हरन्त्यलयः, प्रति + उत्तरम् = प्रत्युत्तरम्; मधु + अरिः = मध्वरिः—The rule:—

2. When इवर्ण, उवर्ण, ऋवर्ण, and ॠ are followed by a dissimilar vowel, they are changed to य, व, इ, and ॠ respectively.

बिडालान् + ताडयति = बिडालांस्ताडयति—The rule:—

3. When न् at the end of a पद is followed by च, छ, त्, थ्, द्, or ढ्, it is changed to both अनुस्वार and विसर्ग.

4. Visarga followed by च् or छ्, is changed to श्, by त् or थ्, to स्, and by द् or ढ्, to ष्; e. g. अश्वश्चरति, जनस्तरति, रामः + टीकते (goes) = रामटीकते.

कर्पो + आगच्छतः; इधू + अस्यति, लभेते + अत्र—No *Sandhi* here; the rule:—

5. When the dual form of a noun or a verb ends in ई, ऊ, or ए, the vowel is not combined with the following vowel. ई, ऊ, and ए which are not thus combined are called प्रगृह्य.

उद् + डयते = उडुयते. The rule:—

6. When स or a letter of the तवर्ग comes with ष् or a letter of the टवर्ग, स is changed to ष and a letter of the तवर्ग to the corresponding letter of the टवर्ग. (*Vide* rule 7, Lesson VIII to which this rule is similar). The third letter द् is changed to the third letter ढ् in उडुयते.

हरिरुत्सुकः—उत्सुकः is an adjective. It agrees with हरि, its विशेष्य, in gender, number, and case.

कन्ययोर्विवाहं चिन्तयामि ।
 आतपात् त्रायत आतपत्रम् ।
 दुःखेऽपि धर्मं न त्यजन्ति साधवः ।
 दयाया अधिको धर्मो न वर्तते ।
 हरेः प्रसादेन विघ्ना नश्यन्ति ।
 त्रपाङ्गनाया भूषणम् ।
 नराणां तृष्णा न शाम्यति ।
 लोपामुद्रागस्त्यस्य भार्या ।
 पङ्के जायते पङ्कजम् ।
 पथिका दुमाणां छायासु विश्राम्यन्ति ।
 शुक्लं वस्त्रम् । शुक्ला शाटी । शुक्लः कम्बलः ।

Nouns

अगस्त्य (अगस्त्यः) (<i>m.</i>)—Name of a sage.	तृष्णा (<i>f.</i>)—Desire.
अङ्गना (<i>f.</i>)—A woman.	त्रपा (<i>f.</i>)—Bashfulness,
अलि (<i>m.</i>)—A bee.	दया (<i>f.</i>)—Mercy.
आतप (आतपः) (<i>m.</i>)—Heat.	द्रुम (द्रुमः) (<i>m.</i>)—A tree.
आतपत्र (आतपत्रम्) (<i>n.</i>)—An umbrella.	नरपति (<i>m.</i>)—A king; a lord of men.
इषु (<i>m.</i>)—An arrow.	पङ्क (पङ्कः) (<i>m.</i>)—Mud.
कन्या (<i>f.</i>)—A girl.	पङ्कज (पङ्कजम्) (<i>n.</i>)—A lotus.
कम्बल (कम्बलः) (<i>m.</i>)—A blanket of wool.	पथिक (पथिकः) (<i>m.</i>)—A traveller.
गन्ध (गन्धः) (<i>m.</i>)—Smell.	पाठशाला (<i>f.</i>)—A school.
चन्द्रकला (<i>f.</i>)—A digit of the moon.	पुष्प (पुष्पम्) (<i>n.</i>)—A flower.
छाया (<i>f.</i>)—Shadow.	प्रजा (<i>f.</i>)—Subjects.
	प्रतिपद् (<i>f.</i>) The first day of a Hindu month or fortnight.

प्रसाद (प्रसादः) (m.)—Favour.
 बाला (f.)—A girl.
 बालिका (f.)—A girl.
 बिडाल (बिडालः) (m.)—A cat.
 भार्या (f.)—A wife.
 मयूर (मयूरः) (m.)—A peacock.
 रमा (f.)—Lakshmi, wife of Vishnu.
 रूप (रूपम्) (n.)—Beauty.
 लोपामुद्रा (f.)—Name of Agastya's wife.

वत्सा (f.)—A dear girl.
 वर्षा (f.)—The rains (The word is used always in the Plu.).
 वस्त्र (वस्त्रम्) (n.)—A garment.
 विघ्न (विघ्नः) (m.)—An obstacle.
 विद्या (f.)—Knowledge.
 विवाह (विवाहः) (m.)—Marriage.
 शाटी (f.)—A garment (शाटी Nom. Sing.).
 सीता (f.)—Sitâ.

Adjectives

अधिक—Great.
 उत्सुक—Eager.

शुक्ल (f. शुक्ला)—White.

Indeclinables

अद्य—To-day.
 इव—Like.

नाम—Verily.
 सायम्—In the evening.

Roots

अस (अस्यति) (4th Par.)—To throw.
 उद + ड (उड्डी-उड्डीयते) (1st Âtm.)—To fly up.
 चिन्त् (चिन्तयति) (10th Par.)—To think.
 त्रै (त्रायते) (1st Âtm.)—To protect.
 निर्गम (निर्गच्छति) (1st Par.)—To get out.
 भाष् (भाषते) (1st Âtm.)—To speak.

रम् (रमते) (1st Âtm.)—To sport.
 लभ् (लभते) (1st Âtm.)—To obtain.
 विश्रम् (विश्राम्यति) (4th Par.)—To take rest.
 वृत् (वर्तते) (1st Âtm.)—To be or to become.
 वृध् (वर्धते) (1st Âtm.)—To grow, to increase.
 शुभ् (शोभते) (1st Âtm.)—To shine.

LESSON X

PRONOUNS

सर्वः स्वार्थं समीहते = सर्वस्वार्थं समीहते—All, their own interest, desire—All desire their own interest.

सर्वेभ्यः देवेभ्यः नमः = सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः—To all gods, a bow—A bow to all gods.

सर्वासु कलासु चतुरः एषः बालः = सर्वासु कलासु चतुर एष बालः—In all arts, clever, this boy—This boy is clever in all arts.

कस्य एषः पुत्रः = कस्यैष पुत्रः—Whose, this, son?—Whose son is this (boy) ?

का वार्ता वर्तते—What, news, is—What is the news ?

अन्यः कः अपि एषः = अन्यः कोऽप्येषः—Another, some one, this—This (boy) is some other one.

किम् अपि एषा कथयति = किमप्येषा कथयति—Something, this (woman), says—This (woman) says something.

भूपते! एषा एव सा ऊर्मिका = भूपते! एषैव सोर्मिका—Oh king! this alone, that, ring—Oh king! surely this is that ring.

के एते कन्ये—Who, these two, girls—Who are these two girls ? (The vowel of के and एते is प्रगृह्य, hence no *Sandhi* of के एते).

तेषाम् विद्या न विद्यते = तेषां विद्या न विद्यते—Of them, knowledge, not, is—They have no knowledge.

सर्व Mas.			सर्वा Fem.			
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom.	सर्वः	सर्वौ	सर्वे	सर्वा	सर्वे	सर्वाः
Acc.	सर्वम्	„	सर्वान्	सर्वाम्	„	„
Inst.	सर्वेण	सर्वाभ्याम्	सर्वैः	सर्वया	सर्वाभ्याम्	सर्वाभिः
Dat.	सर्वस्मै	„	सर्वेभ्यः	सर्वस्यै	„	सर्वाभ्यः
Abl.	सर्वस्मात्	„	„	सर्वस्याः	„	„
Gen.	सर्वस्य	सर्वयोः	सर्वेषाम्	„	सर्वयोः	सर्वासाम्
Loc.	सर्वस्मिन्	„	सर्वेषु	सर्वस्याम्	„	सर्वासु

सर्व Neu.

Nom. and Acc. सर्वम् सर्वे सर्वाणि

The rest like those of the Mas.

सर्व is a pronoun. Its feminine base is सर्वा. It is generally declined like राम, रमा, and फल in three genders. Pronouns have no vocative forms. Only the following forms of सर्व are peculiar:—

	Mas.	Fem.	Neu.
Nom. Plu.	सर्वे		Like those
Dat. Sing.	सर्वस्मै	सर्वस्यै	of the Mas.
Abl. ,,	सर्वस्मात्	सर्वस्याः	Gen. Sing. also
Gen. Plu.	सर्वेषाम्	सर्वासाम्	
Loc. Sing.	सर्वस्मिन्	सर्वस्याम्	

परस्मै, अन्येषाम्, विश्वे—पर (another), अन्य (another), and विश्व (all) are pronouns and declined like सर्व.

तद् <i>Mas.</i>			यद् <i>Fem.</i>				
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>		<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	सः	तौ	ते	<i>Dat.</i>	यस्यै	याभ्याम्	याभ्यः
<i>Acc.</i>	तम्	तौ	तान्	<i>Abl.</i>	यस्याः	याभ्याम्	याभ्यः
<i>Inst.</i>	तेन	ताभ्याम्	तैः	<i>Gen.</i>	,,	ययोः	यासाम्
	&c.			<i>Loc.</i>	यस्याम्	,,	यासु

किम् *Neu.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	किम्	के	कानि
<i>Acc.</i>	”	”	”
<i>Inst.</i>	केन	काभ्याम् &c.	कैः

अन्य *Neu.*

<i>Nom. and Acc.</i>	अन्यत्-द्	अन्ये	अन्यानि
----------------------	-----------	-------	---------

एतद् *Mas.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	एषः	एतौ	एते
<i>Acc.</i>	एतम्-एनम्	एतौ-एनौ	एतान्-एनान्
<i>Inst.</i>	एतेन-एनेन	एताभ्याम्	एतैः
<i>Dat.</i>	एतस्मै	”	एतेभ्यः
<i>Abl.</i>	एतस्मात्	”	”
<i>Gen.</i>	एतस्य	एतयोः-एनयोः	एतेषाम्
<i>Loc.</i>	एतस्मिन्	”	एतेषु

एतद् *Fem.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Acc.</i>	एताम्-एनाम्	एते-एने	एताः-एनाः
<i>Inst.</i>	एतया-एनया		
<i>Gen. and Loc.</i>		एतयोः-एनयोः	

एतद् *Neu.*

<i>Acc.</i>	एतद्-एनद्	एते-एने	एतानि-एनानि
-------------	-----------	---------	-------------

तद्, यद्, एतद्, and किम् are all pronouns. They should be considered as त, य, एत, and क and then declined like सर्व. *Nom. Sing.* of तद् *Mas.* is सः and एतद् *Mas.*, एषः *Nom. Sing.* of तद् *Fem.* is सा and of एतद् *Fem.*, एषा. *Neu. Nom. and Acc. Sing.* forms of these words are तद्, यद्, एतद्, and किम्. अन्य has अन्यत्-द् as *Neu. Nom. Sing.* and *Acc. Sing.*

Acc. forms, Inst. Sing., Gen. Du., and Loc. Du. of एतद् *Mas., Fem., and Neu.* are made up from एन also.

सर्वः + स्वार्थम् = सर्वः स्वार्थम् or सर्वस्वार्थम्—The rule:—

1. Visarga followed by श, ष, or स, is retained or changed to श, ष, or स, respectively.

एषः + बालः = एष बालः, सः + जनः = स जनः, एषः + पुत्रः = एष पुत्रः—
The rule:—

2. सः and एषः drop their विसर्ग, when followed by any consonant.

कस्य + एषः = कस्यैषः, गङ्गा + ओषः (प्रवाहः = flow) = गङ्गाँषः, परम + ऐश्वर्यम् = परमैश्वर्यम्, महा + ओषधिः or औषधिः = महौषधिः—
The rule:—

3. अवर्ण + ए or ऐ = ऐ and अवर्ण + ओ or औ = औ.

सर्वा देवता नमामि ।
अन्यदेतत् काननम् ।
क एते बालाः ।
सैषा परा कोटिः स्नेहस्य ।
का वेला वर्तते ।
अम्ब कैषा ।
कस्मै देवाय नमः ।
तस्मा एतस्मै देवाय नमः ।
एतस्मिन्नगरे वसामि ।
केभ्यो ब्राह्मणेभ्यो दक्षिणां
प्रयच्छसि ।

केषु केषु शास्त्रेषु निपुणास्ते ।
कोऽन्यो विद्यया समो बन्धुः ।
किमधिकं गुरोः सेवायाः ।
साधूनां समागमः सर्वेषाम-
भ्युदयाय ।
चन्द्रः कलानां निधिः ।
देवेभ्यो बलिं यच्छति ।
हरेररयो नश्यन्ति ।
कवयो भूपतीन् वर्णयन्ति ।
गिरी आरोहामः ।

जवो हि सत्तेः परमं विभूषणम्

VOCABULARY

PRONOUNS

अन्य—Another.

एतद्—This.

किम्—Who ? What ?

तद्—That.

पर—Another.

यद्—Who or which (relative).

सर्व—All.

Nouns

अभ्युदय (अभ्युदयः) (*m.*)—
Prosperity.
अम्बा (*f.*) (*Voc. Sing.* हे अम्ब)—
A mother.
ऊर्मिका (*f.*)—A ring.
कला (*f.*)—An art; 2. A digit.
कानन (काननम्) (*n.*)—A forest.
कोटि (*f.*)—A limit (परा कोटिः =
Extreme limit; excess).
गिरि (*m.*)—A mountain.
जव (जवः) (*m.*)—Speed.
दक्षिणा (*f.*)—A present to
Brahmins.
देवता (*f.*)—A goddess.
नगर (नगरम्) (*n.*)—A town.
पुत्र (पुत्रः) (*m.*)—A son.

बन्धु (*m.*)—A relation.
बलि (*m.*)—An offering.
ब्राह्मण (ब्राह्मणः) (*m.*)—A
Brahmin.
वार्ता (*f.*)—News.
विभूषण (विभूषणम्) (*n.*)—An
ornament.
वेला (*f.*)—Time.
शास्त्र (शास्त्रम्) (*n.*)—A branch
of learning.
ससि (*m.*)—A horse. [*pany.*
समागम (समागमः) (*m.*)—Com-
सेवा (*f.*)—Service.
स्नेह (स्नेहः) (*m.*)—Affection.
स्वार्थ (स्वार्थः) (*m.*)—One's own
interest, selfishness.

Adjectives

चतुर—Clever.
निपुण—Clever.
पर—Great.
परम—Great.

सम—Equal (An *Adj.* having
this sense governs the
Inst. or the *Gen.* पुत्रेण समः
or पुत्रस्य समः).

Indeclinables

एव—Verily, certainly.

हि—Certainly, verily.

Roots

दा [यच्छ] (यच्छति) (1st *Par.*)—To give; with प्र—To give.
नम् (नमति) (1st *Par.*)—To bow.
विद् (विद्यते) (4th *Átm.*)—To be.
सम् + ईद् (समीहते) (1st *Átm.*)—To desire.

LESSON XI

द्वन्द्व AND तत्तत्पुरुषः WORDS ENDING IN ई AND ऊ

अप्येषा पञ्चवटी—What ? this, Pañchavaṭī—Is this Pañchavaṭī ?

अप्येषा गोदावरी—What ? this Godâvari—Is this Godâvari ?

अप्येतत् तपोवनम्—What ? this, a penance-grove—Is this a penance-grove ?

सा हि कुलपतेः प्राणाः—She, verily, of the lord of the family, the soul—She is verily the soul of the lord of the family.

प्राण and असु, both meaning 'soul,' are always used in the plural number.

लक्ष्मीनारायणाभ्यां नमः—To Lakshmî and Nârâyaṇa, a bow—A bow to Lakshmî and Nârâyaṇa.

विघ्नभयेन नीचः कार्यं न प्रारम्भते—Through the fear of obstacles, low men, a work, not, begin—Low men do not begin a work through the fear of obstacles.

उत्तमजनाः कदापि धर्मं न त्यजन्ति—Best persons, ever, duty, not, abandon—Best persons never abandon duty.

पञ्चपात्रे पूजासामग्री वर्तते—In a Pañchapâtra, materials of worship, is—Materials of worship are in a Pañchapâtra (A collection of five cases).

सरस्वत्याः जलं पावनम्=सरस्वत्या जलं पावनम्—Of the Sarasvatî, water, holy—The water of the Sarasvatî is holy.

कुबेरः स्वनगर्याम् अ (म) लकायां वसति—Kubera, in his own

town, Alakâ, dwells—Kubera dwells in his own town Alakâ.

पत्न्यै कुप्यति माणवकः—To the wife, becomes angry, Mānavaka—Mānavaka becomes angry with his wife.

कुप् governs the *Dat.*; so does कुप् 4th *Par.* having the same sense.

शरय्वाः तटे*कश्चित्तापसः प्रतिवसति=शरय्वास्तटे कश्चित्तापसः प्रतिवसति—Of the Śarayû, on the bank, some, ascetic, dwells—Some ascetic dwells on the bank of the Śarayû.

श्वश्र्वाः आज्ञामनुसरति वधूः=श्वश्र्वा आज्ञामनुसरति वधूः—Of the mother-in-law, order, follows, a daughter-in-law—A daughter-in-law follows an order of her mother-in-law.

In this lesson are illustrated the forms of *Fem.* words ending in ई and ऊ.

नदी <i>Fem.</i>			वधू <i>Fem.</i>		
<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
प्र० नदी	नद्यौ	नद्यः	वधूः	वध्वौ	वध्वः
द्वि० नदीम्	,,	नदीः	वधूम्	,,	वधूः
तृ० नद्या	नदीभ्याम्	नदीभिः	वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः
च० नद्यै	,,	नदीभ्यः	वध्वै	,,	वधूभ्यः
पं० नद्याः	,,	,,	वध्वाः	,,	,,
ष० ,,	नद्योः	नदीनाम्	,,	वध्वोः	वधूनाम्
स० नद्याम्	,,	नदीषु	वध्वाम्	,,	वधूषु
सं० नदि	नद्यौ	नद्यः	वधु	वध्वौ	वध्वः

* चित्, चन, and अपि are added to the forms of किम् *m., f., n.* in the sense of 'indefinite, or 'some one'—कश्चित्, कस्मिंश्चित्, कांश्चन; कावपि, केऽपि, &c.; कश्चित्, कौचित्, केचित्; कोऽपि, कावपि, केऽपि &c.

The forms of नदी and वधू are similar. But वधू retains विसर्ग in *Nom. Sing.*, while नदी drops it. Short forms of the words प्रथमा, द्वितीया, तृतीया, चतुर्थी, पञ्चमी, षष्ठी, सप्तमी, and संबोधन (viz. प्र०, द्वि०, तृ०, &c.) are used in this lesson in place of *Nom. Acc.*, &c. to teach these words.

लक्ष्मीनारायणाभ्याम्, कुलपतेः, पञ्चवटी, तपोवनम्, विघ्नभयेन, and उत्तमजनाः are compounds (समास).

Two or more words or *padas* combined form a compound. Case-terminations are generally dropped in all *padas* except the last.

Words cannot be combined in any way we like and form a compound. Sanskrit grammarians have given minute rules on the subject.

Compounds are principally of four kinds:—द्वन्द्व, तत्पुरुष, बहुव्रीहि, अव्ययीभाव. The first two classes are illustrated in this lesson.

रामलक्ष्मणौ (राम and लक्ष्मण), रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः (राम, लक्ष्मण, भरत, and शत्रुघ्न), भीमार्जुनौ (भीम and अर्जुन), लक्ष्मीनारायणौ (लक्ष्मी and नारायण), पार्वतीपरमेश्वरौ (पार्वती and परमेश्वर), उमामहेश्वरौ (उमा and महेश्वर) are all examples of the द्वन्द्व compound—

1. A द्वन्द्व compound is a compound of two or more words in which the sense of no member is subordinate to that of another member. When the compound is dissolved, members are connected by the copulative conjunction 'च' (and).

If two members are compounded, the compound takes the dual number; and if more are compounded, the compound takes the plural number. The gender of the last member is the gender of the compound. द्वन्द्व means a pair. In a द्वन्द्व compound, members form a pair—are on the same level, no one being subordinate to another.

A smaller word is used before a longer word. Names of brothers are used in order of seniority.

कुलपतिः—The lord of a family; **षष्ठीतत्पुरुषः**; **तत्पुरुषः**—His man; **षष्ठीतत्पुरुषः**; **तपोवनम्** (तपस् + वनम् = तप उ वनम् = तपोवनम्)—A grove of penance; a penance-grove; **षष्ठीतत्पुरुषः**; **विघ्नभयम्**—Fear from (of) obstacles; **पञ्चमीतत्पुरुषः**—

2. The compound in which the first member has the sense of any case except the *Nom.* and is thus connected with the next member by the sense of that case is called a **तत्पुरुष** compound.

The word **तत्पुरुष** is itself a **तत्पुरुष** compound. It means 'his man.' It thus shows the nature of a **तत्पुरुष** compound.

The word **तत्पुरुष** has also the sense of 'that person.' Here the first member is an adjective and the second, a noun—

3. The compound of an adjective and a noun is also a kind of **तत्पुरुष**. It is called **कर्मधारय**.

उत्तमजनः and **तत्पुरुषः** (that person) are **कर्मधारय** compounds.

कर्मधारय—**कर्म** means action. Members in this compound are grammatically connected with the same verb. In **उत्तमजना गच्छन्ति** and **उत्तमजनान् पूजयामि**, the words **उत्तम** and **जन** are both connected with the same verb, in the first instance, as subject and in the second, as object. Thus in a **कर्मधारय** compound members are **समानाधिकरण** or in apposition.

पञ्चपात्रम्—A collection of five vessels; **पञ्चवटी**—A collection of five banian trees;—these are **द्विगु** compounds—

4. **द्विगु** is a sub-division of the **कर्मधारय** compound. If the first member is a numeral and the second, a noun, the compound is **द्विगु**. It is generally used in the *Neu. Sing.* and has the sense of **समाहार** or collection. In some cases the **अ** at the end of a **समाहारद्विगु** compound is changed to **ई**.

The word **द्विगु** shows the nature of the compound; for in it the first member **द्वि** is a numeral and the second **गु** (गो— a cow is changed to **गु**) is a noun.

5. विग्रह is dissolution of a compound to explain its meaning.

द्वन्द्व—रामश्च लक्ष्मणश्च रामलक्ष्मणौ

तत्पुरुष—तस्य पुरुषः तत्पुरुषः ; विष्णाद् भयं विष्णुभयम्

कर्मधारय—उत्तमाश्च ते जनाश्च उत्तमजनाः

द्विगु—पद्मानां पात्राणां समाहारः पद्मपात्रम्

स्त्वन्ति नद्यः ।

कुमार्यो बालपादपान् सिञ्चन्ति ।

अहो चित्रनैपुण्यमेतेषाम् ।

तर्जन्या माणवकं भर्त्सयते ।

सर्वे ब्राह्मणा देवमिवातिथिं

पूजयन्ति ।

आज्ञाभङ्गं न सहन्ते नराधिपाः ।

गङ्गायमुने प्रयागे संगच्छेते ।

नरपती रक्षति लोकान् ।

पुना रमते बालः ।

गर्भिण्या इच्छा दोहदम् ।

भवस्य पत्नी भवानी, रुद्रस्य
रुद्राणी ।

सैषा परा सीमा स्नेहस्य ।

कोऽतिभारः समर्थानाम् ।

प्रदोषो रजनीमुखम् ।

परदुःखेन दुःखिता विरलाः ।

Is this a forest ?

A bow to Śiva and Pârvatî.

We water trees.

Kings protect men.

There is no friend (वन्धु) equal to learning.

Nouns

अतिथि—*m.* A guest. [burden.

अतिभार (अतिभारः) *m.*—A great

अधिप (अधिपः) *m.*—A lord.

अलका *f.*—Kubera's town.

आज्ञा *f.*—Order.

इच्छा *f.*—Wish.

कार्य (कार्यम्) *n.*—An action.

कुबेर (कुबेरः) *m.*—Kubera.

कुमारी *f.*—An unmarried lady.

कुलपति *m.*—(1) The head of a family; (2) A teacher who teaches and maintains 10,000 pupils (कुलस्य पतिः कुलपतिः).

गङ्गा *f.*—The Ganges.

गर्भिणी *f.*—A pregnant woman.

गोदावरी *f.*—The Godâvarî.

चित्र (चित्रम्) *n.*—A picture.

तट (तटः—तटम्) *m., n.*—A bank.

तपोवन (तपोवनम्) *n.*—A penance-grove (तपसो वनं तपोवनम्).
 तर्जनी *f.*—The fore-finger.
 तापस (तापसः) *m.*—An ascetic.
 दोहद (दोहदः—दम्) *m., n.*—Desire of a pregnant lady.
 नगरी *f.*—A town. [नरपतिः].
 नरपति *m.*—A King (नराणां पतिः).
 नारायण (नारायणः) *m.*—Vishnu.
 नैपुण्य (नैपुण्यम्) *n.*—Cleverness.
 पञ्चपात्र (पञ्चपात्रम्) *n.*—A collection of five cases ; A pot for materials of worship with five cases.
 पञ्चवटी *f.*—A part of the Dandaka forest where there are five banian trees (पञ्चानां वटानां समाहारः पञ्चवटी).
 पत्नी *f.*—A wife.
 पादप (पादपः) *m.*—A tree.
 पूजा *f.*—Worship.
 प्रदोष (प्रदोषः) *m.*—Evening.

प्रयाग (प्रयागः) *m.*—Prayāga.
 प्राण (प्राणाः) *m.* (Always used in the plural)—Life.
 ब्राह्मण (ब्राह्मणः) *m.*—A Brāhmin.
 भङ्ग (भङ्गः) *m.*—Violation.
 भव (भवः) *m.*—Śiva.
 भवानी *f.*—Pārvatī. [a man.
 माणवक (माणवकः) *m.*—Name of
 मुख (मुखम्) *n.*—1. The mouth;
 2. The beginning.
 यमुना *f.*—The Jamnā.
 रजनी *f.*—Night.
 रुद्र (रुद्रः) *m.*—Śiva.
 रुद्राणी *f.*—Pārvatī.
 *लक्ष्मी *f.*—Lakshmī.
 लोक (लोकः) *m.*—People. [in-law.
 बधू *f.*—1. A wife; 2. A daughter-
 शरयू *f.*—The river Sarayū.
 श्वश्रू *f.*—A mother-in-law.
 सरस्वती *f.*—The river Sarasvatī.
 सामग्री *f.*—Materials of worship.
 सीमा *f.*—A limit.

Adjectives

दुःखित—Pained; distressed.
 नीच—Base, low,
 पर (परा *f.*)—Great; furthest
 (परा सीमा= Furthest limit, excess; स्नेहस्य परा सीमा—*i. e.* affection has gone too far; very great affection).

पावन—Holy; purifying.
 बाल—Young.
 विरल—Rare.
 श्रेष्ठ—The best.
 समर्थ—Able.
 †स्व—(*Pro.*)—One's own.

* *Nom. Sing.* लक्ष्मीः. Its other forms are like those of नदी.

† स्व is a pronoun when it means 'one's own.' It is not a pronoun when it means 'relation' or 'wealth.'

Indeclinables

अपि—1. Even; 2. It is used in asking a question. कदापि—Ever.
पुनर—Again.
अहो—Oh !

Roots

कुप (कुप्यति) (4th Par.)—To be angry (It governs the *Dat.*).
प्र + आ + रम् (प्रारभते) (1st *Âtm.*)—To begin.
भर्त्स (भर्त्सयते) (10th *Âtm.*)—To threaten.
सम् + गम् (संगच्छते)—संगम् (1st *Âtm.*)—To meet, to unite.
सह् (सहते) (1st *Âtm.*)—To bear.
सिच् [सिञ्च] (सिञ्चति) (6th Par.)—To Water.
स्रु (स्रवति) (1st Par.)—To flow.

LESSON XII

बहुव्रीहि AND अव्ययीभाव ; WORDS ENDING IN स ;

PAST PARTICIPLES

रामः ससीतः सहलक्ष्मणो वनं गतः—Râma, with Sîtâ, with Lakshmaṇa, to a forest, (was) gone—Râma went to a forest with Sîtâ and Lakshmaṇa.

In Sanskrit the Past Participle is often used in place of a verb in the Imperfect tense.

अश्वमारुढो देवदत्तः—A horse, mounted, Devadatta—Devadatta mounted a horse.

कः कोऽत्र भोः । कुत आगतोऽसि ।—Who, who, here, oh ! Whence, come, thou art—Oh ! who is here ? whence art thou come ?

प्रतिदिनं संध्यामाचरति—Every day, Sandhyâ-adoration, he practises—He practises Sandhyâ-adoration every day.

तपोधनानां तप एव परमं धनमस्ति—Of ascetics (those whose wealth is penance), penance alone, great, wealth, is—Penance alone is the great wealth of ascetics.

ऋषयो जितेन्द्रिया जितक्रोधाश्च—Sages, those who have conquered senses, those who have conquered anger, and—Sages are those who have subdued their passions and anger.

च and वा are not used *between* two words and sentences as in the Vernacular. Mark their use—रामश्च लक्ष्मणश्च or रामो लक्ष्मणश्च; रामो वा लक्ष्मणो वा or रामो लक्ष्मणो वा; न त्वया साधु कृतं न चानेन.

परोपदेशवेलायां सर्वेऽपि पण्डिता भवन्ति—At the time of advising others, all, certainly, wise, are—Certainly all are wise at the time of advising others.

सर्वेऽपि = All without an exception.

परोषामुपदेशः परोपदेशः । परोपदेशस्य वेला परोपदेशवेला । तस्यां परोपदेशवेलायाम् (षष्ठीतत्पु०). Every compound, must be first dissolved in the *Nom.* and then its gender, number, and case shown by using तद् in its gender, number, and case.

अहो गृहस्यैतस्य रमणीयता—Oh ! of the house, of this, beauty !—Oh ! the beauty of this house !

चन्द्रमा औषधीनां नायकः—The moon, of medicinal plants, a lord—The moon is a lord of medicinal plants.

पयोदाः पयांसि वर्षन्ति—Clouds, water, rain—Clouds rain water.

कुतूहलेन तेषां जेतसि पदं लब्धम्—By curiosity, of them, in the mind, a place, obtained—Curiosity

obtained a place in their mind—Their mind was occupied by curiosity.

This lesson illustrates two compounds, बहुव्रीहि and अव्ययीभाव.

बहुव्रीहिः—If the word be taken as बहुः व्रीहिः (much rice), it is a कर्मधारय compound; because it is made up of an adjective and a noun in apposition. But if the compound means 'one who has got much rice' (बहुः व्रीहिः यस्य), it is itself a बहुव्रीहि compound. Thus the very word बहुव्रीहि shows us the nature of a बहुव्रीहि compound.

जितक्रोधः—One who has conquered anger.

जितेन्द्रियः—One who has conquered his senses.

पीताम्बरः—One whose cloth is yellow; Vishnu.

All these are instances of बहुव्रीहि.

1. The compound of an adjective and a noun is बहुव्रीहि, if it qualifies another word. In explaining the sense of the compound, or giving its विग्रह as it is called, it is necessary to use the relative यत् in any case that suits it except the *Nom.*

जितेन्द्रिय ऋषिः—Here जित is an adjective, इन्द्रिय a noun, and the whole compound is an adjective qualifying ऋषिः. It is dissolved thus—जितानि इन्द्रियाणि येन सः ; पीताम्बरं यस्य सः पीताम्बरः .

सहलक्ष्मणः and **ससीतः** are also बहुव्रीहि compounds—

2. A compound of which the first member is सह is also बहुव्रीहि. सह is optionally changed to स.

ससीतः रामः—सीतया सह वर्तते इति ससीतः—

3. If the last member of a बहुव्रीहि compound is a feminine word ending in आ and the whole compound is masculine or neuter, the ending आ is shortened into अ.

प्रतिदिनम्—प्रति is an अव्यय, दिन is not an अव्यय; but the compound प्रतिदिनम् is an अव्यय. दिने दिने इति प्रतिदिनम् (Every day)–

4. If the first member of a compound is an indeclinable and if the whole compound also becomes indeclinable, the compound is अव्ययीभाव.

The word अव्ययीभाव means that what is not an indeclinable becomes an indeclinable. दिनम् is a noun; but in प्रतिदिनम् it is an indeclinable.

5. The form of an अव्ययीभाव compound is mostly like that of Neu. Acc. Sing.

अस् 2nd Par. is conjugated as under in the Present Tense:—

अस् 2nd Par.—To be

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
1st pers.	अस्मि	स्वः	सः
2nd „	असि	स्थः	स्थ
3rd „	अस्ति	स्तः	सन्ति

Forms of Mas. and Neu. words ending in स् are also given in this lesson.

चन्द्रमस् Mas.			पयस् Neu.		
<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
Nom. चन्द्रमाः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः	पयः	पयसी	पयांसि
Acc. चन्द्रमसम्	„	„	„	„	„
Inst. चन्द्रमसा	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभिः	पयसा	पयोभ्याम्	पयोभिः
Dat. चन्द्रमसे	„	चन्द्रमोभ्यः	पयसे	„	पयोभ्यः
Abl. चन्द्रमसः	„	„	पयसः	„	„
Gen. „	चन्द्रमसोः	चन्द्रमसाम्	„	पयसोः	पयसाम्
Loc. चन्द्रमसि	„	चन्द्रमसु, चन्द्रमस्तु	पयसि	„	पयसु, पयस्तु
Voc. चन्द्रमः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः	पयः	पयसी	पयांसि

The forms of words ending in स् are made up by adding terminations to them according to rules of Sandhi. In the Mas. Nom. Sing., the penultimate अ is lengthened. ई and इ are respectively Dual and Plural terminations of Neu. nouns in the Nom., Acc., and Voc. cases. Mark the form पयांसि.

6. When words end in any consonant except a nasal or a semivowel, **न्** is inserted before the final consonant in the *Nom.*, *Acc.*, and *Voc. Plu.* of *Neu.* nouns. This **न्** is changed to *Anusvāra* when followed by **श्**, **ष्**, **स्**, or **ह्** and to the nasal of the class to which the following letter belongs when followed by any other consonant. The vowel before this nasal is lengthened in words ending in **स्** and **महत्**, (**पयस् + इ = पयन्स् + इ = पर्यस् + इ = पर्यास् + इ = पर्यासि**).

Forms of past and potential participles are also illustrated in this lesson. Past participles are very freely used in Sanskrit. They often take the place of the Imperfect Tense.

भूतकृदन्त—The word **भूत** is in itself a **भूतकृदन्त** or past participle and shows how a past participle is made up from a root.

7. **भू + त = भूत**—**त** is the termination of the Past Participle.

Roots	Past Part.	Roots	Past Part.	
भू	भूत	गम्	गत	} In these roots the final म् is dropped.
जि	जित	नम्	नत	
नी	नीत	रम्	रत	

All these forms are similar. **क्षुभ् + त = क्षुभ् + ध = क्षुब्ध + ध = क्षुब्ध**—The termination **त** is changed to **ध**, when preceded by the fourth letter of a class; and the preceding fourth letter is changed to the third letter. **रह् + त = रह् + त = रह् + ध = रह् + ढ = रुढ** (**घ** a dental, is changed to the corresponding cerebral **ह**, being compounded with **ढ**, a cerebral; **ढ** is dropped and the preceding vowel lengthened); but in **तृढ**, **ऋ** is not lengthened—The final **ह्** of a root is changed to **ढ**, when followed by any consonant except a nasal or a semivowel. **ढ** followed by **ढ** is dropped and the preceding vowel except **ऋ**, if short, is lengthened.

Note how **रमणीय** is derived.

8. गस्—गन्तव्य, गमनीय, गम्य (Fit to be approached); रस्—रन्तव्य, रमणीय, रम्य (Fit to sport in, pleasing)—तव्य, अनीय, and य are potential (विध्यर्थे) terminations.

9. Before अनीय and तव्य, the ending vowel and the penultimate short vowel take their *Guṇa* substitute and before य the ending vowel generally takes *Vṛiddhi*.

10. रमणीय—charming, रमणीयता—charmingness—ता and त्व are abstract terminations. They convert adjectives into abstract nouns.

शंभवे नमः ।
 शत्रून् पराजयते ।
 उच्चानि देवदत्तस्य गृहाणि ।
 गतं न शोचनीयम् ।
 देवि रमणीयमेतत् सरः ।
 अहो प्रियदर्शनः कुमारः ।
 अपि संनिहितोऽत्र कुलपतिः ।
 अचिन्त्यानप्यर्थान् विधिर्घटयति ।
 एष तस्य वचसो निष्कर्षः ।
 एतस्य वचो नाभिनन्दामि ।
 तस्य वचसा कस्य हृदयं न द्रवति ।
 तानि वचांसि तस्य हृदये शल्यानि संभूतानि ॥
 एतस्यां परिषदि बहवः पण्डिताः सन्ति ।
 वयस्य ! कथं शून्यहृदयो भवसि ।

भवन्ति नम्रास्तरवः फलागमैः ।
 गुणेन शून्याः पशुभिः समानाः ।
 पुरा यत्र स्रोतः पुलिनमधुना तत्र सरिताम् ।

We bathe in the Ganges every day.
 Whence have these boys come ?
 Many learned men live in this city.
 Wise men conquer organs of sense.
 These houses are charming.

Nouns

अर्थ (अर्थः) <i>m.</i> —Desire.	पद (पदम्) <i>n.</i> —A place.
आगम (आगमः) <i>m.</i> —The coming; acquisition. [of sense.	पयस् <i>n.</i> —Water.
इन्द्रिय (इन्द्रियम्) <i>n.</i> —An organ	पयोद (पयोदः) <i>m.</i> —A cloud.
उपदेश (उपदेशः) <i>m.</i> —Advice.	परिषद् <i>f.</i> —An assembly of the
ऋषि <i>m.</i> —A sage.	पशु <i>m.</i> —A beast. [learned.
ओषधि <i>m.</i> —A medicinal plant.	पुलिन (पुलिनम्) <i>n.</i> —A bank.
कुतूहल (कुतूहलम्) <i>n.</i> —Curiosity.	रमणीयता <i>f.</i> —Beauty; the state of being charming.
कुमार (कुमारः) <i>m.</i> —A boy.	लक्ष्मण (लक्ष्मणः) <i>m.</i> —Râma's
क्रोध (क्रोधः) <i>m.</i> —Anger.	वचस् <i>n.</i> —Speech. [brother.
गुण (गुणः) <i>m.</i> —A merit.	वयस्य (वयस्यः) <i>m.</i> —A friend.
चन्द्रमस <i>m.</i> —The moon.	विधि <i>m.</i> —1. God Brahman; 2.
चेतस् <i>n.</i> —The mind.	वेला <i>f.</i> —Time. [Fate.
जन (जनः) <i>m.</i> —A person.	शत्रु <i>m.</i> —An enemy.
तपस् <i>n.</i> —Penance; austerity.	शंभु <i>m.</i> —God Śiva. [gives pain.
देवदत्त (देवदत्तः) <i>m.</i> —Name of a man. [queen.	शल्य (शल्यम्) <i>n.</i> —A thorn; what
देवी <i>f.</i> —1. A goddess; 2. A	सन्ध्या <i>f.</i> —Adoration to be per- formed by a Brâhmin at morning, mid-day, and
नक्षत्र (नक्षत्रम्) <i>n.</i> —A constel- lation.	सरित् <i>f.</i> —A river. [evening.
नायक (नायकः) <i>m.</i> —A lord.	सरस् <i>n.</i> —A lake.
निष्कर्ष (निष्कर्षः) <i>m.</i> —Essence; substance. [man.	सीता <i>f.</i> —Râma's wife.
पण्डित (पण्डितः) <i>m.</i> —A learned	स्रोतस् <i>n.</i> —A current of water.
	हृदय (हृदयम्) <i>n.</i> —The heart.

Adjectives

अचिन्त्य—Incomprehensible.	रमणीय—Charming.
आगत (<i>p. p.</i> of आ + गम्)—Come.	लब्ध (<i>p. p.</i> of लभ्)—Obtained.
आरूढ (<i>p. p.</i> of आ + रूह्)—Mounted.	शून्य—Empty; (शून्यहृदय = Absent-minded) (शून्य हृदय यस्य सः शून्यहृदयः).
उच्च—Tall, high.	शोचनीय—Fit to be mourned.
गत (<i>p. p.</i> of गम्)—Gone.	संनिहित (<i>p. p.</i> of सम् + नि + धा) Near. [duced.
जित (<i>p. p.</i> of जि)—Conquered.	संभृत (<i>p. p.</i> of सम् + भृ)—Pro-
नम्र—Humble.	समान—Equal.
पर (<i>pro.</i>)—Another.	
प्रियदर्शन (बहु०)—Of lovely form (प्रियं दर्शनं यस्य सः प्रियदर्शनः).	

Indeclinables

अधुना—Now.	पुरा—Formerly.
कथम्—How !	प्रतिदिनम्—Every day.
कुतः—Whence ?	भोस* (भोः) Oh !
खलु—Verily.	यत्र—Where.
च—And.	वा—Or.
तत्र—There.	

Roots

अभि + नन्द् (अभिनन्दति)—(1st Par.)—To approve; to praise.	form; To fulfil.
अस् (अस्ति) (2nd Par.)—To be.	द्रु (द्रवति) (1st Par.)—To melt.
आ + चर् (आचरति) (1st Par.)—To act.	‡ परा + जि (पराजयते) (1st Âtm.)—To defeat.
घट्ट (घटयति) (10th Par.)—To	वृष् (वर्षति) (1st Par.)—To rain.

* स् of भोस् is dropped, when followed by a vowel or a soft consonant. ‡ The root जि with वि or परा is Âtm.; विजयते, पराजयते.

LESSON XIII

इदम्; WORDS ENDING IN त्, च्, AND ज्

कः अयम् ऋषिकुमारः = कोऽयम् ऋषिकुमारः—Who, this, an ascetic-boy—Who is this ascetic-boy ?

अलम् अनेन अतिविस्तरेण = अलमनेनातिविस्तरेण—Enough, with this, with great length—Enough with this great length—Do not say at great length.

अलम् अयम् मल्लः तस्मै मल्लाय = अलमयं मल्लस्तस्मै मल्लाय—Enough, this, wrestler, to that wrestler—This wrestler is equal to (a proper match for) that wrestler.

अलम् in the sense of 'enough' governs the *Inst.*, while in the sense of 'equal to' or 'a match for' it governs the *Dat.*

महद्भिः महत्सु एव विक्रमः कर्तव्यः = महद्भिर्महत्स्वेव विक्रमः कर्तव्यः—By the great, towards the great, alone, valour, should be made—The great should show valour to the great alone.

महान् अस्य (महानस्य) कवेर्वाचां विभवः—Great, of this, of a poet, of words, power—Great is the power of this poet's words.

बुधानां परिषदि अनेन (परिषद्यनेन) महद्यशो लब्धम्—Of the learned, in the assembly, by this man, great, fame obtained—This man obtained great fame in the assembly of the learned.

महान्ति दुःखानि सोढानि आभ्याम् (सोढान्याभ्यां) कुमारभ्याम्—Great, miseries, borne, by these two princes—Great miseries are borne by these two princes.

निःस्पृहस्य तृणं जगत्—Of one who has no desire, grass, the world—The world is grass (of no worth) to him who has given up desire.

एभिः फलैः किं *प्रयोजनम्—By these fruits, what object?—What is the use of these fruits?

इयम् अस्मि = इयमस्मि—This I am—Here I am.

अस्मिन् एव समये कोऽपि वन्यगजस्तत्रायातः—अस्मिन्नैव समये कोऽपि वन्यगजस्तत्रायातः—In this, alone, in time, some, forest-elephant, there, came—At this very time there came some forest-elephant there.

इदम् Mas.				इदम् Fem.		
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom.	अयम्	इमौ	इमे	इयम्	इमे	इमाः
Acc.	इमम्— एनम्	इमौ— एनौ	इमान्— एनान्	इमाम्— एनाम्	इमे— एने	इमाः— एनाः
Inst.	अनेन-एनेन	आभ्याम्	एभिः	अनया-एनया	आभ्याम्	आभिः
Dat.	अस्मै	”	एभ्यः	अस्यै	”	आभ्यः
Abl.	अस्मात्	”	”	अस्याः	”	”
Gen.	अस्य	अनयोः— एनयोः	एषाम्	”	अनयोः— एनयोः	आसाम्
Loc.	अस्मिन्	”	एषु	अस्याम्	”	आसु
इदम् Neu.				जगत् Neu.		
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom.	इदम्	इमे	इमानि	जगत्	जगती	जगन्ति
Acc.	”	”	”	”	”	”
	एनत्	एने	एनानि	The rest like those of विपद्.		
The rest like those of the Mas.						

* हेतुः, अर्थः, प्रयोजनम्, किम्, and a word of similar sense are mostly used with the *Inst.* अनेन को हेतुः—कोऽर्थः—किं प्रयोजनम् and अनेन किम् have all the same sense.

	भगवत् <i>Mas.</i>			महत् <i>Mas.</i>		
<i>Nom.</i>	भगवान्	भगवन्तौ	भगवन्तः	महान्	महान्तौ	महान्तः
<i>Acc.</i>	भगवन्तम्	,,	भगवतः	महान्तम्	,,	महतः
<i>Inst.</i>	भगवता	भगवद्भ्याम्	भगवद्भिः	महता	महद्भ्याम्	महद्भिः
<i>Dat.</i>	भगवते	,,	भगवद्भ्यः	महते	,,	महद्भ्यः
<i>Abl.</i>	भगवतः	,,	,,	महतः	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
<i>Gen.</i>	,,	भगवतोः	भगवताम्	,,	महतोः	महताम्
<i>Loc.</i>	भगवति	,,	भगवत्सु	महति	,,	महत्सु
<i>Voc.</i>	भगवन्	भगवन्तौ	भगवन्तः	महन्	महान्तौ	महान्तः

	वाच् <i>Fem.</i>			सुखभाज <i>Mas. and Fem.</i>		
<i>Nom.</i>	वाक्-ग्	वाचौ	वाचः	सुखभाक्-ग्	सुखभाजौ	सुखभाजः
<i>Acc.</i>	वाचम्	,,	,,	सुखभाजम्	,,	,,
<i>Inst.</i>	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः	सुखभाजा	सुखभाग्भ्याम्	सुखभाग्भिः
<i>Dat.</i>	वाचे	,,	वाग्भ्यः	सुखभाजे	,,	सुखभाग्भ्यः
<i>Abl.</i>	वाचः	,,	,,	सुखभाजः	,,	,,
<i>Gen.</i>	,,	वाचोः	वाचाम्	,,	सुखभाजोः	सुखभाजाम्
<i>Loc.</i>	वाचि	,,	वाक्षु	सुखभाजि	,,	सुखभाक्षु
<i>Voc.</i>	वाक्-ग्	वाचौ	वाचः	सुखभाक्-ग्	सुखभाजौ	सुखभाजः

महत् *Neu.*सुखभाज *Neu.*

Nom., Acc., Voc. महत्-द् महती महन्ति | सुखभाक्-ग् सुखभाजौ सुखभाजि

महती is the *Fem.* of महत्.

1. भगवत् + भ्याम् = भगवद्भ्याम्—In the body of a *pada* any consonant except a nasal or a semi-vowel is changed to the third letter of its class when followed by the third or the fourth letter.

2. वाच् + भ्याम् = वाक् + भ्याम् = वाग्भ्याम्, वाच् + स् = वाच् = वाक्-ग्—A letter of चवर्ग (palatal class) is changed to the corresponding letter of कवर्ग (guttural class), when followed by any consonant except a nasal, or a semi-vowel, or by nothing.*

* Followed by nothing = When it is at the end of a *pada*.

3. वाक्-ग्—At the end of a grammatical form, any स्पर्श letter except a nasal is changed to the first or the third letter of the same class.

For the forms सुखभाजि and महान्ति *Vide* r. 6., p. 44 (सुखभाज् + इ = सुखभान् ज् + इ = सुखभाज् + इ = सुखभाजि). In वार n. (water) the nasal is not inserted; because र् is a semi-vowel. वार n.—वाः—वारी—वारि *Nom., Acc., Voc.*

वाक्षु = वाच् + सु = वाक् + सु = वाक् + पु;

वार्यु = वार + सु = वार + पु;

कमलपु = कमल (One who speaks of a lotus) + सु = कमल + पु;

रामेषु = राम + सु = रामे + सु = रामे + पु;

नदीषु = नदी + सु = नदी + पु;

वधूषु = वधू + सु = वधू + पु; but रमासु = रमा + सु—

4. स् of an आदेश (a substitute) or a termination is changed to ष्, when preceded by any vowel except अ or आ, or by a letter of कवर्ग, or by र्, or ल् (In रमासु—सर्वासु, स् is preceded by आ and is not therefore changed to ष्).

अस्मिन् + एव = अस्मिन्नेव; प्रत्यङ् + आत्मा = प्रत्यङ्गात्मा (The individual soul); सुगण् + ईशः = सुगण्णोशः (The lord who thinks well)—

5. इ, ए, or न्, at the end of a पद, preceded by a short vowel and followed by any vowel, is doubled.

गुरुन् + एव = गुरुन्नेव (न् is not doubled, being preceded by the long vowel ऊ).

अपि तपो वर्धते ।
भानुर्वियतो मणिः ।
धिक् चौरान् ।
धिगियं दरिद्रता ।
अलं श्रमेण ।

रमणीयेयं लता ।
दैत्येभ्यो हरिरलम् ।
स्वर्गादवतरति नारदः ।
गङ्गाया जलं पावनम् ।
वाप्या कमलान्मुञ्चन्ति ।

अहो मधुरमासां कन्यानां दर्शनम् ।
 अहो प्रवातसुभगोऽयमुद्देशः ।
 न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम ।
 अनेन तीर्थेनास्य समीहितं साधयामः ।
 अयं स बलभिदो मित्रं दुष्यन्तः ।
 तदिदमरण्यं यस्मिंश्चिरं सीतया सह राम उषितः ।

लोभश्चेदनलेन किम् ।
 अर्थो हि कन्या परकीय एव ।
 निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् ।
 कन्या नाम महद् दुःखं धिगहो महतामपि ।

*शैले शैले न माणिष्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
 साधवो नहि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ।

Here we are. [leaves ?] Why are you absent-minded?
 What is the use of these Verily, great is his misery in
 Fie upon this fool. this world.

Nouns

अतिविस्तर (अतिविस्तरः) m.-	scope; what cannot be
Great length.	understood (न विषयोऽविषयः).
अर्थ (अर्थः) m.-An object.	आडम्बर (आडम्बरः) m.-Pomp.
अनल (अनलः) m.-Fire.	उद्देश (उद्देशः) m.-A region; a
अरण्य (अरण्यम्) n.-A forest.	place.
†अविषय m. (नञ्समा०)-No	गज (गजः) m.-An elephant.

* When a word is repeated it has the sense of 'every', e. g.,
 शैले शैले=On every hill.

† A कर्मधारय compound in which अ or अन् is the first
 member is called नञ्समास; e. g., अपापम् (न पापमिति); but अपापम्
 (नास्ति पापं यस्य तत्) is बहुव्रीहि.

चन्दन (चन्दनम्) <i>n.</i> —A sandal	माणिक्य (माणिक्यम्) <i>n.</i> —A ruby.
जगत् <i>n.</i> —The world. [tree.	मित्र (मित्रम्) <i>n.</i> —A friend.
तीर्थ (तीर्थम्) <i>n.</i> —A means, a channel, a way.	मौक्तिक (मौक्तिकम्) <i>n.</i> —A pearl.
दरिद्रता <i>f.</i> —Poverty.	यशस् <i>n.</i> —Glory.
दर्शन (दर्शनम्) <i>n.</i> —Sight; appearance. [a king.	लता <i>f.</i> —A creeper.
दुष्यन्त (दुष्यन्तः) <i>m.</i> —Name of	लोभ (लोभः) <i>m.</i> —Avarice.
दैत्य (दैत्यः) <i>m.</i> —A demon.	वाच <i>f.</i> —Speech.
नारद (नारदः) <i>m.</i> —Name of a sage.	वापी <i>f.</i> —A well.
पदार्थ (पदार्थः) <i>m.</i> —A substance.	वासुदेव (वासुदेवः) <i>m.</i> —Krishna, son of Vasudeva.
परिषद् <i>f.</i> —An assembly of the learned. [use.	विक्रम (विक्रमः) <i>m.</i> —Valour.
प्रयोजन (प्रयोजनम्) <i>n.</i> —Object.	विभव (विभवः) <i>m.</i> —Power.
प्रवात (प्रवातः) <i>m.</i> (प्रकृष्टो वातः)—	वियत् <i>n.</i> —The sky.
Good wind. [Bala; Indra.	शैल (शैलः) <i>m.</i> —A hill (शैले शैले = On every hill).
बलभिद् <i>m.</i> —The Destroyer of	श्रम (श्रमः) <i>m.</i> —Exertion.
मल्ल (मल्लः) <i>m.</i> —A wrestler.	समय (समयः) <i>m.</i> —Time.
	स्वर्ग (स्वर्गः) <i>m.</i> —Heaven.

Adjectives

इदम् (<i>Pro.</i>)—This.	desire (निर्गता स्पृहा यस्य स निःस्पृहः).
उषित (<i>p. p.</i> of वस्)—Dwelt.	परकीय—Another's.
कर्तव्य—Fit to be done.	भगवत्—Fortunate.
किञ्चित्—Some.	मधुर—Sweet; pleasant.
किमपि—Some.	महत्—Great. [forest.
*धीमत्—Intelligent.	वन्य—Wild; belonging to a
निःसार (बहु०)—That from which essence is gone, worthless (निर्गतः सारो यस्य स निःसारः).	समीहित—(<i>p. p.</i> of सम् + ईह् 1st
निःस्पृह (बहु०)—That from which desire is gone; without	साधु—Good. [<i>Âtm.</i> —Desired.
	सुभग—Charming. [Borne.
	सोढ—(<i>p. p.</i> of सह् 1st <i>Âtm.</i>)—

* मत् is a possessive termination, meaning 'having'. It is changed to वत् when added to a word having अ, आ, or ए as

Indeclinables

अलम्—(1) Enough (It governs the <i>Inst.</i> in this sense);	विद्—Fie upon (It usually governs the <i>Acc.</i> and sometimes the <i>Nom.</i> or the <i>Voc.</i>)
(2) Equal (It governs the <i>Dat.</i> in this sense).	प्रायेण—Generally (<i>Inst. Sing.</i> of प्राय).
इति—It is used at the end of a direct speech.	सर्वत्र—In all places.
चिरम्—For a long time.	
चेद्—If (It is never used in the	

Roots

उद् + भू (उद्भवति) (1st Par.)—To be produced.	without obstacles.
वृध् (वर्धते) (1st Âtm.)—To grow; To prosper; To be	साध् (साधयति) (10th Par.)—To accomplish.

LESSON XIV

FEMININE WORDS ENDING IN इ AND उ;
IMPERATIVE FORMS

मुक्तये हरिं भज—For salvation, Hari, worship—
Worship Hari for salvation.

प्रकृत्या लक्ष्मीश्चला मा तां सेवस्व—By nature, Lakshmi, fickle, not, her, serve—Goddess of Wealth is fickle by nature; do not serve her.

In the Imperative मा is used instead of न.

इमां वेदनां कथं सहामहे—This, pain, how, can we bear--How can we bear this pain !

final or penultimate letters; e. g., भगवत्, भास्वत्, पयस्वत्, लक्ष्मीवत्; but यवमत् and भूमिमत् are exceptions. Words ending in मत् are declined like भगवत्.

देव ! प्रसीद ! अपराधान् क्षमस्व—Oh Lord ! be pleased, faults, pardon—Oh Lord ! be pleased; pardon faults.

नरो दुर्गाणि तरतु भद्राणि च पश्यतु—A man, difficulties, may cross, blessings, and, may see—May a man cross difficulties and see blessings !

भगवतीं भागीरथीमवगाहताम्—Venerable, the Ganges, let him bathe—Let him bathe in the venerable Ganges.

गुरुनमिवादयध्वम्—Teachers, salute—Salute teachers.

भ्रमाद्रज्जुं सर्पं मा मन्यस्व—Through wrong knowledge (delusion), a thread, a serpent, not, think—Do not think a thread a serpent through delusion.

दुर्नीतेर्नृपतिर्विनश्यति—From bad statesmanship, a king, is ruined—A king is ruined through bad statesmanship.

अस्मिन् घोरैऽरण्ये कथं वसामि—In this terrible forest, how, can I live—How can I live in this terrible forest !

गृहं गत्वा शीघ्रं प्रतिनिवर्ततां भवान्—Home, having gone, quickly, let (him) return, your honour—Having gone home, let your honour return quickly.

प्रातर् उत्थाय (प्रातरुत्थाय) दन्तधावनं कृत्वा स्नातव्यं संध्योपासनीया च ब्राह्मणेन—In the morning, having got up, the washing of the teeth, having made, should bathe, *Sandhyâ*, should be adored, and, by a Brâhmin—Having got up in the morning and washed his teeth, a Brâhmin should bathe and adore *Sandhyâ*.

दन्तानां धावनं दन्तधावनम् (*Nom.*) तद् दन्तधावनम् (*Acc.*)
 क्षत्रियाणां शस्त्रमार्तान् ब्रातुम् एव (ब्रातुमेव) नानपराधे प्रहर्तुम्—
 Of the Kshatriyas, a weapon, the distressed, to
 protect, only, not, towards an innocent person,
 to strike—A weapon of the Kshatriyas is only to
 protect the distressed, not to strike an innocent
 person.

नास्त्यपराधो यस्य सोऽनपराधस्तस्मिन्नपराधे ।

आज्ञां भवतः श्रोतुम् इच्छामि (श्रोतुमिच्छामि)—Order, your
 honour's, to hear, I wish—I wish to hear your
 honour's order.

Forms of the Imperative are illustrated in this lesson.
 They are as under:—

	भू 1st Par.			वृत् 1st Âtm.		
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
1st pers.	भवानि	भवाव	भवाम्	वर्तै	वर्तावहै	वर्तामहै
2nd „	भव	भवतम्	भवत	वर्तैस्व	वर्तैथाम्	वर्तैध्वम्
3rd „	भवतु	भवताम्	भवन्तु	वर्तताम्	वर्तताम्	वर्तन्ताम्

From these forms, the terminations will be found to be as
 under:—

1st pers.	आनि	आव	आम्	ऐ	आवहै	आमहै
2nd „	None	तम्	त	स्व	इथाम्	ध्वम्
3rd „	तु	ताम्	अन्तु	ताम्	इताम्	अन्ताम्

The preceding अ is dropped before अन्तु and अन्ताम् as
 before अन्ति and अन्ते.

Forms of the Imperative are made up like those of the
 Present Tense after adding the conjugational sign.

	पुष् 4th Par.		विद् 4th Âtm.	
3rd pers.	पुष्यतु	पुष्यताम्	पुष्यन्तु	विद्यताम् विद्येताम् विद्यन्ताम्

Compare the sense of इहागच्छ (Come here), आयुष्मान् भव (May you be long-lived !), देव ! प्रसीद (Oh lord ! I pray you, be pleased).

The rule:—

The Imperative is not used only in the sense of command. It has also the senses of wish, prayer, and blessing.

शिवो मां रक्षतात्—In the sense of blessing तात् is optionally the termination of 2nd and the 3rd pers. sing.

2nd pers.	रक्ष—रक्षतात्	रक्षतम्	रक्षत
3rd „	रक्षतु— „	रक्षताम्	रक्षन्तु

Forms of feminine words ending in इ and उ are also illustrated in this lesson.

मति Fem.			धेनु Fem.		
Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom. मतिः	मती	मतयः	धेनुः	धेनू	धेनवः
Acc. मतिम्	„	मतीः	धेनुम्	„	धेनूः
Inst. मत्या	मतिभ्याम्	मतिभिः	धेन्वा	धेनुभ्याम्	धेनुभिः
Dat. मतये-मत्यै	„	मतिभ्यः	धेनवे-धेन्वै	„	धेनुभ्यः
Abl. मतेः-मत्याः	„	„	धेनोः-धेन्वाः	„	„
Gen. मतेः-मत्याः	मत्योः	मतीनाम्	धेनोः-धेन्वाः	धेन्वोः	धेनूनाम्
Loc. मतौ-मत्याम्	„	मतिषु	धेनौ-धेन्वाम्	„	धेनुषु
Voc. मते	मती	मतयः	धेनो	धेनू	धेनवः

Compare the forms of *Mas.* words ending in इ and उ with those of *Fem.* words ending in इ and उ and note the following points of difference:—

1. In *Acc. Plu. Fem.* words have *Visarga* in place of न् as in *Mas.* words—*Mas.* हरीन्, भानून्; *Fem.* मतीः, धेनूः.

Sing. forms of *Fem.* words ending in इ and उ in the *Dat.*, *Abl.*, *Gen.*, and *Loc.* cases are optionally like those of *Fem.* words ending in ई and ऊ, that is, like those of नदी and वधू.

3. मत्या and वध्वा are made up regularly by adding the termination आ.

नी—नीत्वा (Having led).
 श्रु—श्रुत्वा (Having heard).
 कृ—कृत्वा (Having done).

गम्—गत्वा (Having gone).
 नम्—नत्वा (Having bowed).
 रम्—रत्वा (Having played).
 स् is dropped.

4. An indeclinable past participle is made up by adding त्वा to the root.

स्नात्वा पाठशालां गतो देवदत्तः—Devadatta having bathed, went to school. Here there are two actions, bathing and going, both done by the same person. The action of bathing takes place before that of going. Thus the participle ending in त्वा is used when there are two actions done by the same agent. This form is indeclinable and signifies the previous action (पूर्वकालवाचक).

सम् त्यज्—संत्यज्य
 उप विद्—उपविश्य

वि जि—विजित्य
 *उद् स्था—उत्थाय

5. If an उपसर्ग precedes a root, त्वा is changed to य and if the root ends in a short vowel, त्वा is changed to त्य.

नी—नेतुम् (To lead).
 श्रु—श्रोतुम् (To hear).
 कृ—कर्तुम् (To do).

गम्—गन्तुम् (To go).
 नम्—नन्तुम् (To bow).
 रम्—रन्तुम् (To play).
 स् is changed to न्.

6. The Infinitive of Purpose (हेत्वर्थक कृदन्त) is formed by adding तुम् to a root. This form is also indeclinable.

7. The ending vowel and the penultimate short vowel take *Guṇa* before तुम्.

जयतु जयतु देवः ।
 ततः किं वृत्तमिति कथय ।
 चक्रोराश्चन्द्रिकां पिबन्ति ।

* In combining उद् with स्था and स्तम्भ्, स् is dropped, e. g., उत्थानम्, उत्तम्भनम्.

न वै कामानां तृप्तिरस्ति ।
 स्वैरं स्वैरं गच्छतु भवान् ।
 छात्राणां मैत्रः पटुः ।*
 छात्रेषु मैत्र उत्तमः ।*
 प्रकृत्या लक्ष्मीर्लोला ।
 जलं त्यज घृतं पिब ।
 †जाते ! अयं गुरुरुपस्थितः ।
 पाणिर्दानेन शोभते न तु कङ्कणेन ।
 दास्यो महिषीं सेवन्ते ।
 भक्तिर्ज्ञानाय कल्पताम् ।
 गच्छत्वार्या पुनर्दर्शनाय ‡
 †चक्रवाकि ! आमन्त्रयस्व सहचरम् ।
 कथय कियदवशिष्टं रजन्या इति ।
 †आर्य ! इदमासनम् । उपविशतु भवान् ।
 अभ्वमारुह्य नृपतिर्मृगयां कर्तुं वनं गतः ।
 विकारं परमार्थतोऽज्ञात्वानारम्भः खलु प्रतीकारस्य ।

असंतुष्टा द्विजा नष्टाः संतुष्टाश्चापि पार्थिवाः ।
 वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे ।

दरिद्रान् भर कौन्तेय मा प्रयच्छेऽश्वरे ॥ धनम् ।
 व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य किमौषधैः ॥

* Mark that in such sense, either the genitive or the locative is used (छात्राणाम्—छात्रेषु).

† The vowel at the end of a *Vocative* form is optionally not combined with the following vowel.

‡ A polite way of bidding good-bye.

॥ ईश्वर is संप्रदान; *Vide* Les. VI; but it is here used in the *Loc.* The *Dat.* is generally used in such a case.

I wish to go to a forest.

Let me bow to the teacher.

King ! enough with fatigue.

I accomplish (my) object by this channel.

Give cows to Brâhmins.

Let the lord be pleased and pardon his faults.

Nouns

अनारम्भ (अनारम्भः) *m.* (नश्रस०)-
Non-commencement (न
आरम्भोऽनारम्भः).

अपराध (अपराधः) *m.*-A fault.

आर्यो *f.*-A respectable lady.

आसन (आसनम्) *n.*-A seat.

औषध (औषधम्) *n.*-Medicine.

कङ्कण (कङ्कणम्) *n.*-A bracelet.

काम (कामः) *m.*-A desire.

कौन्तेय (कौन्तेयः) *m.*-Son of
Kunti, Yudhishthira.

क्षत्रिय (क्षत्रियः) *m.*-A Kshatriya.

घृत (घृतम्) *n.*-Ghee.

चकोर (चकोरः) *m.*-A bird (said
to feed on the rays of the
moon).

चन्द्रिका *f.*-Moon-light.

चक्रवाकी *f.*-The female चक्रवाक
(The bird is described by
poets as separated from its
mate at night).

छात्र (छात्रः) *m.*-A pupil.

जात (*f.* जाता) (*p. p.* of जन् [जा]
4th *Ātm.*)-Dear child.

ज्ञान (ज्ञानम्) *n.*-Knowledge.

तृप्ति *f.*-Satisfaction.

दन्तधावन (तत्पु०) *n.*-The clean-
ing of teeth.

दान (दानम्) *n.*-Gift; charity.

दासी *f.*-A maid-servant. [ty.

दुर्ग (दुर्गः-दुर्गम्) *m., n.*-A difficul-

दुर्नीति *f.*-Bad statesmanship.

(दुष्टा नीतिर्दुर्नीतिः).

द्विज (द्विजः) *m.*-1. One of the
twice-born classes, the Brâh-
mins, the Kshatriyas, and the
Vaiśyas. They are said to be
twice-born; because wearing
the sacred thread is their
second birth. 2. A Brâhmin.

नृपति *m.*-A king.

पाणि *m.*-A hand.

पार्थिव (पार्थिवः) *m.*-A king.

पुनर्दर्शन (पुनर्दर्शनम्) *n.* (पुनर् *Ind.*
again, दर्शन *n.*)-A second

प्रकृति *f.*-Nature. [meeting.

प्रतीकार (प्रतीकारः) *m.*-(प्रतिकार
m. also)-A remedy.

भक्ति *f.*—Devotion.
 भागीरथी *f.*—The Ganges.
 भ्रम (भ्रमः) *m.*—Delusion.
 मति *f.*—Intellect.
 महिषी *f.*—A crowned queen.
 मुक्ति *f.*—Salvation.
 मृगया *f.*—Hunting.

मैत्र (मैत्रः) *m.*—Name of a man.
 रज्जु *f.*—A thread.
 विकार (विकारः) *m.*—A disease;
 a change in the natural state.
 वेदना *f.*—Pain.
 शस्त्र (शस्त्रम्) *n.*—A weapon.
 सर्प (सर्पः) *m.*—A serpent.

Adjectives

अनपराध (बहु०)—One who has
 no fault; innocent.
 अवशिष्ट (*p. p.* of अव + शिष्)—
 Left, remaining.
 असंतुष्ट (नञ्समा०, अ—not and
 संतुष्ट, *p. p.* of सम् + तुष्)—Not
 satisfied.
 *आर्त (आ + कृत, *p. p.* of कृ)—
 Distressed.
 ईश्वर—Wealthy.
 उपस्थित (*p. p.* of उप + स्था)—
 Come.
 उपासनीय (*Pot. p.* of उप + आस्)—
 Fit to be worshipped.
 †कियत्—How much.
 घोर—Terrible.
 चल—Fickle.
 जड—Dull.
 दरिद्र—Poor.
 नष्ट (*p. p.* of नश्)—Ruined.

निरुज (बहु०, निर = निष्क्रान्त gone
 away, रुज *f.* disease)—One
 whose disease is gone;
 healthy (निष्क्रान्ता रुक् यस्य स
 पटु—Clever. [नीरुक्].
 पथ्य—Wholesome.
 प्राज्ञ—Wise.
 भगवत्—Venerable.
 भवत् (*Pro.*)—Your Honour
 (used in the 3rd pers.)
 लोल—Fickle.
 वृत्त (*p. p.* of वृत्)—Become.
 व्याधित (from व्याधि *m.* disease)—
 Diseased.
 संतुष्ट (*p. p.* of सम् + तुष्)—
 Satisfied.
 सहचर—Moving together;
 keeping company.
 स्नातव्य (*Pot. p.* of स्ना)—Fit to
 bathe.

* Here आ + कृ is equal to आर्, not अर्. The *Sandhi* is thus irregular.

† वत् is added to some pronouns in the sense of measure; e.g.,

Roots

अभि + वाद् (अभिवादयते) (10th Âtm.)-To salute.	nourish.
अव + गाह् (अवगाहते) (1st Âtm.)- To bathe.	प्रति + नि + वृत् (प्रतिनिवर्तते) (1st Âtm.)-To return.
आ + मन्त्र् (आमन्त्रयते) (10th Âtm.)-To bid farewell.	प्र + दा [यच्छ] or प्र + यस् [यच्छ] (प्रयच्छति) (1st Par.)-To give.
उप + विश् (उपविशति) (6th Par.)-To sit.	प्र + सद् [सीद्] (प्रसीदति) (1st Par.)-To be pleased.
कूप् (कल्पते) (1st Âtm. It governs the Dat.)-To be able; To be able to produce; To conduce to (भक्तिर्ज्ञानाय कल्पते).	भज् (भजति-ते) (1st Ubh.)-To worship.
क्षम् (क्षमते-क्षाम्यति) (1st Âtm., 4th Par.)-To bear.	भृ (भरति) (1st Par.)-To fill.
पुष् (पुष्यति) (4th Par.)-To	मन् (मन्यते) (4th Âtm.)-To think.
	वि + द् (वितरति) (1st Par.)- To give.
	शुभ् (शोभते) (1st Âtm.)-To shine.
	सेव् (सेवते) (1st Âtm.)-To serve.

Indeclinables

अज्ञात्वा (अ + ज्ञात्वा Ind. p. p. of ज्ञा)-Without having known.	3. It is used as an orna- mental word. [protect.
उत्थाय (Ind. p. p. of उद् + स्था)- Having got up.	प्रातुम् (Inf. of त्रै 1st Âtm.)-To
कर्तुम् (Inf. of कृ)-To do.	परमार्थतः-From reality; really
ततः-Then.	(तस्* has generally the sense of the Abl. and sometimes of the Loc.).
तथा-In that manner.	प्रातर्-In the morning.
तावत्-1. So long; 2. Firstly;	

यावत्, तावत्, एतावत्. It is changed to यत् in the words कियत् and इयत्. These words are declined like भगवत्.

* सार्वविभक्तिकस्तसिः—तस् has the sense of all cases. Generally, however, it has the sense of the Abl. and sometimes of the Loc.

मा-Not (It is a prohibitive particle used with the Imperative 2nd pers.)	expletive (i. e. a word having no meaning).
यथा-In which manner.	शीघ्रम्-Quickly.
वै-1. Verily; certainly. 2. It is sometimes used as an	श्रोतुम्-(Inf. of श्रु)-To hear.
	स्वेरम्-Slowly; gently; as one likes.

LESSON XV

THE POTENTIAL; अदस्

प्रज्वलन्ति अमी अग्नयः=प्रज्वलन्त्यमी अग्नयः—Burn, those, fires = Those fires burn.

यः असी (योऽसी) चोरः स गृहीतः—Who, that, thief, he, caught (योऽसौ सः = That well-known)=That well-known thief is caught.

When अदस् is used immediately after यद्, it has the sense of ' well-known.' (योऽसौ = That well-known person; येऽमी = Those well-known persons).

सर्वे अमी (सर्वेऽमी) इमं पण्डितमाद्रियन्ते—All, those, this, learned man, honour = All those honour this learned man.

अमीषां प्राणानां कृते किं न व्यवसितम् एभिः (व्यवसितमेभिः)—Of these souls, for the sake of, what, not determined, by these = What is not determined by these men for the sake of this life ?

अपि नामानुरूपं वरं लभेय—Would that (अपि नाम = How I wish that), proper, husband, I may obtain = Would that I may obtain a proper husband !

अपि नाम expresses the sense of wish or probability. Here it has the sense of 'wish.'

संपत्तौ न हृष्येत् विपत्तौ (हृष्येद्विपत्तौ) च न विषीदेत् प्राज्ञः—
In prosperity, should not be pleased, in adversity, and, should not be sorry, a wise man = A wise man should neither be pleased in prosperity nor be sorry in adversity.

दुर्बलो युद्धे वैतसीं वृत्तिम् आश्रयेत् (वृत्तिमाश्रयेत्)—A weak man, in fight, of a reed, conduct, should resort to = A weak man should resort to the behaviour of a reed in fight (*i.e.* should bow down in fight).

Mark the idiom—वैतसीं वृत्तिमाश्रि = To bow down, to submit.

न्यायशास्त्रं शिक्षेवहि इतीच्छामि (शिक्षेवहीतीच्छामि)—The science of logic, we two should learn, so, I wish = I wish that we two should learn the science of logic.

ऋषीन् मा कदापि अ (प्य) वधीरयेः—Sages, not ever, thou shouldst despise—Thou shouldst never despise sages.

प्रवासाज्झटिति न प्रतिनिवर्तेथाः चेत् म्रियेय (प्रतिनिवर्तेथाश्चेन्म्रियेय)—From a travel, quickly, not, thou shouldst return, if, I shall die = If thou shouldst not return quickly from travel, I shall die.

In this lesson we have examples of the forms of the Potential and अवस.

1. From the above sentences you will notice that the

Potential conveys the sense of probability, order, wish, blessing, hope, and power. Most of its senses are like those of the Imperative. It is used in subordinate sentences also.

Potential

भू 1st Par.			वृत् 1st Conj. Âtm.			
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
1st pers.	भवेयम्	भवेव	भवेम	वर्तेय	वर्तेवहि	वर्तेमहि
2nd „	भवेः	भवेतम्	भवेत	वर्तेथाः	वर्तेयाथाम्	वर्तेध्वम्
3rd „	भवेत्	भवेताम्	भवेयुः	वर्तेत	वर्तेयाताम्	वर्तेरन्
पुष 4th Par.			मृ 6th Âtm.			
3rd „	पुष्येत्	पुष्येताम्	पुष्येयुः	त्रियेत	त्रियेयाताम्	त्रियेरन्
चुर 10th Par.						
	Sing.	Du.	Plu.			
3rd „	चोरयेत्	चोरयेताम्	चोरयेयुः			
अभिवाद् 10th Âtm.						
3rd „	अभिवादयेत्	अभिवादयेताम्	अभिवादयेरन्			

The terminations are as under:—

Par.			Âtm.		
1st pers. ईयम्	ईव	ईम	ईय	ईवहि	ईमहि
2nd „ ईः	ईतम्	ईत	ईथाः	ईयाथाम्	ईध्वम्
3rd „ ईत्	ईताम्	ईयुः	ईत	ईयाताम्	ईरन्

Both the forms वर्तेय and वर्त्तेय, कर्ता and कर्त्ता, वर्तमान and वर्त्तमान, हर्यनुभवः and हर्य्यनुभवः, and न ह्यस्ति and न ह्य्यस्ति are correct:—

2. When र or ह् is preceded by a vowel, the consonant which comes after र or ह् is optionally doubled.

In वर्तमान, र is preceded by a vowel; the consonant त् which comes after र is therefore optionally doubled.

अदस् Mas.			अदस् Fem.		
Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom. असौ	अम्	अमी	असौ	अम्	अम्
Acc. अमुम्	„	अमून्	अमूम्	„	„

<i>Inst.</i>	अमुना	अमूभ्याम्	अमीभिः	अमुया	अमूभ्याम्	अमूभिः
<i>Dat.</i>	अमुष्मै	,,	अमीभ्यः	अमुष्यै	,,	अमूभ्यः
<i>Abl.</i>	अमुष्मात्	,,	,,	अमुष्याः	,,	,,
<i>Gen.</i>	अमुष्य	अमुयोः	अमीषाम्	,,	अमुयोः	अमूषाम्
<i>Loc.</i>	अमुष्मिन्	,,	अमीषु	अमुष्याम्	,,	अमूषु

अदस् *Neu.*

Nom. and Acc. अदः अमू अमूनि

The rest like those of the *Mas.*

3. (a) वाक् + हरिः = वाग्हरिः; तत् + आसनम् = तदासनम्—At the end of a *pada* any consonant except a nasal is changed to the third letter of its class when followed by a vowel or a soft consonant.

(b) चेत् + त्रियेय = चेद्त्रियेय or चेन्त्रियेय; तत् + मरणम् = तद्मरणम् or तन्मरणम्—At the end of a *pada* any consonant except a nasal, when followed by a nasal, is optionally changed to the nasal of its class.

(c) तत् + मात्रम् = तन्मात्रम् (only that); चित् + मयम् = चिन्मयम् (Consisting of knowledge); वाक् + मयम् = वाङ्मयम् (Consisting of speech; literature)—मात्र and मय are terminations. At the end of a *pada* any consonant except a nasal is necessarily changed to the nasal of its class when followed by a nasal belonging to terminations.

Note that the forms of अदस् can be made up as under:—The *Nom. Sing.* (*Mas.* and *Fem.*) is असौ. To make up the other forms, consider the word as अद and decline it like सर्व. Change द् to म् and the vowel following म् to उ if it is short and to ऊ if it is long. In the *Mas. Plu.* ई takes the place of ऊ except in the *Acc. Plu.* In the *Mas. Inst. Sing.* उ is substituted for the vowel following म् and not ऊ.

4. अमी अग्नयः; अमी ईशाः—ई of अमी is प्रगृह्य, that is, it is not combined with the following vowel.

धिङ् मूढ ।
 नास्त्यगतिर्मनोरथानाम् ।*
 स्वागतं देव्यै ।
 नेत्रेण काणः । कर्णेन बधिरः । पादेन खञ्जः ।
 कौशिकोऽस्मि गोत्रेण ।
 चिरं जीव । अनुष्ठितो देवादेशः ।
 अमी अश्वास्तूर्णं धावन्ति ।
 मलीमसां पद्धतिं कदापि नावलम्बेमहि ।
 अलमनेनाप्रस्तुतेन । प्रस्तुतमेवोपक्रमे ।
 यद्यधर्मान्निवर्तेथाः शोभनं भवेत् ।
 वयस्य ! विरमास्मान्निष्फलादारम्भात् ।
 संग्रामो नाम शूराणामयं परम उत्सवः ।
 वत्से ! इमे अपि प्रदेये । न युक्मनयोस्तत्र गन्तुम् ।
 हला अमूः सख्यः क नु खलु भवेयुः ।
 कथं पुनरमी कवयः सर्वे रामचन्द्रमेव वर्णयन्ति ।
 न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ।

न मुह्येदर्थकृच्छ्रेषु न च धर्मं परित्यजेत् ।
 शाम्येत् प्रत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः !
 सर्वतो जयमन्विच्छेत् पुत्रादिच्छेत् पराजयम् ।
 विषमप्यमृतं कचिद् भवेदमृतं वा विषमीश्वरेच्छया ।

‡क्षणशः कणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत् ।
 किंक्षणस्य कुतो विद्या किंकणस्य कुतो धनम् ।

* Desires go everywhere. There is no place where they do not go.

† A speech addressed by कण्व to शकुन्तला when she requests that her two female friends should accompany her to her husband's house. ‡ Construe:—क्षणश एव विद्यां साधयेत् कणश एव च अर्थं साधयेत् ।

Welcome to the great Rishi.

You should carry out orders of (your) teacher.

Desist from improper acts.

You should tell me what happened then.

It would be good if you do not tell a lie.

The well-known thieves are caught.

We should never follow a bad course.

Nouns

अगति *f.*—Want of scope or room.

अधर्म (अधर्मः) *m.*—An improper act. [of मृ 6th *Ātm.*—Nectar

अमृत (अमृतम्) *n.* (अ + मृत *p.p.*

अर्थ *m.* (अर्थः)—Money.

अर्थकृच्छ्र *m. n.* (तत्पु०, अर्थ *m.*

money + कृच्छ्र *m., n.* difficulty)—Pecuniary difficulty.

आदेश (आदेशः) *m.*—An order.

आरम्भ (आरम्भः) *m.*—A work.

ईश्वरेच्छा *f.* (तत्पु०, ईश्वर *m.* God +

इच्छा *f.* wish)—God's wish.

उत्सव (उत्सवः) *m.*—Festivity.

उपकार (उपकारः) *m.*—Obligation.

कर्ण (कर्णः) *m.*—An ear.

कलह (कलहः) *m.*—A quarrel.

कौशिक (कौशिकः) *m.*—Name of a family.

गोत्र (गोत्रम्) *n.*—A family.

चोर (चोरः) *m.*—A thief.

जय (जयः) *m.*—Victory.

दुर्जन (दुर्जनः) *m.* (तत्पु०, *प्रादिस०,

दुर *prep.* bad)—A bad man.

नेत्र (नेत्रम्) *n.*—An eye.

न्यायशास्त्र (न्यायशास्त्रम्) *n.* (तत्पु०,

न्याय *m.* + शास्त्र *n.*)—The science of logic.

पद्धति *f.*—Way, course.

पराजय (पराजयः) *m.*—Defeat.

प्रत्यपकार (प्रत्यपकारः) *m.* (प्रति against + अपकार *m.*)—An evil done in return.

प्रवास (प्रवासः) *m.*—A travel.

प्राज्ञ (प्राज्ञः) *m.*—A wise man.

मनोरथ (मनोरथः) *m.*—A desire

मनोरथानामगतिः—A place where desires cannot go).

युद्ध (युद्धम्) *n.*—A fight.

रामचन्द्र (रामचन्द्रः) *m.*—Râma.

वर (वरः) *m.*—A husband.

विपत्ति *f.*—Adversity.

विष (विषम्) *n.*—A poison.

वृत्ति *f.*—Behaviour.

सखी *f.*—A female friend.

संग्राम (संग्रामः) *m.*—A fight.

संपत्ति *f.*—Prosperity.

* प्र heads the list of *Upasargas* प्र, परा, &c. *Upasargas*

Adjectives

अदस (<i>Pro.</i>)—1. That; 2. This.	गृहीत (<i>p. p.</i> of ग्रह्)—Caught.
अनुरूप—Proper.	दुर्बल—Weak.
अनुष्ठित (अनु + स्थित <i>p. p.</i> of स्था)—	निष्फल (बहु०, निस् + फल <i>n.</i> निर्गतं
Done; exacted. [point.	फलं यस्मात् तत्)—(That) From
अप्रस्तुत—What is not to the	which fruit is gone; fruitless.
काण—One-eyed.	न्याय्य—Just. [given in marriage.
किंकण (बहु०)—To whom a grain	प्रदेय (<i>pot. p.</i> of प्र + दा)—To be
is of no value (कः कणो यस्य स	प्रस्तुत (प्र + स्तुत <i>p. p.</i> of स्तु)—
किंकणः—To whom what is a	What is to. the point; the
grain?—To whom a grain is	बधिर—Deaf. [subject in hand.
valueless).	मलीमस (<i>f.</i> मलीमसा)—Dirty; sin-
किंक्षण (बहु०)—To whom a	युक्त (<i>p. p.</i> of युज्)—Fit. [ful.
moment is of no value (कः	वैतस (<i>f.</i> वैतसी)—Of a reed.
क्षणो यस्य स किंक्षणः—To whom	व्यवसित (<i>p. p.</i> of वि + अव + सो)*—
what is a moment?—To	शूर—Powerful. [Determined.
whom a moment is of no	शोभन—Good (शोभनं भवेत्=It
खञ्ज—Lame. [value).	would be a good thing).

Roots

अनु + इष् [इच्छ] (अन्विच्छति)	आ + श्रि (आश्रयति-ते) (1st <i>Ubh.</i>)—
(6th <i>Par.</i>)—To wish.	To resort to.
अव + धीर् (अवधीरयति) (10th	उप + क्रम (उपक्रमते) (1st <i>Ātm.</i>)—
<i>Par.</i>)—To despise.	To begin.
अव + लम्ब् (अवलम्बते) (1st <i>Ātm.</i>)—	जीव् (जीवति) (1st <i>Par.</i>)—To live.
To depend upon; to adopt.	नि + वृत् (निवर्तते) (1st <i>Ātm.</i>)—
आ + वृ [द्रिय्] (आद्रियते) (6th	To return.
<i>Ātm.</i>)—To honour.	

are therefore called प्रादि's. If the first member of a कर्मधारय compound is a प्रादि, the compound is called प्रादिसमास. दुष्टो जनः or दुष्टश्चासौ जनश्च दुर्जनः.

* व्यवस्यति—Roots of the 4th *Conj.* ending in ओ drop ओ before the conjugational sign य; *e. g.* सो...स्यति; दो-द्यति.

परि + त्यज् (परित्यजति) (1st Par.)-	To stop; To desist from.
To abandon.	वि + सद् [सीद्] (विषीदति) (1st
प्र + ज्वल् (प्रज्वलति) (1st Par.)-	Par.)-To be sad.
To burn.	शिक्ष् (शिक्षते) (1st Âtm.)-To
मुह् (मुह्यति) (4th Par.)-To	learn.
faint.	सम् + आ + चर् (समाचरति) (1st
मृ [त्रिय्] (त्रियते) (6th Âtm.)-	Par.)-To practise,
To die.	हृष् (हृष्यति) (4th Par.)-To be
वि + रम्* (विरमति) (1st Par.)-	glad.

Indeclinables

अपि नाम-1. Would that; How	conjecture.
I wish that (It shows wish);	पुनर्-1. Again; 2. But (It shows
2. It may be (It shows	opposition); 3. Expletive (It
probability).	merely adorns a sentence,
कणशः-By grains; by gathering	is used for वाक्यभूया).
every grain.	सर्वतः(सर्व+तस् having the sense
कृते-For the sake of.	of the Abl.)-From all.
क्-Where.	स्वागतम्-Welcome. (सु = Well +
कचित्-Ever.	आगत p.p. of आ + गम्, come)
क्षणशः-By moments; by using	(It governs the Dat. and
every moment well.	sometimes the Gen. स्वागतं
अटिति-Quickly.	देवाय or देवस्य).
नु-1. It is used in asking a	हला-A vocative particle used
question; 2. It signifies	in calling a female friend.

* रम् is 1st Âtm., but it is Par., when preceded by वि, आ, परि, or उप.

LESSON XVI

THE IMPERFECT; अस्मद् AND युष्मद्

अयम् अहम् आगतोऽस्मि = अयमहमागतोऽस्मि—This, I, come, am = Here I am come. Here I am (Mark the idiom).

इमे नः (नो) गृहाः—These (this), our, houses (house) = This is our house.

तस्मै ते नम ईश्वराय—To that, thee, a bow, to God = A bow to thee, that Lord.

एते वयम् अ (म) योध्यां प्राप्ताः—These, we, to Ayodhyâ, gone—Here we have reached Ayodhyâ (Mark the idiom).

शिवः ते मे अपि शिवं यच्छतात् = शिवस्ते मेऽपि शिवं यच्छतात्—Śiva, to thee, to me, even, welfare, may give = May Śiva give welfare to thee and to me !

ईशः त्वा अवतु मा अपि इह = ईशस्त्वावतु मापीह—The Lord, thee, may protect, me, even, here = May the Lord protect thee and me here !

सर्वं मामनु ते—All, similar, to mine, thine = Every thing thine is similar to mine.

अनु हरिं सुराः—Inferior to Hari, gods = Gods are inferior to Hari.

वृक्षमनु विद्योतते विद्युत्—Indicating a tree, shines, lightning = Lightning flashes, indicating a tree.

अनु governs the *Acc.*

अद्य प्रातर्मम वामं नयनम् अ (म) स्पन्दत् । अपशकुनं हि तत् ।—To-day, in the morning, my left eye throbbed. Verily, that is an evil omen.

सूर्योऽस्तम् अ (म) गच्छत्—The Sun, to setting, went =
The Sun set.

अजां ग्रामम् अ (म) नयाम—A she-goat, to a village, we
took = We took a she-goat to a village.

संसारमसारम् अ (म) मन्यत—The world, without essence,
he thought = He thought the world without
essence (worthless).

नास्ति सारो यस्य सोऽसारस्तमसारम् ।

बालस्य प्रकाशेन निशीथे दीपा निस्तेजसः अभवन् (निस्तेजसोऽ
भवन्)—Of a child, by the light, at midnight,
lamps, without lustre, became—Lamps became
without lustre (pale) at midnight by the light of
a child.

निर्गतं तेजो येभ्यस्ते निस्तेजसः ।

The forms of अस्मद्, युष्मद्, and the Imperfect Tense are
illustrated in this lesson. अस्मद् and युष्मद् have the same
forms in all genders.

अस्मद् M., F., N.			युष्मद् M., F., N.		
Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom. अहम्	आवाम्	वयम्	त्वम्	युवाम्	यूयम्
Acc. माम्	आवाम्	अस्मान्	त्वाम्	युवाम्	युष्मान्
	मा	नौ	नः	त्वाम्	वः
Inst. मया	आवाभ्याम्	अस्माभिः	त्वया	युवाभ्याम्	युष्माभिः
Dat. मह्यम्	आवाभ्याम्	अस्मभ्यम्	तुभ्यम्	युवाभ्याम्	युष्मभ्यम्
	मे	नौ	नः	त्वाम्	वः
Abl. मत्	आवाभ्याम्	अस्मत्	त्वत्	युवाभ्याम्	युष्मत्
Gen. मम	आवयोः	अस्माकम्	तव	युवयोः	युष्माकम्
	मे	नौ	नः	त्वाम्	वः
Loc. मयि	आवयोः	अस्मासु	त्वयि	युवयोः	युष्मासु

तस्मै ते नम ईश्वराय—Here ते is used; because तस्मै shows that
God is mentioned once—

1. The optional forms of अस्मद् and युष्मद्, viz., मा, नौ, नः, मे and त्वा, वाम्, वः, ते, are used necessarily when there is अन्वादेश and optionally in other cases. अन्वादेश means the repetition of what is once mentioned (कथितस्य पुनः कथनमन्वादेशः).

हरिस्त्वां मां च रक्षतु—Here त्वा, and मा cannot be used; because they are connected by च—

2. The optional forms of अस्मद् and युष्मद् are neither used in the beginning of a sentence, nor when connected by the particle च, वा, or एव.

अनेन व्याकरणं पठितमेनं काव्यमुपदिश—Grammar is learnt by him. Teach him poetry—

3. Similarly एनम् and other optional forms of एतद् are used necessarily, when there is अन्वादेश.

Imperfect

भू 1st Par.				वृत् 1st Âtm.			
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.	
1st pers.	अभवम्	अभवाव	अभवाम	अवर्ते	अवर्तावहि	अवर्तामहि	
2nd „	अभवः	अभवतम्	अभवत	अवर्तथाः	अवर्तथाम्	अवर्तध्वम्	
3rd „	अभवत्	अभवताम्	अभवन्	अवर्तत	अवर्तताम्	अवर्तन्त	
पुष् 4th Par.				मृ 6th Âtm.			
3rd „	अपुष्यत्	अपुष्यताम्	अपुष्यन्	अम्रियत	अम्रियेताम्	अम्रियन्त	

4. On an examination of these forms it will be noticed that the augment (आगम) अ is placed before roots.

इष् 6th Par.			ऋ (ऋच्छ) 1st Par.		
1st pers.	ऐच्छम्	ऐच्छाव ऐच्छाम	आर्च्छम्	आर्च्छाव आर्च्छाम	
	&c.			&c.	

5. In the case of roots beginning with a vowel, the augment आ is used instead of अ. This आ combines with the following vowel into a *Vridhhi* substitute instead of *Guṇa*. Thus आ+इ or ई=ऐ, आ+उ or ऊ=औ, आ+ऋ or ॠ=आर्, and आ+ॠ=आर्.

6. The terminations of the Imperfect will be found to be as under:—

	Par.			Âtm.		
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
1st pers.	अम्	व	म	इ	वहि	महि
2nd „	स्	तम्	त	थास्	इथाम्	ध्वम्
3rd „	त्	ताम्	अन्	त	इताम्	अन्त

अमी अत्र । अम् अत्र ।
 आढ्यमिदं नगरम् ।
 क्षेयं पापं जेयं मनश्च ।
 शिवं शिवाय भजे ।
 साधु सूनृतमभिहितम् ।
 कुमार ! त्वमस्य कृते शोकं वोढुं नार्हसि ।
 मेघेभ्यो जलबिन्दवोऽपतन् ।
 वयं दुःखेऽपि धर्मे नात्यजाम ।
 दिने दिने कुमारा अवर्धेताम् ।
 पुत्रस्य शोकेनाप्रियत ।
 पापाद् दुःखानि समजायन्त ।
 रवेरुदयेन पद्मान्युदमीलन् कुमुदानि च न्यमीलन् ।
 अहो कथमद्याप्येषा संज्ञां न प्रतिपद्यते ।
 अमीभिर्वाक्यैरेनामसान्त्वयन् ।
 दशरथो रामस्य वियोगेन प्राणानत्यजत् ।
 चित्रया चन्द्र इव रामः सीतया व्यराजत ।
 *अधुना भवदाज्ञा प्रमाणमित्युक्त्वा व्यरमत ।
 वत्से ! न ते मङ्गलकाले रोदितुमुचितम् ।
 प्रसन्नस्ते तर्कः ।

* भवदाज्ञा प्रमाणम् = Your order will be respectfully obeyed.

अतिथिं देवमिव पूजयामि ।
 श्रीशस्त्वावतु मापीह ।
 अधर्माग्नात्रसः पाप ।
 वेदैरशेषैः संवेद्योऽस्मान् कृष्णः सर्वदावतु ।
 विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ।
 हंस ! प्रयच्छ मे कान्तां गतिरस्यास्त्वया हता ।

कवयः* कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी ।
 पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ।
 पादपानां भयं वातात् पद्मानां शिशिराद् भयम् ।
 पर्वतानां भयं वज्रात् साधूनां दुर्जनाद् भयम् ॥

Words of good men never change (चत्).

A man should not give up (use अर्ह्) duty even in adversity.
 Jackals entered a forest.

Miseries resulted (उद् + भू) from his sins.

You did not salute (अभि + वाद्) your teacher.

A bow to the teacher.

When did you return (प्रति + नि + वृत्) from your travel ?

Would that (अपि नाम) we might bathe in the Ganges !

Nouns

अजा <i>f.</i> (<i>f.</i> of अज)—A she-goat.	कृष्ण (कृष्णः) <i>m.</i> —Krishṇa. [gait.
अपशकुन (अपशकुनम्) <i>n.</i> —An ill	गति <i>f.</i> —A mode of walking;
अयोध्या <i>f.</i> —Ayodhyā. [omen.	गृह (गृहाः) <i>m.</i> (Used in the
ईश (ईशः) <i>m.</i> —The Lord.	<i>Plu.</i>)—A house.
कान्ता <i>f.</i> —A beloved woman.	ग्राम (ग्रामः) <i>m.</i> —A village.
काल (कालः) <i>m.</i> —Time. [lotus.	चित्रा <i>f.</i> —The constellation
कुमुद (कुमुदम्) <i>n.</i> —A moon-	Chitrā.

* As we say in English—There are poets and poets, *i. e.*, all are not alike.

तर्क (तर्कः) *m.*—Conjecture.
 दीप (दीपः) *m.*—A lamp.
 निशीथ (निशीथः) *m.*—Midnight.
 पदार्थत्व (पदार्थत्वम्) *n.* (पदार्थ *m.*
 + त्व = An abstract affix) —The
 state of being a substance.
 पद्म (पद्मम्) *n.*—A lotus; a
 sun-lotus.
 परमाणु *m.* (कर्म०, परमश्चासौ अणुश्च
 परमाणुः; परम—Great, अणु *m.* an
 atom) —The minutest atom.
 पादप (पादपः) *m.* (तत्पु०, पाद *m.*
 a foot + प from पा to drink) —
 One that drinks water with
 the foot; a tree (पादेन
 पिबतीति).
 प्रकाश (प्रकाशः) *m.*—Light.
 प्रमाण (प्रमाणम्) *n.*—A means
 of correct knowledge; an
 authority.
 मङ्गल (मङ्गलम्) *n.*—An aus-
 picious thing.

मलय (मलयः) *m.*—Name of a
 mountain.
 वज्र (वज्रम्) *n.*—Indra's
 thunderbolt.
 वाक्य (वाक्यम्) *n.*—A sentence.
 वात (वातः) *m.*—The wind.
 विद्युत् *f.*—Lightning.
 वियोग (वियोगः) *m.*—Separation.
 शृगाल (शृगालः) *m.*—A jackal.
 शिव (शिवः) *m.*—God Śiva.
 ,, (शिवम्) *n.*—Welfare.
 शिशिर (शिशिरः-रम्) *m., n.*—Cold.
 शोक (शोकः) *m.*—Grief.
 श्रीश (तत्पु०, श्री *f.* Goddess of
 Wealth + ईश *m.*)—Lord of
 Lakshmî, Vishnu.
 संज्ञा *f.* Consciousness.
 संसार (संसारः) *m.*—The world;
 the worldly existence.
 सुर (सुरः) *m.*—A God.
 सूर्य (सूर्यः) *m.*—The Sun.
 हंस (हंसः) *m.*—A swan.

Adjectives

अशेष (बहु०, नास्ति शेषो येषां तेऽ-
 शेषाः) —That in which there
 is no remainder; All.
 असार (बहु०, अ० not + सार *m.*
 essence) —That which has no
 essence; without essence.
 अस्मद् (Pro.)—I.
 आढ्य—Rich.

उचित—Fit.
 कालिदासाद्य (बहु०, कालिदास *m.* +
 आद्य *Adj.* = First) —Beginning
 with Kālidāsa. (कालिदास
 आद्यो येषां ते कालिदासाद्याः)
 क्षेय (Pot. *p.* of क्षि) —Fit to be
 destroyed. [conquered.
 जेय (Pot. *p.* of जि) —Fit to be

निस्तेजस् (बहु०, निस्+तेजस् <i>n.</i>)- (That) From which lustre is gone; without lustre; pale: पाप-Sinful.	युष्मद् (<i>Pro.</i>)-Thou. वाम-Left.
प्रतिष्ठित (प्रति+स्थित, <i>p. p.</i> of स्था)-Settled.	संवेद्य (<i>Pot. p.</i> of सम्+विद्)- What can be known properly.
प्रसन्न (<i>p. p.</i> of प्र+सद् [सीद्] <i>1st Conj. Par.</i>)-Pure; free from fault; correct. [gone to.	* साधु-Good. * सुनृत-True and agreeable (सत्यप्रिय).
प्राप्त (<i>p. p.</i> of प्र+आप्)-Reached;	† हत (<i>f.</i> हता) (<i>p. p.</i> of ह्, <i>1st</i> <i>Par.</i>)-Taken away.

Roots

अर्ह् (अर्हति) (<i>1st Par.</i>)-To deserve (त्वमर्हसि बोधुम्=It becomes thee to bear; thou shouldst bear).	प्र+रूह् (प्ररोहति) (<i>1st Par.</i>)- To grow.
अव् (अवति) (<i>1st Par.</i>)-To protect. [To open.	वि+द्युत् (विद्योतते) (<i>1st Âtm.</i>)- To shine.
उद्+मील (उन्मीलति) (<i>1st Par.</i>)- व्रस् (व्रसति, व्रस्यति) (<i>1st, 4th</i> <i>Par.</i>)-To fear.	वि+राज् (विराजति-ते) (<i>1st Ubh.</i>) To shine.
नि+मील (निमीलति) (<i>1st Par.</i>)- To close.	सम्+जन् [जा] (संनायते) (<i>4th</i> <i>Âtm.</i>)-To be produced.
प्रति+पद् (प्रतिपद्यते) (<i>4th Âtm.</i>)- To obtain.	सान्त्व् (सान्त्वयति) (<i>10th Par.</i>)- To appease.
	स्पन्द् (स्पन्दते) (<i>1st Âtm.</i>)- To throb.

Indeclinables

अनु (It governs the <i>Acc.</i>)-It signifies 1. Similarity; 2. In-	feriority; 3. Nearness; In- dicating.
--	--

* Any adjective is turned into an adverb by using it in the *Neu. Acc. Sing.*

† कृत-कृता; धनवत्-धनवती-Past Participles form their feminine base by adding अ and adjectives ending in वत् by adding ई.

अन्यत्र—Elsewhere.

अयि—A vocative particle.

अस्तम् (Used with गम् and roots of a similar sense)

अस्ति गम्—To set.

इव—Like. (It shows similarity.)

Words denoting objects compared have the *same* case).

इह—Here.

उक्त्वा (*Ind. p. p.* of वच्)—

कदा—When ? [Having said.

रोदितुम् (*Inf. of रुद्*)—To cry.

विना—Without (It governs the *Acc.*, the *Inst.*, or the *Abl.*)

बोद्धुम् (*Inf. of बह्*)—To bear.

सर्वदा—Always.

LESSON XVII

WORDS ENDING IN ऋ

ऋणकर्ता पिता शत्रुः—A doer of debt, a father, an enemy=The father incurring debt is an enemy.

पितरं मातरं च पूजय—Father, mother, and, worship= Worship (your) father and mother.

पितृभ्यः स्वधा—To the manes, an offering=An offering to the manes (स्वधा governs the *Dat.*).

मातुः नि (तुर्नि) लीयते कृष्णः—From the mother, lies concealed, Kṛishṇa—Kṛishṇa lies concealed from (his) mother.

ऋषयो मन्त्रद्रष्टारः—Sages, seers of the Mantras—Sages are seers of the Mantras (Vedic hymns).

जलं स्रष्टुः आ (घृता) द्या सृष्टिः—Water, of the Creator, the first, creation=Water is the first creation of the Creator.

सीता भर्त्रा लक्ष्मणेन च सार्धं पञ्चवटीं गता—Sītā, with the husband, with Lakshmaṇa, and, with, to Pañchavaṭī, gone=Sītā went to Pañchavaṭī with (her) husband and with Lakshmaṇa.

तत्त्वं चिन्तय तदिदं भ्रातः—Reality, think, that, this, oh friend ! = Oh friend ! think of that reality.

रामः स्वमातुः प्रणतः—Râma, to his mothers, bowed = Râma bowed to his mothers.

Forms of *Mas.* and *Fem.* words ending in ऋ are illustrated in this lesson.

कर्तृ <i>Mas.</i>			कर्त्री <i>Fem.</i>	
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	
<i>Nom.</i>	कर्ता	कर्तारौ	कर्तारः	कर्त्री is declined
<i>Acc.</i>	कर्तारम्	,,	कर्तृन्	like नदी. The <i>Fem.</i>
<i>Inst.</i>	कर्त्रा	कर्तृभ्याम्	कर्तृभिः	of an adj. ending
<i>Dat.</i>	कर्त्रे	,,	कर्तृभ्यः	in ऋ formed by
<i>Abl.</i>	कर्तुः	,,	,,	affixing ई.
<i>Gen.</i>	,,	कर्त्रोः	कर्तृणाम्	
<i>Loc.</i>	कर्तारि	,,	कर्तृषु	
<i>Voc.</i>	कर्तः	कर्तारौ	कर्तारः	

पितृ <i>Mas.</i>			मातृ <i>Fem.</i>			
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	पिता	पितरौ	पितरः	माता	मातरौ	मातरः
<i>Acc.</i>	पितरम्	„	पितॄन्	मातरम्	„	मातृः
<i>Inst.</i>	पित्रा	पितृभ्याम्	पितृभिः	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
<i>Dat.</i>	पित्रे	„	पितृभ्यः	मात्रे	„	मातृभ्यः
<i>Abl.</i>	पितुः	„	„	मातुः	„	„
<i>Gen.</i>	„	पित्रोः	पितॄणाम्	„	मात्रोः	मातॄणाम्
<i>Loc.</i>	पितरि	„	पितॄषु	मातरि	„	मातॄषु
<i>Voc.</i>	पितः	पितरौ	पितरः	मातः	मातरौ	मातरः

Note the following points about these forms:—

1. ऋ is changed to आर् in the first five forms and the र् of आर् is dropped in *Nom. Sing.* along with स् (Termination).

2. Words showing relationship like पितृ, मातृ, &c. and नृ change ऋ to अर् instead of to आर् (see the forms of नृ below).

	स्वसृ <i>Fem.</i>		नप्तृ <i>Mas.</i>
<i>Nom.</i>	स्वसा स्वसारौ स्वसारः &c.	नप्ता	नप्सारौ नप्सारः &c.
	भर्तृ <i>Mas.</i>		
<i>Nom.</i>	भर्ता भर्तारौ भर्तारः &c.		

3. स्वसृ *f.* (A sister), नप्तृ *m.* (A grandson), and भर्तृ *m.* (A husband) change their ऋ to आर्, though they show relationship.

		नृ <i>Mas.</i>	
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	ना	नरौ	नरः
<i>Acc.</i>	नरम्	,,	नृन्
<i>Inst.</i>	त्रा	नृभ्याम्	नृभिः
<i>Dat.</i>	त्रे	,,	नृभ्यः
<i>Abl.</i>	नुः	,,	,,
<i>Gen.</i>	,,	त्रोः	नृणाम्-नृणाम्
<i>Loc.</i>	नरि	,,	नृषु
<i>Voc.</i>	नः	नरौ	नरः

4. नृ is declined like पितृ. Its *Gen. Plu.* is नृणाम् or नृणाम्.

5. पुनरिह; कर्तरिह—The forms कर्तः, पितः, &c. should be considered as ending in र् for purposes of *Sandhi*.

ज्येष्ठो भ्राता पित्रा समः ।
 भ्रातुः पुत्रो भ्रातृव्यो भ्रात्रीयो वा ।
 स्वसुः पुत्रः स्वस्त्रीयः स्वसेयो वा ।
 वधूर्देवरि ननान्दरि च स्निह्येत् ।
 भर्तुः शासने तिष्ठ ।
 मातृभ्यो बलिमुपहर ।
 नप्त्रे पिण्डमयच्छत् ।
 नृपतीनामुपदेष्टारो विरलाः ।
 सत्संगतिः पुरुषं मातेव रक्षति ।

अत्र देवो रघुपतिस्तिष्ठति स च स्निह्यत्यावयोरुत्कण्ठते च
युष्मत्संनिकर्षस्य ।

अनभ्यन्तर आवामस्य वृत्तान्तस्य ।

भगवति वसुन्धरे ! श्लाघ्यां दुहितरमवेक्षस्व जानकीम् ।

यन्ता गजस्याभ्यपतद्गजस्थम् ।

अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ।

असंभाव्या अपि नृणां भवन्तीह समागमाः ।

मातुः पितुः स्वसुः पुत्रा* मातुर्मातुः स्वसुः सुताः ।

मातुर्मातुलपुत्राश्च विज्ञेया मातृबन्धवः ॥

काव्यशास्त्रविनोदेन कालो गच्छति धीमताम् ।

व्यसनेन च मूर्खाणां निद्रया कलहेन वा ॥

भद्रं कृतं कृतं मौनं कोकिलैर्जलदागमे ।

दर्दुरा यत्र वकारस्तत्र मौनं हि शोभनम् ॥

आपदामपहर्तारं दातारं सर्वसंपदाम् ।

लोकाभिरामं श्रीरामं भूयो भूयो नमाम्यहम् ॥

का तव कान्ता कस्ते पुत्रः संसारोऽयमतीव विचित्रः ।

कस्य त्वं वा कुत आयातस्तत्त्वं चिन्तय तदिदं भ्रातः ।

The Brâhmîns recite (पठ्) the Vedas in the morning.

Generally, Sarasvatî does not reside where Lakshmi resides.

Śakuntalâ's two friends loved her.

He suffered (सह्) many miseries for the sake of his brother.

A good lady (साध्वी) always wishes the welfare of her husband.

Mothers of Râma went to the hermitage of their son-in-law.

* Sons of the sister of the mother's father.

Do not despise (अवधीर्) enemies and diseases.

The rich should be protectors of the miserable.

The servant said, "Oh lord ! Your order is authority (प्रमाणम्)"

Would that I might bathe in the river Narmadâ !

Nouns

आपद् *f.*-Adversity.

आश्रम(आश्रमः) *m.*-A hermitage.

ऋण (ऋणम्) *n.*-Debt.

कलह (कलहः) *m.*-A quarrel.

कोकिल (कोकिलः) *m.*-A cuckoo.

जलदागम (जलदागमः) *m.* (तत्पु०,
जलद *m.* तत्पु०, That which
gives water, a cloud + आगम
m. coming)-The coming of
clouds.

जानकी *f.*-Daughter of Janaka:
Sītā.

जामातृ *m.* A son-in-law.

तत्त्व (तत्त्वम्) *n.*-The reality.
(तद् *Pro.* + त्व).

दर्दुर (दर्दुरः) *m.*-A frog.

देव (देवः) *m.*-1. A God; 2. A
king; a lord.

देवृ *m.*-A younger brother of
the husband.

ननान्दृ *f.*-A husband's sister.

नप्तृ *m.*-A grandson.

निद्रा *f.*-Sleep.

नृ *m.*-A man.

पिण्ड (पिण्डः) *m.*-A ball of rice.

पितृ *m.*-A father.

बन्धु *m.*-A relative.

भर्तृ *m.*-A husband.

भ्रातृ *m.*-A brother.

भ्रातृव्य (भ्रातृव्यः) *m.*-A brother's
son; a nephew (from भ्रातृ).

भ्रात्रीय (भ्रात्रीयः) *m.*-A brother's
son; a nephew (from भ्रातृ).

मन्त्र (मन्त्रः) *m.*-A *mantra*; A
Vedic hymn.

मातुल (मातुलः) *m.*-A maternal
uncle.

मातृ *f.*-A mother; 2. A divine
mother (used in the *plu.*).

मातृबन्धु *m.* (*Plu.*)-A class of
relatives on the mother's

मौन (मौनम्) *n.*-Silence. [side.

रघुपति (तत्पु०, रघूणां पतिः) *m.*-
The lord of the Raghus
or descendants of Raghu;
Râma.

वसुन्धरा *f.*-The earth.

विनोद (विनोदः) *m.*-Pleasure.

वृत्तान्त (वृत्तान्तः) *m.*-An account.

व्यसन (व्यसनम्) *n.*-An evil habit.

शासन (शासनम्) *n.*-A command.

शास्त्र (शास्त्रम्) *n.*-An authori-
tative work; 2. A branch
of learning.

सत्संगति <i>f.</i> (तत्पु०, सत् <i>m.</i> —a good person + संगति <i>f.</i> company)—Company of the good.	सृष्टि <i>f.</i> —Creation.
संनिकर्ष (संनिकर्षः) <i>m.</i> —Proximity;	स्वस्त्रीय (स्वस्त्रीयः) <i>m.</i> (from स्वसृ)-A sister's son; a nephew.
सुत (सुतः) <i>m.</i> —A son. [nearness.	स्वस्त्रेय (स्वस्त्रेयः) <i>m.</i> (from स्वसृ)-A sister's son; a nephew.

Adjectives

अनभ्यन्तर—Not familiar with.	दातृ—Giver.
अपहर्तृ—(That) which takes away; remover. [agreeable.	दुर्लभ—Difficult to obtain.
अप्रिय (नष्प०)—Not dear; not	द्रष्टृ—Seer.
अभिराम—Charming.	धीमत्—Intelligent.
असंभाव्य (नष्प०)—What cannot be thought of; incomprehensible.	प्रणत (<i>p. p.</i> of प्र + नम्)—Bowed.
अथ—First.	भद्र—Auspicious.
उपदेष्टृ—Adviser.	यन्त्र—Controller.
कर्तृ—Doer.	रक्षितृ—Protector.
गजस्थ (तत्पु०, गज <i>m.</i> an elephant + स्थ from स्था [तिष्ठ] to stand)—An elephant-rider.	वक्तृ—Speaker.
(गजे तिष्ठतीति गजस्थः).	विचित्र—Strange. [be known.
ज्येष्ठ—Elder.	विज्ञेय (<i>pot. p.</i> of वि + ज्ञा)—Fit to
	विरल—Rare.
	श्रोतृ—Hearer.
	श्लाघ्य—Praiseworthy.
	सम—Equal.
	स्रष्टृ—Creator.

Roots

अभि + पत् (अभिपतति) (1st Par.)—To oppose.	नि + ली (निलीयते) (4th <i>Ātm.</i>)—To hide one's self from (Used with the <i>Abl.</i>).
अव + ईक्ष् (अवेक्षते) (1st <i>Ātm.</i>)—To take care of; To look after.	शासने स्था (स्था 1st Par. तिष्ठति)—To obey.
उद् + कण्ठ् (उत्कण्ठते) (1st <i>Ātm.</i>)—To be eager for.	स्निह् (स्निह्यति) (4th Par.)—To love; To show affection towards (It governs the <i>Loc.</i>).
उप + हृ (उपहरति) (1st Par.)—To give.	

Indeclinables

अतिव (अति + इव)—Very much.	स्वधा—A word used in giving offerings to the manes (It governs the <i>Dat.</i>).
भूयः भूयः—Frequently.	
सार्धम्—With (It governs the <i>Inst.</i> like सह).	

LESSON XVIII

NEUTER WORDS ENDING IN इ, उ, AND ऋ

पाण्डु वदनं रोगं सूचयति—Pale, face, disease, suggests=
A pale face suggests (bespeaks) disease.

इक्षुयशानां तालु स्थानम्—Of इ, चवर्ग, य्, and श्, the palate, a place = The palate is an organ of pronunciation of इ, चवर्ग, य्, and श्.

इश्च चुश्च (चवर्गश्च) यश्च शश्च इक्षुयशास्तेषामिक्षुयशानाम् ।

अमरा मधुनेऽलुभ्यन्—Bees, for honey, longed for =
Bees longed for honey.

बालोऽश्रूणि मुञ्चति नयनाभ्याम्—A child, tears, sheds,
from two eyes=A child sheds tears from its two eyes.

समुद्रो वारीणां निधिः—A sea, of waters, a store=A sea
is a store of waters.

औषधं प्रायेण अस्वादु एव (प्रायेणास्वाद्धेव) स्वादु हितं च तद्
दुर्लभं खलु—Medicine, generally, of bad taste,
certainly, tasteful, wholesome, and, that, difficult
to get, verily=Medicine is generally of bad taste,
certainly. Tasteful and wholesome medicine is
verily hard to get.

This lesson illustrates forms of neuter words ending in इ, उ, and ऋ. The forms are as under:—

वारि Neu.			मधु Neu.		
Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom. वारि	वारिणी	वारिणि	मधु	मधुनी	मधूनि
Acc. "	"	"	"	"	"
Inst. वारिणा	वारिभ्याम्	वारिभिः	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
Dat. वारिणे	"	वारिभ्यः	मधुने	"	मधुभ्यः
Abl. वारिणः	"	"	मधुनः	"	"
Gen. "	वारिणोः	वारिणाम्	"	मधुनोः	मधूनाम्
Loc. वारिणि	"	वारिषु	मधुनि	"	मधुषु
Voc. वारि-वारे वारिणी	वारिणी		मधु-मधो मधुनी	मधूनि	

कर्तृ Neu.			लघु Neu.		
Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
Nom. कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणि	लघु	लघुनी	लघूनि
Acc. "	"	"	"	"	"
Inst. कर्तृणा-कर्त्रा	कर्तृभ्याम्	कर्तृभिः	लघुना	लघुभ्याम्	लघुभिः
Dat. कर्तृणे-कर्त्रे	"	कर्तृभ्यः	लघुने-लघवे	"	लघुभ्यः
Abl. कर्तृणः-कर्तुः	"	"	लघुनः-लघोः	"	"
Gen. "	कर्तृणोः-कर्त्रोः	कर्तृणाम्	"	लघुनोः-लघ्वोः	लघूनाम्
Loc. कर्तृणि-कर्तरे	"	कर्तृषु	लघुनि-लघौ	"	लघुषु
Voc. कर्तः-कर्तृ	कर्तृणी	कर्तृणि	लघु-लघो लघुनी	लघूनि	

You will find from the above forms that in the case of *Neu.* words ending in इ, उ, and ऋ the *Nom.*, the *Voc.*, and the *Acc. Sing.* terminations are dropped, that न् is prefixed to vowel terminations beginning with the *Inst. Sing.*, and that the ending vowel is optionally gupated in the *Voc. Sing.*

The *Fem.* base of गुरु is गुरु or गुर्वी and of लघु, लघु or लघ्वी—

1. Adjectives ending in उ form their feminine base optionally by adding ई.

गुरु *f.*, लघु *f.*, and such other words are declined like धेनु; while गुर्वी, लघ्वी, and such other words, like नदी.

See the forms of लघु *n.* and कर्तृ *n.*—*Neu.* forms of adjectives ending in इ, उ, and ऋ are like those of similar nouns; but the

Inst., Dat., Abl., Gen., and Loc. Sing. forms and the Gen. and Loc. Du. forms are also like those of Mas. nouns ending in इ, उ, and ऋ. शुचि n. is similarly declined, the optional forms being like those of हरि.

अढं महीपाल तव श्रमेण ।

विजयतां देवः ।

स्वस्ति भवत्यै ।

नयने अश्रूणि मुञ्चतः ।

मा भवानङ्गानि मुञ्चतु ।

कार्यं लघु प्रयोजनं तु गुर्वेव ।

प्रियाया मञ्जु जल्पितं निशम्यातीव प्रीतोऽभवन्नारायणः ।

वल्गुना विकसितेन पश्येदं पद्मं मे मानसं हरति ।

चिन्तायाः समं नान्यत् *किञ्चिच्छोषयितुं विद्यते ।

अयि प्रकृतिमापद्यते ते सखी ।

† अयमपरो गण्डस्योपरि स्फोटः ।

शुचि मनो यद्यस्ति तीर्थेन किम् ।

मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ।

अथवा मृदु वस्तु हिंसितुं मृदुनैवारभते प्रजान्तकः ।

त्रपाङ्गनायाः परमं विभूषणम् ।

* तत् + शिवः = तच् + शिवः = तच्चिशवः or तच्छिवः; तत् + श्लोकः = तच् + श्लोकः = तच्छ्लोकः or तच्छ्लोकः; but वाक् + इच्योतति = वाक् इच्योतति-श् coming after any of the first four letters of a class is optionally changed to छ्, when it is itself followed by a vowel, a nasal, or a semi-vowel. In वाक् इच्योतति the rule does not hold; because श् is followed by च which is neither a vowel, nor a semi-vowel.

† One misery is added to another misery.

दीनो वा राज्यहीनो वा यो मे भर्ता स मे गुरुः ।
 तं नित्यमनुरक्तास्मि यथा सूर्यं सुवर्चला ॥
 दक्षिणे लक्ष्मणो यस्य वामे च जनकात्मजा ।
 पुरतो मारुतिर्यस्य तं वन्दे रघुनन्दनम् ॥
 उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः ।
 न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥

Smṛiti follows the sense of *Śruti*.

He enjoyed heavenly happiness on earth.

Whence did you get these tasteful fruits ?

Pupils should obey the command of their teacher.

The water of the Ganges is white; while that of the Jamnâ is black.

Oh ! the beauty of the moon-light !

What is the use of austerities if the heart is sinless ?

Oh ! I am happy (धन्य). He is coming to his senses.

I am pleased to hear your agreeable words which are as sweet as honey (Use इव; Vide Voc., p. 78).

Nouns

अश्रु *n.*—A tear.

आगमन (आगमनम्) *n.*—Arrival.

उद्यम (उद्यमः) *m.*—Industry.

कार्य (कार्यम्) *n.*—An action; an object.

गण्ड (गण्डः) *m.*—A boil.

चिन्ता *f.*—Anxiety.

जनकात्मजा (तत्पु०, जनक *m.* + आत्मजा *f.*) *f.*—Daughter of Janaka; Sîtâ.

तालु *n.*—The palate.

तीर्थ (तीर्थम्) *n.*—A holy place.

दक्षिण (दक्षिणम्) *n.*—The right side.

नारायण (नारायणः) *m.*—Nârâyana.

प्रकृति *f.*—Consciousness; The natural state.

प्रिया *f.*—A beloved.

अमर (अमरः) *m.*—A bee.

मधु *n.*—Honey.

मनोरथ (मनोरथः) *m.*—A wish.

मानस (मानसम्) *n.*—The mind.

मारुति *m.*—Hanuman (Monkey-god).

*जल्पित (जल्पितम्) (*p. p.* of जल्प्)—Prattling.
 जिह्वाग्र (जिह्वाग्रम्) *n.* (तत्पु०, जिह्वा *f.* + अग्र *n.* the tip)—
 The tip of the tongue.
 प्रजान्तक (प्रजान्तकः) *m.* (तत्पु०, प्रजा *f.* + अन्तक *m.* Destroyer)—
 The destroyer of men; God of Death.
 भवती *f.* (from भवत् *Pro.* 3rd *Pers.*—Your Honour)—Your Ladyship.
 महीपाल (महीपालः) *m.*—A protector of the earth; a king.
 मृग (मृगः) *m.*—A deer.
 रघुनन्दन (रघुनन्दनः) *m.* (तत्पु०, रघु *m.* A descendant of रघु, नन्दनः *m.*)—One that causes joy to the descendants of Raghu; Râma.

रोग (रोगः) *m.*—A disease.
 वदन (वदनम्) *n.*—The mouth.
 वाम (वामम्) *n.*—The left side.
 वारि *n.*—Water.
 *विकसित (विकसितम्) *n.* (*p. p.* of वि + कस् 1st *Par.*)—The budding.
 विभूषण (विभूषणम्) *n.*—An ornament.
 श्रुति *f.*—The Vedas.
 समुद्र (समुद्रः) *m.*—An ocean.
 सुवर्चला *f.*—Name of the wife of स्थान (स्थानम्) *n.*—A place. [सूर्य.
 स्फोट (स्फोटः) *m.*—A boil; a swelling.
 स्मृति *f.*—1. The Dharma Śâstras; laws handed down by Rishis; 2. Memory.
 सिंह (सिंहः) *m.*—A lion.
 हलाहल (हलाहलम्) *n.*—A poison.

Adjectives

अनुरक्त (*p. p.* of अनु + रञ्ज्)—
 Attached.
 अपर (*Pro.*)—Another.
 अस्वादु (नञ् + अस्वादु) —Of bad taste.
 गुरु—Great.
 दीन—Poor; miserable.
 दुर्लभ—Hard to get.

पाण्डु—Pale.
 प्रीत—(*p. p.* of प्री) —Pleased.
 मञ्जु—Sweet.
 मृदु—Soft.
 लघु—Light.
 वल्लु—Beautiful.
 शुचि—Holy.

* Past Participles are in Sanskrit often used as abstract nouns. In this case the termination त signifies भाव or state.

शोषयितु—That which causes (something) to dry.	sleeping.
सम—Like (It governs the <i>Inst.</i> or the <i>Gen.</i>)	स्वादु—Tasteful.
सुप्त (<i>p. p.</i> of स्वप्)—Slept,	हित—Beneficial.
	हीन (<i>p.p.</i> of हा to abandon)— Abandoned; destitute of.

Roots

आ + पद् (आपद्यते) (4th <i>Âtm.</i>)— To obtain. [To begin.	to lose courage).
आ + रम् (आरभते) (1st <i>Âtm.</i>)—	वि + जि (विजयते) (1st <i>Âtm.</i>)—
मुच् [मुञ्च] (मुञ्चति) (6th <i>Par.</i>)—	To conquer, to be pre- eminent.
To release (अङ्गानि मुच्—To let limbs droop; to despair;	सिध् (सिध्यति) (4th <i>Par.</i>)— To bear fruit.

Indeclinables

अथवा—Or; or rather (पक्षान्तरे = Taking another view).	नित्यम्—Always.
ज्ञात्वा (<i>Ind. p. p.</i> of ज्ञा)— Having known.	निशम्य (<i>Ind. p.p.</i> of नि + शम्)— having heard.
तु—But (It signifies contrast).	पुरतः—Before.
	हिसितुम् (<i>Inf.</i> of हिंस)—To slay.

LESSON XIX

WORDS ENDING IN न्

अपि कुशली भवान्—What ? happy, your honour = Is
your honour happy ?

वाचः कर्म अ (मा) तिरिक्त्—From speech, action,
more = Action is greater than speech.

केऽपि शशिनः कलङ्कः सारङ्ग इति शङ्कन्ते—Some persons,
of the moon, a dark spot, a deer, so, suspect =
Some suspect that the dark spot in the moon is
a deer.

Mark the idiom:—शशिनः कलङ्कः सारङ्ग इति शङ्कन्ते । or शशिनः
कलङ्कं सारङ्गं शङ्कन्ते ।

आत्मा त्वं गिरिजापते !—The soul, thou, oh ! Lord of Pârvatî = Oh ! Lord of Pârvatî ! thou art my soul.

आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्थ—The soul, a river, having control of senses as a descent = The soul is a river having control of senses as a descent into it.

संयम एव पुण्य तीर्थं यस्याः सा संयमपुण्यतीर्थ (त्रिपदी बहु०—

A Bahuvrihi having three *padas* in dissolution.)

ऋदुरषाणां मूर्धा—Of ऋ, टवर्ग (the five letters beginning with ट्), र्, and ष्, the head = The head—the part of the mouth between the upper gums and the palate—is an organ of pronunciation of ऋ, टवर्ग, र्, and ष्.

ऋश्च टुश्च (टवर्गश्च) रश्च षश्च ऋदुरषास्तेषामृदुरषाणाम् (द्वन्द्वस०) ।

तव वचनं मे मर्माणि निष्कृन्तति—Thy, speech, my, vitals cuts—Thy speech cuts my vitals.

वसन्ति हि प्रेम्णि गुणा न वस्तुषु—Live, verily, in affection, virtues, not, in objects = Virtues verily live in affection, not in objects.

सत्यमतीत्य हरितो हरींश्च वर्तेन्त एते वाजिनः—Truly, having crossed (surpassed), horses of the Sun, horses of Indra, and, are, these, horses = Truly, these horses have surpassed horses of the Sun and Indra.

यद्भावी तद् भवति नात्र विचारणीयम्—Which, is to become, that, becomes, not, in this, it is to be thought of = What is to happen, happens; nothing is to be thought of in this.

This lesson illustrates the forms of words ending in न्. The forms are as under:—

राजन् <i>Mas.</i>			नामन् <i>Neu.</i>		
<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i> राजा	राजानौ	राजानः	नाम	नाम्नी-नामनी	नामानि
<i>Acc.</i> राजानम्	,,	राज्ञः	,,	,,	,,
<i>Inst.</i> राज्ञा	राजभ्याम्	राजभिः	नाम्ना	नामभ्याम्	नामभिः
<i>Dat.</i> राज्ञे	,,	राजभ्यः	नाम्ने	,,	नामभ्यः
<i>Abl.</i> राज्ञः	,,	,,	नाम्नः	,,	,,
<i>Gen.</i> ,,	राज्ञोः	राज्ञाम्	,,	नाम्नोः	नाम्नाम्
<i>Loc.</i> राज्ञि-	,,	राजसु	नाम्नि-	,,	नामसु
	राजनि		नामनि		
<i>Voc.</i> राजन्	राजानौ	राजानः	नाम-नामन्	नाम्नी-नामनी	नामानि

सीमन् <i>Fem.</i>			ब्रह्मन् <i>Mas.</i>		
<i>Nom.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Nom.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
सीमा	सीमानौ	सीमानः	ब्रह्मा	ब्रह्माणौ	ब्रह्माणः
<i>Acc.</i> सीमानम्	,,	सीमिनः	ब्रह्माणम्	,,	ब्रह्मणः
<i>Inst.</i> सीम्ना	सीमभ्याम्	सीमभिः	ब्रह्मणा	ब्रह्मभ्याम्	ब्रह्मभिः
<i>Dat.</i> सीम्ने	,,	सीमभ्यः	ब्रह्मणे	,,	ब्रह्मभ्यः
<i>Abl.</i> सीमिनः	,,	,,	ब्रह्मणः	,,	,,
<i>Gen.</i> ,,	सीमिनोः	सीमिनाम्	,,	ब्रह्मणोः	ब्रह्मणाम्
<i>Loc.</i> सीमिनि-	,,	सीमिसु	ब्रह्मणि	,,	ब्रह्मसु
	सीमनि				
<i>Voc.</i> सीमन्	सीमानौ	सीमानः	ब्रह्मन्	ब्रह्माणौ	ब्रह्माणः

यज्वन् <i>Mas.</i>			शर्मन् <i>Neu.</i>		
<i>Nom.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Nom.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
यज्वा	यज्वानौ	यज्वानः	शर्म	शर्मणी	शर्माणि
<i>Acc.</i> यज्वानम्	,,	यज्वनः	,,	,,	,,
<i>Inst.</i> यज्वना	यज्वभ्याम्	यज्वभिः	शर्मणा	शर्मभ्याम्	शर्मभिः

मूर्धन् <i>Mas.</i>			भाविन् <i>Neu.</i>		
<i>Acc.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Acc.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
मूर्धानम्	मूर्धानौ	मूर्धानः	भावि	भाविनी	भावीनि
शशिन् <i>Mas.</i>			भाविन् <i>Neu.</i>		
<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i> शशी	शशिनौ	शशिनः	भावि	भाविनी	भावीनि
<i>Acc.</i> शशिनम्	,,	,,	,,	,,	,,

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Inst.</i>	शशिना	शशिभ्याम्	शशिभिः	भाविना	भाविभ्याम्	भाविभिः
<i>Dat.</i>	शशिने	,,	शशिभ्यः	भाविने	,,	भाविभ्यः
<i>Abl.</i>	शशिन्	,,	,,	भाविन्	,,	,,
<i>Gen.</i>	,,	शशिनोः	शशिनाम्	,,	भाविनोः	भाविनाम्
<i>Loc.</i>	शशिनि	,,	शशिषु	भाविनि	,,	भाविषु
<i>Voc.</i>	शशिन्	शशिनौ	शशिनः	भावि-भाविन्	भाविनी	भावीनि

On examining the above forms you will find that the terminations are divided into three classes as under:—

Cf. राजा, राजानौ, राजानः, राजानम्, राजानौ; सीमा, सीमानौ, सीमानः, सीमानम्, सीमानौ; and नामानि. These forms have all undergone the same change and are quite different from other forms.

(a) In the 1st class come the first five terminations of the *Mas.* and the *Fem.* and the *Plu.* termination of the *Neu. Nom.* and *Acc.* cases. These terminations are called सर्वनामस्थान.

1. The penultimate अ of words ending in अन् is lengthened, when followed by सर्वनामस्थान.

Cf. राज्ञः, राज्ञा, राज्ञे, &c.; नाम्नी—

(b) In the 2nd class come vowel terminations, beginning with the *Acc. Plu.* of the *Mas.* and the *Fem.*, and *Neu. Nom.* and *Acc. Du.* termination. The base before these terminations is called भ.

Cf. राज्ञः, ब्रह्मणः, and यज्वनः, राज्ञि-राजनि; नाम्नी-नामनी—

राज्ञः—In this form, the penultimate अ is dropped. राजन् + अस् = राज् + न् + अस् = राज् + ञ् + अस् = राज्ञ् + अस् = राज्ञः. In ब्रह्मणः and यज्वनः the penultimate अ is not dropped. Hence we have the following rule:—

2. If the ending अन् is preceded by a conjunct consonant of which the second member is म् or व्, the penultimate अ of the म् base is not dropped. If the ending अन् is not preceded by such a conjunct consonant, the penultimate अ of the म् base

is dropped necessarily and optionally in the *Loc. Sing.* and *Neu. Nom.* and *Acc. Dual.*

Cf. राजभ्याम्, राजसु, यज्वभ्याम्, यज्वसु, नाम, भावि—

(c) In the 3rd class come consonantal terminations beginning with the *Inst. Du.* of the *Mas.* and the *Fem.*, and *Neu. Nom.* and *Acc. Sing.* The base before these terminations is called पद. Examine the above forms and it will be found that the ending न् of the पद base is dropped.

3. (a) शशी—The final न् of words ending in इन् is dropped and the preceding vowel lengthened in the *Nom. Sing.*

राजभ्याम्, राजभिः, राजसु, शशिभ्याम्, शशिषु, &c.—(b) The पद base drops its ending न्.

4. Examine the compounds राजपुत्रः, राजपुरुषः, मूर्धस्थानम्. It will be found that words ending in न् drop their न् when they are used as any but the final members of compounds.

5. The *Fem.* of राजन् is राज्ञी and of भाविन्, भाविनी. Thus words ending in न् form their *Fem.* by the addition of ई. The base to which this termination is added is the म base.

कुमार ! तातस्त्वामाह्वयति ।

आर्ये ! कथयामि ते भूतार्थम् ।

अयमध्वायोध्यां गच्छति ।

अप्रभुरस्म्यात्मनः ।

पक्षिणो वियत्युदडयन्त ।

स राजा धाम्नादित्य इव प्राकाशत ।

महिम्नः कोऽप्यतिशयोऽस्मिन् बाले ।

आयुष्मान् भव । सर्वथा चक्रवर्तिनं पुत्रं प्रतिपद्यस्व ।

इन्द्रशर्मा नाम ब्राह्मणोऽस्माकं सहाध्यायि मित्रम् ।

पक्षपातिनोः यूयमनयोः ।

विषयिणः कस्यापदोऽस्तं गताः ।

*रामोऽस्मि सर्वे सहे ।

अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।

†किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ।

स्वामी ते मेऽपि स हरिः पातु वामपि नौ विभुः ।

अशुचि यदि मानुमन्यसे किमिदं मूर्ध्नि कपालदाम ते ।

नैसर्गिकी सुरभिणः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ।

शर्मेति ब्राह्मणस्योक्तं वर्मेति क्षत्रजन्मनः ।

गुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः ॥

‡सूतो वा सूतपुत्रो वा यो वा को वा भवाम्यहम् ।

दैवायत्तं कुले जन्म मदायत्तं तु पौरुषम् ॥

कोऽतिभारः समर्थानां किं दूरं व्यवसायिनाम् ।

को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रियवादिनाम् ॥

माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रियवादिनी ।

अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम् ॥

Is this the Prasravana mountain ? Is this the Daṇḍaka forest?

(Use अपि).

Sages live on the tops of the Himālayas.

* Râma says so, because he suffered much for Sitâ.

† इव makes the sense indefinite, किमिव = What possibly ?

‡ Said by कर्णे to अश्वत्थामन्. यो वा को वा = Whoever, of whatever class. When यद् is joined with the interrogative pronoun with or without चित्, चन, or अपि added to it, it has the sense of 'whatever', 'whatsoever', or 'any'. यः कश्चन = Whoever; येन केनाप्युपायेन—by whatever means.

You should always speak the truth, never go out of (चल) the path of truth.

Those who do not act piously (साधु) are miserable.

He suffered much pain.

I asked him the name of his village.

Lord ! you are partial to that servant.

There is nothing hard to the intelligent.

Whoever I am, poor or low, my strength is in my merit.
(Use यो वा को वा).

Let us salute him; he is your teacher as well as my teacher.

Nouns

अतिभार (अतिभारः) *m.*—Excessive burden.

अतिशय (अतिशयः) *m.*—Excess.

अध्वन् *m.*—A way.

अर्थ (अर्थः) *m.*—A thing.

अवताडन (अवताडनम्) *n.*—The act of beating a person.

आकृति *f.*—Beauty.

आत्मन् *m.*—The soul.

आदित्य (आदित्यः) *m.*—The Sun.

कपालदामन् *n.* (तप्तु०, कपाल *m.* a skull, दामन् *n.* a garland)—A garland of skulls.

कर्मन् *n.*—An action.

कलङ्क (कलङ्कः) *m.*—A dark spot, a speck.

गिरिजा *f.*—Pārvatī.

चक्रवर्तिन् *m.*—A universal monarch.

चरण (चरणः) *m.*—A leg.

जन्मन् *n.*—Birth.

तात (तातः) *m.*—A father.

तीर्थ (तीर्थम्) *n.*—A descent into a river.

दैव (दैवम्) *n.*—Fate.

धामन् *n.*—Lustre.

नामन् *n.*—A name.

पक्षिन् *m.*—A bird.

पौरुष (पौरुषम्) *n.*—Strength.

प्रेमन् *m., n.*—Affection.

ब्रह्मन् *m.*—The Creator; *n.* The Supreme Being. [ment.]

मण्डन (मण्डनम्) *n.*—An ornament.

महिम्न *m.*—Greatness.

मर्मन् *n.*—The vitals.

मूर्धन् *m.*—1. The head: 2. The part of the mouth between the upper gums and the palate.

यज्वन् *m.*—A sacrificer.

राजन् *m.*—A king.

वर्मन् *n.*—1. An armour; 2. A word used at the end of a Kshatriya name.

वस्तु *n.*—An object.

वाजिन् *m.*—A horse. [country.

विदेश (विदेशः) *m.*—A foreign

वैश्य (वैश्यः) *m.*—A Vaiśya, a man belonging to the trading class.

शर्मन् *n.*—A word used at the end of the names of Brāhmins.

शशिन् *m.*—The moon.

शूद्र (शूद्रः) *m.*—A Śūdra; a man belonging to the lowest class.

संयम (संयमः) *m.*—Self-control.

सारङ्ग (सारङ्गः) *m.*—A deer.

सीमन् *f.*—A boundary.

सूत (सूतः) *m.*—A charioteer.

स्थिति *f.*—State, condition.

स्वामिन् *m.*—A lord.

हरि *m.*—1. A horse of Indra; 2. Vishṇu.

हरिन् *m.*—A horse of the Sun.

Adjectives

अज्ञ—Ignorant.

अतिरिक्त (*p. p.* of अति + रिक्)—Greater.

अप्रभु—Not lord.

अप्रियवादिन् (*f.* अप्रियवादिनी)—One who does not speak agreeable words.

अशुचि—Unholy.

आयत्त—Dependent.

आयुष्मन्—Of long life.

इन्द्रशर्मन् *m.* (बहु०, इन्द्र *m.* Indra.

शर्मन् *n.* welfare; a word used at the end of the names of Brāhmins)—A Brāhmin whose name is Indra.

किमपि—Some *i.e.* indescribable; very great.

कुशलिन्—Happy.

क्षत्रजन्मन् *m.* (बहु०, क्षत्र *m.* A Kshatriya and जन्मन् *n.* birth)—One born of a Kshatriya (क्षत्राजन्म यस्य क्षत्रजन्मा)

ग्रन्थिन्—Bookish; versed in book-learning.

गुप्तदासात्मक (गुप्त *p. p.* of गुप्, 1st Par. [गोपायति], protected, दास *m.* a servant, आत्मन् *m.* the soul, क a termination used at the end of a बहु० स०)—Consisting of Gupta and Dāsa, (गुप्तश्च दासश्च गुप्तदासौ। गुप्तदासावात्मा यस्य तद् गुप्तदासात्मकम्; आत्मा = स्वरूपम्).

दुरात्मन् (बहु०)—Of a wicked soul, wicked.

दूर—Distant.

धारिन्—One who can hold things.	विचारणीय—Fit to be thought of.
नैसर्गिक (<i>f.</i> नैसर्गिकी)—Natural.	विभु—Omnipresent, all-pervading.
पक्षपातिन्—Partial.	विषयिन्—Sensual.
पर (<i>Pro.</i>)—Another; great.	व्यवसायिन्—Industrious.
पुण्य—Holy.	समर्थ—Powerful.
प्रशस्त (<i>p. p.</i> of प्र + शंस 1st <i>Par.</i>)—Praised.	सविद्य (बहु०, स-सह with, विद्या learning)—Learned.
प्रियवादिन्—One who speaks what is agreeable.	सहाध्यायिन्—Learning together: a co-pupil.
भाविन्—What is to happen.	सिद्ध (<i>p. p.</i> of सिध्य, <i>f.</i> सिद्धा)—Proved, certain, established.
भूत—True; real.	सुरभि—Fragrant.
वर—Better.	

Roots

आ + ह्वे (आह्वयति) (1st <i>Par.</i>)—To call.	protect.
नि कृत् [कृन्त्] (निकृन्तति) (6th <i>Par.</i>)—To cut.	प्र + काश् (प्रकाशते) (1st <i>Âtm.</i>)—To shine.
पा (पाति) (2nd <i>Par.</i>)—To	शङ्क (शङ्कते) (1st <i>Âtm.</i>)—To doubt.

Indeclinables

अतित्य (<i>Ind. p. p.</i> of अति + इ)—Having crossed, having surpassed.	नु—It signifies probability.
इव—Indeed (It signifies संभावना or probability).	यथा—As.
तथा—So.	यदि—If.
	सत्यम्—Truly.
	सर्वथा—By all means.

LESSON XX

PASSIVE AND IMPERSONAL FORMS

देवदत्तः पुस्तकं लिखति—Devadatta, a book, writes = Devadatta writes a book.

देवदत्तेन पुस्तकं लिख्यते—By Devadatta, a book, is written = A book is written by Devadatta.

भद्रे ! गच्छाम्यधुना—Good lady ! I go now.

भद्रे ! गम्यतेऽधुना मया—Good lady ! is gone, now, by me = (I go now).

वत्स ! इहागच्छासने उ (न उ) पविश—Dear child ! here, come, on a seat, sit = Dear child ! come here, sit on a seat.

वत्स ! इह आ (हा) गम्यताम् आ (मा) सने उ (न उ) पविश्यतां त्वया—Dear child ! here, let it be come, on a seat, let it be seated, by thee = Dear child ! come here, sit on a seat.

नृपाः पण्डितैः सह भाषन्ते—Kings, with the learned, speak = Kings speak with the learned.

नृपैः पण्डितैः सह भाष्यते—By kings, with the learned, it is spoken = Kings speak with the learned.

बुधास्तत्त्वमबोधन्त—Learned men, the truth, knew = Learned men knew the truth.

बुधैस्तत्त्वमबुध्यत—By learned men, the truth, was known = The truth was known by the learned.

सज्जना न कदाप्यसत्यं वदन्ति—The good, not, ever, a lie, tell = The good never tell a lie.

सज्जनैर्न कदाप्यसत्यमुच्यते—By the good, not, ever, a lie, is told = A lie is never told by the good.

तूष्णीं तिष्ठतु भवान्—Quiet, let remain, your honour = Let your honour remain quiet.

तृष्णीं स्थीयतां भवता—Quiet, let it be kept, by your honour = Let your honour remain quiet.

वनदेवता नृपाणां कीर्तिं गायन्ति—Forest-deities, of kings, fame, sing = Forest-deities sing the glory of kings.

वनदेवताभिर्नृपाणां कीर्तिर्गीयते—By forest-deities, of kings, fame, is sung = The glory of kings is sung by forest-deities.

विजयतां भवान्—Let (him) conquer, your honour = Let your honour be victorious.

विजीयतां भवता—Let (it) be conquered, by your honour = Let your honour be victorious.

राज्ञां यशः स्तूयताम्—Of kings, glory, let it be praised = Let the glory of kings be praised.

यद्भवता इ (ते) प्यते तत्सर्वं क्रियते मया—Which, by your honour, is wished, that, all, is done, by me = All that is wished by your honour is done by me.

तद्धि (तत्+हि) वनमतीव रमणीयम्—That forest is indeed very pleasant.

This lesson illustrates passive and impersonal forms. In active forms, called कर्तरि in Sanskrit, the sense of the verb is subjective. As active verbal forms express the sense of the subject, it is not necessary to repeat the same sense by the addition of the *Inst.* termination to the subject. The subject is therefore put in the *Nom.* case. In देवदत्तः पुस्तकं लिखति, लिखति expresses the sense of the subject. It is a कर्तरि form and the subject देवदत्तः is therefore put in the *Nom.* case. In passive, i. e., कर्मणि forms, the sense of the verb is objective. As passive verbal forms express the sense of the object, it is not necessary to add the *Acc.* termination to the object;

the object is therefore used in the *Nom.* case. In **देवदत्तेन पुस्तकं लिख्यते**, **लिख्यते** is **कर्मणि**, that is, it expresses the sense of the **कर्म**. The **कर्म** or object **पुस्तकम्** is therefore used in the *Nom.* As the form **लिख्यते** does not express the sense of the subject, the subject **देवदत्तेन** is used in the *3rd* case. In **देवदत्तः पुस्तकं लिखति** the sense of the object is **अनभिहित**, not expressed by the form **लिखति**, which is **कर्तरि**; **पुस्तकम्** is therefore used in the objective case.

Transitive verbs have a passive (**कर्मणि**) construction; because they have an object; while intransitive verbs have no passive (**कर्मणि**) construction; because they have no object. They have, however, a **भावे**, impersonal construction, that is, a construction in which the verbal form expresses the abstract notion of a verb. **गृहे तिष्ठामि** is active; **गृहे स्थीयते मया**, impersonal. Both transitive and intransitive verbs have an active or **कर्तरि** construction. The **भावे** construction is generally used in the *3rd Pers. Sing.* only.

नी—Passive forms

Present			Imperfect		
<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
1st pers. नीये	नीयावहे	नीयामहे	अनीये	अनीयावहि	अनीयामहि
2nd „ नीयसे	नीयेथे	नीयध्वे	अनीयथाः	अनीयेथाम्	अनीयध्वम्
3rd „ नीयते	नीयेते	नीयन्ते	अनीयत	अनीयेताम्	अनीयन्त
Imperative			Potential		
1st pers. नीये	नीयावहै	नीयामहै	नीयेय	नीयेवहि	नीयेमहि
2nd „ नीयस्व	नीयेथाम्	नीयध्वम्	नीयेथाः	नीयेयाथाम्	नीयेध्वम्
3rd „ नीयताम्	नीयेताम्	नीयन्ताम्	नीयेत	नीयेयाताम्	नीयेरन्
जि Present			स्तु Imperative		
3rd pers. जीयते	जीयेते	जीयन्ते	स्तूयताम्	स्तूयेताम्	स्तूयन्ताम्

Passive and Impersonal forms are made up by adding **य** to the root and then affixing *Ātm.* terminations. The conjugational sign is not added to roots before this **य**.

Before the **य** of the Passive or the Impersonal form, the following changes take place :—

जीयते, स्तूयते—

1. The ending **इ** and **उ** are lengthened.

स्थीयते, दीयते, पीयते—

2. Some roots ending in **आ** change it to **ई**. They are **स्था**, **दा**, **धा**, **मा**, **गै**, **पा** to drink, **हा** to abandon, and **सो**.

गै-गीयते, सो-सीयते—

3. Roots ending in **ए**, **ऐ**, **ओ**, and **औ** are to be looked upon as roots ending in **आ**.

कृ and **हृ-क्रियते, ह्रियते—**

4. Roots ending in **ऋ** change it to **रि**.

यज्-इज्यते; वच्-उच्यते; वद्-उद्यते; गृह्-गृह्यते; ह्वे-हृ-हूयते; ह्वे=हृ व् ए=हृ उ ए=हृ उ=हु=हू (**व्** is changed to **उ**, the following vowel is then dropped, and **उ** is lengthened by rule 1).

5. Some roots change their **य**, **व**, **र**, and **ल** to **इ**, **उ**, **ऋ**, and **लृ** respectively. This change and the vowels so substituted are called **संप्रसारण**.

6. **वद्-उ अद्-उद्-**The vowel following the **संप्रसारण** is dropped.

7. **शंस-शस्यते**—Some roots drop the nasal; but **वन्द्** has **वन्द्यते**.
अर्यते, स्मर्यते—

8. The root **ऋ** and the vowel **ऋ** preceded by a conjunct consonant take *Guna*.

तीर्यते, कीर्यते, पूर्यते—

9. **ऋ**, when undergoing neither *Guna* nor *Vriddhi*, is changed to **इर** and when preceded by a labial it is changed to **उर**. The **इ** and **उ** of **इर** and **उर** are lengthened when **र** is followed by a consonant.

चुर-चौर्यते, तद्-ताड्यते—

10. Roots of the 10th Conj. retain the *Guna* or the *Vriddhi* change that they take before the conjugational sign.

कारयति=He causes some one to do; कार्यते=He is caused to do-

11. अय is added to roots to form their causal base. The same changes take place before this अय that take place before the अय of the 10th Conj.

कारयति; कारयतु; अकारयत्; कारयेत्—

12. All the tenses and moods are formed from the causal base as from the primitive base.

कार्यते; कार्यताम्, अकार्यत; कार्येत—

13. Passive or Impersonal forms of the Causal are formed like similar forms of the 10th Conj.

वाक् + हरिः = वाग्हरिः or वाग्धरिः, तत् + हितम् = तद् हितम् or तद्धितम्—

14. When ह् is preceded by any of the first four letters of a class, it is optionally changed to the fourth letter of that class.

मया कटः कृतः—A mat is made by me.

अहं कटं कृतवान्—I made a mat.

15. कृत (f. कृता), कृतवत् (f. कृतवती)—An active form of the past participle is made up by adding वत् to the passive form.

ईश्वरेण भूयते ।

शिवः स्तूयतां शिवाय ।

भो नृपते ! किमिति जोषमास्यते ।

तेन राजा क्रतुरश्वमेध आरभ्यत ।

त्यजतां शोकानुबन्धः ।

मूर्खैरयं मणिल्लपुणि प्रतिवध्यते ।

वत्स लव ! संहियन्तामस्त्राणि ।

सेनापतिराह्वयते राज्ञा ।

मरुता मेघा निरस्ताः ।

मरुन्मेघान् निरस्तवान् ।

न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् ।

कुमार ! तथा प्रयतेथा यथा नेपालभ्यसे मित्रैर्नाक्षिप्यसे ।

विषयैर्न विकृष्यसे रागेण नापह्नियसे सुखेन ।
पदं हि सर्वत्र गुणैर्निधीयते ।*

ध्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत् कुतः सुखम् ।
सा बाला परवतीति मे विदितम् ।
आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्रोऽभिवादने ।
मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जीवितमुच्यते बुधैः ।
स पृष्ठस्तेन कस्त्वं भो हेतुश्चागमनेऽत्र कः ।
सशोक इव कस्मात् त्वं दुर्मना इव लक्ष्यसे ॥
किं पुष्पैः किं फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मनः ।
येन वृद्धिं समासाद्य न कृतः पत्रसंग्रहः ॥
अकृत्वा परसंतापगत्वा खलनम्रताम् ।
अनुत्सृज्य सतां वर्त्म यत् स्वल्पमति तद् बहु ॥
कामं क्रोधं मोहं लोभं त्यक्त्वात्मानं भावय कोऽहम् ।
आत्मज्ञानविहीना मूढास्ते पच्यन्ते नरकनिगूढाः ॥

The officer (**अधिकारिन्**) is praised among the subjects.

See, trees are surrounded (**परिवृ**) by those creepers.

We burn every day by miseries.

Father and mother should be served by sons.

The earth is created by God.

Why are you not still silent ?

Why do you seem dejected ? Leave off your sorrow.

As long as there is even one disease, there is no case (**सुख**)
to the body.

I know (**अव+गम्**) that grief is not still given up by him.

* Verily, virtues find their way (literally put their footing)-
get success everywhere.

Nouns

अभिवादन (अभिवादनम्) *n*.—Salutation.
 अस्त्र (अस्त्रम्) *n*.—A missile.
 अश्वमेध (अश्वमेधः) *m*.—Aśvamedha sacrifice.
 करीर (करीरः) *m*.—A thorny shrub without leaves.
 क्रतु *m*.—A sacrifice.
 क्षय (क्षयः) *m*.—Decay.
 जीवित (जीवितम्) *n*.—Life.
 त्रपु *n*.—Tin.
 प्रकृति *f*.—Natural state.
 मरण (मरणम्) *n*.—Death.
 मरुत् *m*.—The wind.
 मोह (मोहः) *m*.—Stupor.
 रत्न (रत्नम्) *n*.—A jewel.
 राग (रागः) *m*.—Passion.
 लव (लवः) *m*.—Rāma's son.
 वनदेवता *f*. (तत्पु०, वन, *n*. + देवता

f.)—A forest-deity.
 विकृति *f*.—A change in the natural condition; a diseased condition.
 विप्र (विप्रः) *m*.—A Brāhmin.
 विषय (विषयः) *m*.—An object of sense (रूप, रस, गन्ध, शब्द, and स्पर्श are विषय's).
 वृद्धि *f*.—Increase.
 शोकानुबन्ध (शोकानुबन्धः) *m*. (तत्पु०, शोक *m*. grief + अनुबन्ध *m*. continuity)—Continuity of grief.
 संसृति *f*.—The world.
 संग्रह (संग्रहः) *m*.—A collection.
 सज्जन (सज्जनः; सत्—Good) *m*.—A good person (संश्रान्तौ जनश्च, कर्म०).
 सेनापति *m*.—A commander of an army.

Adjectives

एक (Pro.)—One. [accursed.
 दग्ध (*p. p.* of दह्)—Censurable;
 दुर्मनस् (बहु०, दुष्टं विकारि मनो यस्य)—
 One who is affected by sorrow; one who is dejected.
 नरकनिगूढ (नरक *m, n*. hell + निगूढ
p. p. of नि + *गृह् [गृहति-ते] con-

cealed)—Immersed in hell.
 निरस्त (*p. p.* of निर + अस् 4th
Par. to throw)—Scattered.
 निरस्तवत् (Act. *p. p.*)—One that
 has scattered.
 परवत् (*f*. परवती)—Dependent.
 पृष्ट (*p. p.* of प्रच्छ [पृच्छ] 6th

* The vowel of गृह 1st Conj. *Ubh.* is lengthened before Guṇa-making terminations beginning with a vowel. The conjugational sign is to be taken as a termination. गृहति-ते; गृहत्-ताम् &c.

Conj. Par.)—Asked.
 मूढ (*p. p.* of मुह्)—Foolish.
 वाच्य—Fit to be addressed.
 विदित (*p. p.* of विद्)—Known.
 विहीन (*p. p.* of वि + हा)—Destitute.
 शरीरिन्—Possessed of a body.
 सशोक (बहु०)—Full of grief.

सौम्य—Gentle; a word used in addressing a Brāhmin, he being gentler than the Kshatriya and other castes.
 हतरूप (*f.* हतरूपा, बहु०, हत *p. p.* of हन् + रूप *n.*)—Of accursed form.

Roots

अनु + इष् (अन्विष्यति) (*4th Par.*)—To search.
 अप + ह (अपहरति) (*1st Par.*)—To take away. [To subdue.
 आ + क्षिप् (आक्षिपति) (*6th Par.*)—
 आ + या (आयाति) (*2nd Par.*)—To come. [To sit.
 आस् (कर्म or *Pass.* आस्यते)—
 उप + आ + लभ् (उपालभते) (*1st Átm.*)—To censure.
 कृ (कर्म० क्रियते)—To do.
 गै (गायति) (*1st Conj. Par.*)—To sing. [produced.
 जन् (जायते) (*4th Átm.*)—To be
 धृ (ध्रियते) (*6th Átm.*)—To live.
 नि + धा (कर्म० निधीयते)—To place.

पच् (पचति-ते) (*1st Ubh.*)—To cook. [To surround.
 परि + वृ (कर्म० परिरिच्यते)—
 प्रति + बन्ध (कर्म० प्रतिबध्यते)—To set.
 प्र + यत् (प्रयतते) (*1st Átm.*)—To strive. [To think.
 भावय (Cau. base of भू)—
 मृग् (मृग्यति, मृगयते) (*4th Par., 10th Átm.*)—To search.
 लक्ष् (लक्षयति) (*10th Par.*)—To observe.
 वच् (कर्म० उच्यते)—To speak.
 वि + कृष् (विकर्षति) (*1st Par.*)—To pull. [To withdraw.
 सम् + हृ (संहरति) (*1st Par.*)—
 स्तु (कर्म० स्तूयते)—To praise.

Indeclinables

किमिति—Why ?
 जोषम्—Quietly.
 तूष्णीम्—Quietly.
 *प्रत्यहम् (अव्ययीभाव स०, प्रति +

अहन् *n.* Day)—Every day.
 समासाद्य (*Ind. p. p.* of the *Cau.* of सम् + आ + सद्)—
 Having obtained.

* प्रत्यह is another form.

LESSON XXI

THE PRESENT PARTICIPLE

हरिं पश्यन् मुच्यते—Hari, seeing, he is released =
Seeing Hari, he is released (At the very sight of
Hari, he gets salvation). Mark the idiom.

अवसरं प्रतीक्षमाणो वर्तते—At opportunity, waiting for,
he is = He is waiting for an opportunity.

नन्दाः पशव इव हताः पश्यतो राक्षसस्य—The Nandas,
beasts, like, killed, of seeing, of Râkshasa = The
Nandas were killed like beasts, notwithstanding
that Râkshasa (their minister) was looking on
(पश्यतो राक्षसस्य is *Gen. Absolute*—अनादरषष्ठी).

दिनेषु गच्छत्सु सा कान्तिमपुष्यत्—In days, in going, she,
beauty, nourished = She nourished beauty as
days passed on (दिनेषु गच्छत्सु is *Loc. Abso.* = सतिसप्तमी)

पत्तने विद्यमाने ग्रामे रत्नपरीक्षा—In a town, in being, in
a village, an examination of gems = An exami-
nation of gems in a village though there is a
town ! (पत्तने विद्यमाने is *Loc. Abso.*). Mark the idiom
and its figurative sense.

एषा देवी सखीभ्यां पर्युपास्यमाना तिष्ठति—This, queen, by
two friends, being served, sits = Here is sitting
the queen, being served' by (her) two friends.

अभ्युदयमिच्छद्भिर्बुधैः सर्वथा सेव्यः—Rise, by those
wishing industry, by all means, should be
resorted to=Industry should be resorted to by all
means by those who wish (their own) rise.

चिन्तयन्त्यपि खलु नास्य कारणमवगच्छामि—Thinking, even, verily, not, its, cause, I know = I do not verily know its cause, even though thinking (of it).

The Present Participle of Parasmaipadî roots is formed as under :—

Roots with their base ending in अ—1st Conj. भू-भवत्; भू + अ = भो + अ = भव, भव + त् = भवत्; 4th Conj. पुष्-पुष्यत्; पुष् + य = पुष्य, पुष्य + त् = पुष्यत्; 6th Conj. विश्-विशत्; विश् + अ = विश, विश + त् = विशत्; 10th Conj. चुर्-चोरयत्; चुर् + अय = चोर् + अय = चोरय, चोरय + त् = चोरयत्;

Roots with their base not ending in अ—2nd Conj. अस्-सत्; अस् + अत् = स (base before Pres. 3rd Plu.) + अत् = सत्; 2nd Conj. या-यात्; या + अत् = या (base before Pres. 3rd Plu.) + अत् = यात्.

To a root, add the conjugational sign. If the base ends in अ, add त्; and if it does not end in अ, add अत् to the base which the root assumes before the 3rd Pers. Plu. of the Present Tense.

The Present Participle of Âtmanepadî roots is formed as under:—

1st Conj. वृत्-वर्तमान; वृत् + अ = वर्त् + अ = वर्त, वर्त + मान = वर्तमान; 1st Conj. सेव्-सेवमान; सेव् + अ = सेव, सेव + मान = सेवमान; 4th Conj. विद्-विद्यमान; विद् + य = विद्य, विद्य + मान = विद्यमान; 6th Conj. मृ-म्रियमाण; मृ + अ = म्रिय् + अ = म्रिय; म्रिय + मान = म्रियमाण; 10th Conj. आमन्त्र्-आमन्त्रयमाण; आमन्त्र् + अय = आमन्त्रय, आमन्त्रय + मान = आमन्त्रयमाण.

The word वर्तमान is itself a Present Participle and shows how Pres. Participles from roots like वृत् are formed.

To a root, add the conjugational sign. If the base ends in अ, add मान; and if it does not end in अ, add आन to the base which the root assumes before the 3rd Pers. Plu. of the Present Tense. Examples of आन will come further on (Vide Les. 25).

Pass. Pres. Part.

भू—भूयमान
कृ—क्रियमाण
पुष्—पुष्यमाण

चुर्—चोर्यमाण
तड्—ताड्यमाण
कृ cau.—कार्यमाण

The Passive or Impersonal Present Participle is formed by adding मान to the Passive or Impersonal base.

	गच्छत् <i>Mas.</i>			गच्छत् <i>Neu.</i>		
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	गच्छन्	गच्छन्तौ	गच्छन्तः	गच्छत्	गच्छन्ती	गच्छन्ति
<i>Acc.</i>	गच्छन्तम्	,,	गच्छतः	,,	,,	,,
<i>Inst.</i>	गच्छता	गच्छद्भ्याम्	गच्छद्भिः	The rest like those of the <i>Mas.</i>		
<i>Dat.</i>	गच्छते	,,	गच्छद्भ्यः			
<i>Abl.</i>	गच्छतः	,,	,,			
<i>Gen.</i>	,,	गच्छतोः	गच्छताम्			
<i>Loc.</i>	गच्छति	,,	गच्छत्सु			
<i>Voc.</i>	गच्छन्	गच्छन्तौ	गच्छन्तः			

These forms are like those of भगवत् or words ending in वत्. Mark the only difference in the *Nom. Sing. Mas.* (भगवान्; गच्छन्).

1st Conj.	गच्छत्-f. गच्छन्ती	6th Conj.	क्षिपत्-f. क्षिपती-न्ती
4th ,,	कुप्यत्-f. कुप्यन्ती	6th ,,	इच्छत्-f. इच्छती-न्ती
10th ,,	क्षालयत्-f. क्षालयन्ती	2nd ,,	स्नात्-f. स्नाती-न्ती
Cau.	भावयत्-f. भावयन्ती	2nd ,,	यात्-f. याती-न्ती

The feminine of the Pres. Part. is formed by adding ई. In roots of the 1st, 4th, and 10th conjugations and causal forms, न् is inserted before this ई, and in roots of the 6th conjugation and those ending in आ of the 2nd conjugation न् is optionally inserted. न् is not inserted in the remaining conjugations.

इच्छत् *Neu. Nom., Acc., Voc.* इच्छत् इच्छती-न्ती इच्छन्ति
यात् *Neu. Nom., Acc., Voc.* यात् याती-न्ती यान्ति

Neuter *Nom., Acc., and Voc. Dual* forms are like the feminine base.

वर्तमान—*f.* वर्तमाना—The feminine of the *Âtm. Pres. Part.* is formed by adding आ.

नन्दाः पशव इव हताः पश्यतो राक्षसस्य—This is an instance of what is called अनादरषष्ठी (signifying disregard) or सतः षष्ठी. The sense is 'of Rākshasa looking on'; 'In spite of Rākshasa looking on.' पश्यतो राक्षसस्य means राक्षसस्य पश्यतः सतः. As सतः *Gen. Sing.* of सत् is used in explaining the sense, it is called सतः षष्ठी.

पत्तने विद्यमाने and दिनेषु गच्छत्सु are instances of सतिसप्तमी or Locative Absolute. The sense is पत्तने विद्यमाने सति and दिनेषु गच्छत्सु सत्सु. सति, सतोः, or सत्सु is used in explaining the form.

एवं निर्वृणं प्रहरन् कथं न लज्जसे ।
 कथमेवं प्रलपतां वः सहस्रधा न दीर्णमनया जिह्वया ।
 अपि कुशलं तापसस्य ? *क्षेममस्माकम् । युष्माकं च
 कुशलं ? *इदानीं विशेषतो भवदर्शनात् ।
 अहो परां कोटिमधिरोहति प्रमोदः पौराणाम् ।
 उपरतां पत्नीं शोचतोऽस्य बहूनि दिनानि व्यतिक्रान्तानि ।
 तेषु तेषु प्रदेशेषु भ्रम्यद्भिस्तैर्वहवो विघ्नाः सोढाः ।
 गच्छता कालेन स यौवनं प्राप्तः ।

नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम् ।
 उत्तिष्ठमानस्तु परो नोपेक्ष्यो भूतिमिच्छता ।
 वक्रे विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ।
 यस्मिञ्जीवति जीवन्ति बहवः सोऽत्र जीवति ।
 सतां सद्भिः सङ्गः कथमपि हि पुण्येन भवति ।
 विकसति हि पतङ्गस्योदये पुण्डरीकं
 द्रवति च हिमरश्माधुद्रते चन्द्रकान्तः ।

* These are answers to the preceding questions.

सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः

कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा ।
त्वं जीवितं त्वमसि मे हृदयं द्वितीयं
त्वं कौमुदी नयनयोरमृतं त्वमङ्गे ।

जीवत्सु तातपादेषु नूतने दारसंग्रहे ।
मातृभिश्चिन्त्यमानानां ते हि नो दिवसा गताः ॥
अमृतं *राजसंमानममृतं क्षीरभोजनम् ॥
उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः ।
अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिर्ह्युच्यते ॥
कूजन्तं रामरामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
आरुह्य कविताशाखां वन्दे वाल्मीकिकोकिलम् ॥

Would that I might go to Kâśî and dwell on the banks of the Ganges !

He trembled at the very sight of his enemy (Use the Pres. Part.).

Those who do not do their duty are ruined.

All these men honoured the Pandit much.

What have we, grammarians, to do with Nyâya ?

The king asked, " Queen, can the pain be borne by you ? "

Wandering from town to town they suffered many miseries.

I found them talking on that subject.

Are you not ashamed to tell a lie ? (Use लस्य with the Pres. Part.).

While he was king, the strong did not oppress the weak.
(Use the Loc. Absolute).

Notwithstanding that the teacher was looking on, a fault was committed by a pupil. (Use the Gen. Absolute).

* मानः and संमानः are Mas., though संमान is used in the Neu. here. मानम् n. = Measure or means of proof.

Nouns

पुस्तकालय
शुरूकुल काँगड़ी.

अङ्ग (अङ्गम्) *n.*—The body.
 अशुभ (अशुभम्) *n.* (नश्वत्पु०)—An evil.
 अवसर (अवसरः) *m.*—An opportunity.
 आवरण (आवरणम्) *n.*—A covering.
 कविताशाखा (कर्म०, कविता *f.* poetry, शाखा *f.* a branch)—A branch consisting of poetry.
 (कविता एव शाखा कविताशाखा)
 कान्ति *f.*—Beauty.
 कारण (कारणम्) *n.*—A cause.
 कुशल (कुशलम्) *n.*—Happiness.
 कोटि *f.*, (also कोटी *f.*)—The highest point.
 कौमुदी *f.*—Moonlight.
 क्षीर (क्षीरम्) *n.*—Milk.
 क्षेम (क्षेमः—क्षेमम्) *m., n.*—Welfare.
 गुण (गुणः) *m.*—An advantage; a use.
 चन्द्रकान्त (चन्द्रकान्तः) *m.*—A kind of stone (It is described as oozing water, when touched by the rays of the moon).
 तमिस्रा *f.* Collection of darkness; night.
 तातपाद (तातपादाः) *m.* (तात *m.* a father + पाद *m.* a foot; an honorific term, used in the *Plu.*)—A revered father.

तापस (तापसः) *m.*—An ascetic.
 दर्शन (दर्शनम्) *n.*—Seeing.
 दार (दाराः) *m.* (Always used in the *Plu.*)—A wife.
 दिवस (दिवसः) *m.*—A day.
 दृष्टि *f.*—Sight; the eye-sight.
 देवी *f.*—A queen.
 नन्द (नन्दः) *m.*—King of Pāṭali-putra. The Nandas were nine
 नाथ (नाथः) *m.*—A lord. [brothers.
 पतङ्ग (पतङ्गः) *m.*—The Sun.
 पत्तन (पत्तनम्) *n.*—A town.
 परीक्षा *f.*—Examination.
 पुण्डरीक (पुण्डरीकम्) *n.*—A white lotus; a sun-lotus.
 पुण्य (पुण्यम्) *n.*—A merit; a meritorious deed.
 पौर (पौरः) *m.*—A citizen.
 प्रदेश (प्रदेशः) *m.*—A region; a country.
 प्रमोद (प्रकृष्टश्चासौ मोदश्च, प्रादिस०, प्र—great + मोद *m.* joy) *m.*—
 भूति *f.*—Prosperity. [Great joy.
 भोजन (भोजनम्) *n.*—Food.
 यौवन (यौवनम्) *n.*—Youth.
 राक्षस (राक्षसः) *m.*—Name of king Nanda's minister.
 वह्नि *m.*—Fire.
 वाल्मीकिकोकिल (वाल्मीकिकोकिलः) *m.* (वाल्मीकि *m.* The sage Vālmiki + कोकिल *m.* A cuc-

koo)-A cuckoo consisting of Vālmiki, Vālmiki described asa cuckoo(वाल्मीकिरेव कोकिलः)	सङ्ग (सङ्गः) <i>m.</i> —Company.
विधि <i>m.</i> —God; Brahman; fate.	संग्रह (संग्रहः) <i>m.</i> —The act of taking (दारसंग्रह=Marriage).
विषय (विषयः)—A subject.	समान (समानः) <i>m.</i> —Respect.
व्यवसाय (व्यवसायः) <i>m.</i> —De-termination.	साधुत्व (साधुत्वम्) <i>n.</i> —Goodness.
शिशिर (शिशिरः—रम्) <i>m. n.</i> —The cold season; Māgha and Fālguna months.	सिद्धि <i>f.</i> —Accomplishment.
सखी <i>f.</i> —A female friend.	हिमरश्मि <i>m.</i> —(बहु०, हिम, हिमम् <i>n.</i> snow; <i>Adj.</i> cool + रश्मि <i>m.</i> a ray)—One whose rays are cool, the moon (हिमा रश्मयो यस्य स हिमरश्मिः).

Adjectives

अपकारिन्—One who does evil.	ईक्ष् (1st <i>Ātm.</i>)—Waiting for.
उपकारिन्—One who does good.	प्राप्त (<i>p. p.</i> of प्र + आप्)—Ap-proached.
उपरत (<i>p. p.</i> of उप + रम्)—Dead.	बहु—Much.
उपेक्ष्य—Fit to be disregarded.	वक्र—Crooked, adverse.
चिन्त्यमान—(<i>Pass. Pres. Part.</i> of चिन्त् 10th <i>Par.</i>)—Being cared for.	व्यतिक्रान्त (<i>p. p.</i> of वि + अति + क्रम्)—Passed.
दीर्ण—(<i>p. p.</i> of दृ)—Torn.	शोचत् (<i>Pres. p.</i> of शुच् 1st <i>Par.</i>)—Mourning; lamenting for.
नूतन (नूत्न also)—New.	सत्—(<i>Pres. Part.</i> of अस् 2nd <i>Par.</i>)—Being; good.
पर (<i>Pro.</i>)—1. Another; 2. Great; 3. An enemy.	सेव्य (<i>Pot. p.</i> of सेव्)—Fit to be served.
पर्युपास्यमान (<i>Pass. Pres. Part.</i> of परि + उप + आस्)—Served; waited upon (<i>f. पर्युपास्यमाना</i>).	सोढ (<i>p. p.</i> of सह्)—Borne.
प्रतीक्षमाण (<i>Pres. Part.</i> of प्रति +	

Roots

अधि + रुह् (अधिरोहति) (1st <i>Par.</i>)—To grow.	आत्म.)—To grow in power.
उद् + स्था (तिष्ठ्) (उत्तिष्ठते) (1st	कम्प् (कम्पते) (1st <i>Ātm.</i>)—To shake; to tremble.

कूज् (कूजति) (1st Par.)—To coo.	ashamed.
द्रु (द्रवति) (1st Par.)—To melt.	वि+कस् (विकसति) (1st Par.)—
प्र+लप् (प्रलपति) (1st Par.)—To prattle.	To open.
लस्ज् (लज्जते) (6th Âtm.)—To feel	सम्+भाष् (संभाषते) (1st Âtm.)—
	To talk; to converse.

Indeclinables

एवम्—Thus.	is gone; cruelly.
कथमपि—Somehow or other; with great effort.	मधुराक्षरम् (बहु०, मधुर <i>adj.</i> sweet + अक्षर <i>n.</i> a letter, मधुराण्यक्षराणि यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात् तथा)—In sweet words.
*निर्वृणम् (बहु०, निर्वृ=निर्गत gone + घृणा <i>f.</i> mercy, निर्गता घृणा यस्मात् कर्मणो यथा स्यात् तथा)—	विशेषतः—More.
In a way from which mercy	सहस्रधा—In a thousand ways.

LESSON XXII

WORDS ENDING IN वस् AND ईयस्

- विद्वान् लिखति=विद्वान् लिखति—A learned man writes.
- न किमपि विदुषामगम्यम्—Not, any thing, of the learned, inaccessible = Nothing is inaccessible to the learned.
- मतिरेव बलाद् गरीयसी—Intellect, only, than strength, more powerful=Intellect alone is more powerful than strength.
- †द्वारकामध्युषुषो जनस्य याः संपदोऽभवन्ता मनसोऽप्यभूमिः—
In Dwârakâ, of men who dwelt, which, riches,

* An adjective form, *Neu. Acc. Sing.*, may be used as an adverb. यस्मात् कर्मणो यथा स्यात् तथा or यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात् तथा is used in the dissolution of a compound to show that it is connected with a verb and is an indeclinable.

† वस्, preceded by उप, अनु, अथि, or आ, governs the *Acc.* A word signifying the place of residence is used in the *Acc.*

were, they, of (to) the mind, even no place (incomprehensible) = The riches which men who dwelt in Dwârakâ had were incomprehensible even to the mind (could not be even conceived). (जन is *plu.* in sense).

विद्वान् सर्वत्र पूज्यते—A learned man is worshipped-respected everywhere.

विद्वद्भिर्न निर्णयः कार्यः—By the learned, in this case, a decision, should be made—A decision should be arrived at in this case by the learned.

This lesson illustrates forms of words ending in and ईयस्.

Sing. Du. Plu. Sing. Du. Plu.

विद्वस् *Mas.*

सेदिवस् *Mas.*

<i>Nom.</i>	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः	सेदिवान्	सेदिवांसौ	सेदिवांसः
<i>Acc.</i>	विद्वांसम्	„	विदुषः	सेदिवांसम्	„	सेदुषः
<i>Inst.</i>	विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः	सेदुषा	सेदिवद्भ्याम्	सेदिवद्भिः
<i>Dat.</i>	विदुषे	„	विद्वद्भ्यः	सेदुषे	„	सेदिवद्भ्यः
<i>Abl.</i>	विदुषः	„	„	सेदुषः	„	„
<i>Gen.</i>	„	विदुषोः	विदुषाम्	„	सेदुषोः	सेदुषाम्
<i>Loc.</i>	विदुषि	„	विद्वत्सु	सेदुषि	„	सेदिवत्सु
<i>Voc.</i>	विद्वन्	विद्वांसौ	विद्वांसः	सेदिवन्	सेदिवांसौ	सेदिवांसः
		विद्वस् <i>Neu.</i>			सेदिवस् <i>Neu.</i>	

Nom., Acc., Voc. विद्वत्-द् विदुषी विद्वांसि सेदिवत्-द् सेदुषी सेदिवांसि
The rest like those of the *Mas.* The rest like those of the *Mas.*

विदुषी *Fem.* (Like नदी)

सेदुषी *Fem.* (Like नदी)

श्रेयस् *Mas.*

<i>Nom.</i>	श्रेयान्	श्रेयांसौ	श्रेयांसः
<i>Acc.</i>	श्रेयांसम्	„	श्रेयसः
<i>Inst.</i>	श्रेयसा	श्रेयोभ्याम्	श्रेयोभिः
<i>Loc.</i>	श्रेयसि	श्रेयसोः	श्रेयःसु-श्रेयस्तु

श्रेयस् Neu.

Nom., Acc., Voc.

श्रेयः

श्रेयसी

श्रेयांसि

1. तत्+लिखति=तल्लिखति, ग्रन्थन्+लिखति=ग्रन्थाँल्लिखति—When a dental is followed by ल्, it is changed to ल्र, and if the dental is a nasal, it is changed to the nasalized ल्र.

लघु=Small—लघुतर—लघीयस्=smaller—लघुतम—लघिष्ठ=smallest;

गुरु=Great—गुरुतर—गरीयस्=greater—गुरुतम—गरिष्ठ=greatest;

(गुरु is changed to गर् before ईयस् and इष्ठ)

महत्—महीयस्—महिष्ठ—

2. ईयस् and इष्ठ are added to adjectives to form their comparative forms. तर and तम are other terminations of the same sense. Before ईयस् and इष्ठ the final vowel or the final consonant with the preceding vowel is dropped and गुरु is changed to गर् (लघु—लघ्—लघीयस्—लघिष्ठ; गुरु—गरीयस्—गरिष्ठ).

Fem. गरीयसी, गरिष्ठा, गुरुतरा, गुरुतमा.

3. बलवत्, बलिन्—बलीयस्, बलिष्ठ—Possessive terminations like वत् and इन् are dropped when ईयस् and इष्ठ are affixed.

The following rules can be deduced on an examination of the above forms of words ending in वस् and ईयस्:—

विद्वस् + स = विद्वान्स् + स = विद्वान्स् = विद्वान्—

1. न् is inserted before the final consonant and the vowel preceding न् is lengthened in the सर्वनामस्थान.

विद्वस् + औ = विद्वन्स् + औ = विद्वान् स् + औ = विद्वान्सौ.

2. न्, not at the end of a पद or a grammatical form, is changed to Anuswāra, when followed by श्, ष्, or स्.

विद्वस् + अस् = विदुस् + अस् = विदुषः;

सेदिवस् + अस् = सेदिउस् + अस् = सेदुस् + अस् = सेदुषः;

निनीवस् + अस् = निनीउस् + अस् = निन्युस् + अस् = निन्युषः;

चक्रवस् + अस् = चक्रउस् + अस् = चक्रुस् + अस् = चक्रुषः—

3. वस् at the end of the भ base is changed to उस् and the इ, preceding वस्, is dropped.

विद्वस् + भ्याम् = विद्वद् + भ्याम् = विद्वद्भ्याम्; विद्वस् + सु = विद्वत् + सु = विद्वत्सु—

4. स् at the end of the पद base is changed to त् when followed by a hard consonant and to द्, when followed by a soft consonant.

It is to be remembered that the *Neu.* base of the *Nom.*, *Acc.*, and *Voc. Sing.* is the पद base and the *Neu.* base of the *Nom.*, *Acc.*, and *Voc. Dual.* is the भ base, while the *Plu.* termination of the *Neu. Nom.*, *Acc.*, and *Voc.* is सर्वनामस्थान. The base to which the *fem. ter.* ई is added is the भ base.

एते वयमयोध्यां प्राप्ताः ।

आर्ये ! दृश्यताम् । द्रष्टव्यमेतत् ।

आर्ये ! यदि नेपथ्यविधानमवसितं तर्हीतस्तावदागम्यताम् ।

हे विद्वन् ! किं वस्तु त्वया गुरवे प्रदेयमिति तमपृच्छद्राजा !

क्लेशान् विहाय ममान्यत्र शत्रुबुद्धिरेव नास्ति ।

अथ सा तत्रभवती किमाख्यस्य राजर्षेः पत्नी ।

तस्मै भ्राष्ट्रे तिलाः प्रक्षिप्ता मुहूर्तमपि नावतिष्ठन्ते ।

श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुपस्ते किमाशास्यम् ।

पुण्येनैव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्संगतिर्दुर्लभा ।

यो यस्य चित्ते स कदा न दूरे ।

रात्रिर्गता मतिमतां वर मुञ्च शय्याम् ।

नरस्याभरणं रूपं रूपस्याभरणं गुणः ।

गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा ॥

सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वदा ।

कामक्रोधौ वशे यस्य स साधुः कथ्यते बुधैः ॥

* आहूतस्याभिषेकाय प्रदिष्टस्य वनाय च ।

* The verse applies to Râma.

न मया लक्षितः कश्चित् स्वल्पोऽप्याकारविभ्रमः ॥

प्रायो नाम तपः प्रोक्तं चित्तं निश्चय उच्यते ।

तपोनिश्चयसंयोगात् प्रायश्चित्तमितीर्यते ॥

विपद्दि धैर्यमथाभ्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता युधि विक्रमः ।

यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् ॥

As days went on, the boy became clever in all arts.

Revered teacher ! I bow to you.

The joy I felt (अनुभू) on seeing you knew no bounds (Use
आनन्दस्य परां कोटिं गतः)

Life wastes away every day.

We should be patient in adversity.

Good men look upon the world as without essence.

Fools should not speak in an assembly of the learned.

We should strive for our welfare.

I have no enemies except (विहाय or मुक्त्वा) the internal (आन्तर).

Somehow or other (कथमपि) you should get out of the city.

Nouns

अभिरुचि *f.*—Liking. [nation.

अभिषेक (अभिषेकः) *m.*—Coro-

अभूमि *f.* (नञ्स०)—No proper
place (मनसोऽप्यभूमिः—In-
comprehensible even to
the mind).

आकार (आकारः) *m.*—Form; face.

आभरण (आभरणम्) *n.*—An
ornament.

क्लेश (क्लेशः) *m.*—Affliction; vice
that afflicts the mind.

क्षमा *f.*—Forbearance.

चित्त (चित्तम्) *n.*—The mind.

द्वारका *f.*—Dwâarakâ.

निर्णय (निर्णयः) *m.*—Decision.

नेपथ्य (नेपथ्यम्) *n.*—1. Dress;
dress of an actor; 2. A
place behind the curtain
where actors dress them-
selves; attiring-room.

पटुता *f.*—Cleverness.

प्रायश्चित्त (प्रायश्चित्तम्, प्राय *m.*—

austerity, fastings + चित्त *n.*—
determination; desire) *n.*—
Expiation; repentance (प्राय
is changed to प्रायस् in com-
bination with चित्त or चित्ति).
आद्ग (आद्गः-द्गम्) *m., n.*—A
frying-pan.
सुहूर्त (सुहूर्तः-र्तम्) *m., n.*—A
moment; a short space of
युध *f.*—A fight. [time].
रात्रि *f.*—Night.

विक्रम (विक्रमः) *m.*—Exploit.
विधान (विधानम्) *n.*—Doing;
arrangement.
विभ्रम (विभ्रमः) *m.*—A change,
caused by flurry of the
mind or confusion.
व्यसन (व्यसनम्) *n.*—Attachment.
व्रत (व्रतम्) *n.*—A vow.
शय्या *f.*—A bed.
श्रेयस् *n.*—Welfare.
सदस् *n.*—An assembly.

Adjectives

अगम्य—Incomprehensible.
अधिजग्मिन्—One who has
obtained.
अध्युषिन्—One who has dwelt.
अवसित (*p. p.* of अव + सो 4th
Par.)—Finished.
आशास्य—Fit to be obtained
by a boon. [Called].
आहूत (*p. p.* of आ + ह्वे 1st *Par.*)—
किमाख्य (बहु०, किम् + आख्या *f.*
name; का आख्या यस्य स
किमाख्यः)—Of what name ?
चक्रवर्त्त—One who has done.
*तत्रभवत् *m. (f. तत्रभवती) (Pro.)*—
Your Honour (तत्रभवती =
Her Ladyship). [Heated].
तप्त (*p. p.* of तप् 1st *Par.*)—

द्रष्टव्य (*Pot. p.* of दृश्)—Fit to
be seen.
निनीवत्—One who has led.
प्रक्षिप्त (*p. p.* of प्र + क्षिप् 6th
Par.)—Sent. [*Par.*—Sent].
प्रदिष्ट (*p. p.* of प्र + दिश् 6th
Par.)—Fit to be given away.
प्रदेय (*Pot. p.* of प्र + दा)—Fit
to be given away.
मतिमत्—Intelligent.
महात्मन् (बहु०, महत् + आत्मन् *m.*)—
One whose soul is great;
liberal-hearted; magnanim-
ous. [*Par.*—Observed].
लक्षित (*p. p.* of लक्ष 10th
Par.)—The best.
श्रेयस्—More praiseworthy.
स्वल्प (सुvery + अल्प)—Very small.

* This word as well as भगवत् is used in the sense of पूज्य—

तत्रभवान् भगवानिति वृद्धैः प्रयुज्यते पूज्ये ।
पादा इति नामान्ते देवो भट्टारको वापि ॥

Roots

ईर् (ईर्ते) (2nd <i>Âtm.</i> कर्म० ईर्यते)- To speak.	स्था (तिष्ठति) (1st <i>Par.</i>)—with *अव (<i>Âtm.</i>)—To stand.
ग्रह् (कर्म० गृह्यते)—To seize.	

Indeclinables

अन्यत्र—Elsewhere.	विहाय (<i>Ind. p. p.</i> of वि + हा)— Having abandoned; except.
तर्हि—Then.	

LESSON XXIII

NUMERALS

(From 1 to 10)

विधवायाः पुनरुद्वाहः सशास्त्र इत्येके मन्यन्ते । अपरे पुनः शास्त्र-
प्रतिषिद्ध इति—Of a widow, a re-marriage, accord-
ing to the *Śāstras*, so, some consider. Others,
while, prohibited by the *Śāstras*, so=Some
consider that widow-remarriage is in accordance
with the *Śāstras*, while others consider that it is
prohibited by the *Śāstras*.

ऋग्यजुः सामानीति त्रयो वेदः । त्रयाणांवेदानां बहवः शाखाः
सन्ति—Rik, Yajus, Sâman, so, the three Vedas.
Of the three Vedas, many, branches, are=Rik,
Yajus, and Sâman are the three Vedas. There
are many branches of the three Vedas.

ब्रह्मणो मुखानि चत्वारि शिवस्य पञ्च कार्तिकेयस्य तु षट्—Of
Brahman, mouths, four, of Śiva, five, of
Kârtikeya, but, six=Brahman has four mouths,
Śiva five, but Kârtikeya six.

* स्था in *Âtm.* when preceded by सम्, अव, प्र, or वि.

This lesson treats of numerals.

The cardinal numerals from one to ten in Sanskrit are as under:—

एक, द्वि, त्रि, चतुर, पञ्चन्, षष्, सप्तन्, अष्टन्, नवन्, and दशन्.

एकः, एके, एकस्मै, एकेषाम्—

एक is declined like सर्व. In the *Plu.* it means 'some'.

	द्वि <i>Mas.</i>	द्वि <i>Fem., Neu.</i>
<i>Nom.</i>	द्वौ	द्वे
<i>Acc.</i>	,,	,,
<i>Inst.</i>	द्वाभ्याम्	द्वाभ्याम्
<i>Dat.</i>	,,	,,
<i>Abl.</i>	,,	,,
<i>Gen.</i>	द्वयोः	द्वयोः
<i>Loc.</i>	,,	,,

द्वि is declined only in the *Dual*. It should be looked upon as द्व in the *Mas.*, and the *Neu.* and द्वा in the *Fem.*

Numerals from त्रि to दशन् are declined only in the Plural.

	त्रि <i>Mas.</i>	त्रि <i>Fem.</i>	त्रि <i>Neu.</i>	चतुर <i>Mas.</i>	चतुर <i>Fem.</i>
<i>Nom.</i>	त्रयः	तिस्रः	त्रीणि	चत्वारः	चतस्रः
<i>Acc.</i>	त्रीन्	,,	,,	चतुरः	,,
<i>Inst.</i>	त्रिभिः	तिसृभिः	The rest like	चतुर्भिः	चतसृभिः
<i>Dat.</i>	त्रिभ्यः	तिसृभ्यः	the <i>Mas.</i> forms.	चतुर्भ्यः	चतसृभ्यः
<i>Abl.</i>	,,	,,		,,	,,
<i>Gen.</i>	त्रयाणाम्	तिसृणाम्		चतुर्णाम्	चतसृणाम्
<i>Loc.</i>	त्रिषु	तिसृषु		चतुर्षु	चतसृषु

चतुर *Neu.* षष् *M., F., N.* पञ्चन् *M., F., N.* अष्टन् *M., F., N.*

<i>Nom.</i>	चत्वारि	षट्-इ	पञ्च	अष्ट-अष्टौ
<i>Acc.</i>	,,	,,	,,	,,

<i>Inst.</i> The rest	षडभिः	पञ्चभिः	अष्टभिः-अष्टाभिः
<i>Dat.</i> like the	षडभ्यः	पञ्चभ्यः	अष्टभ्यः-अष्टाभ्यः
<i>Abl. Mas. forms</i>	”	”	” ”
<i>Gen.</i>	पण्णाम्	पञ्चानाम्	अष्टानाम्
<i>Loc.</i>	षट्सु-षट्सु	पञ्चसु	अष्टसु-अष्टासु

Mark षट्सु or षट्सु—Between ट् and स, त् is optionally inserted.

सप्तन्, नवन्, and दशन् are declined like पञ्चन्.

The first ten ordinal numerals are as under:—

प्रथम-मा, अग्रिम-मा, आदिम-मा; द्वितीय-या; तृतीय-या; चतुर्थ-र्थी; तुर्य-र्या; तुरीय-या; पञ्चम-मी; षष्ठ-ष्टी; सप्तम-मी; अष्टम-मी; नवम-मी; दशम-मी.

प्रथम has प्रथमे-प्रथमाः *Nom. Plu.*

द्वितीयस्मै-द्वितीयाय; द्वितीयस्मात्-द्वितीयात्; द्वितीयास्मिन्-द्वितीये; similarly द्वितीयस्यै-द्वितीयायै; द्वितीयस्याः-द्वितीयायाः *Abl. and Gen. Sing. &c.*, similarly from तृतीय and तृतीया—

द्वितीय and तृतीय form *Sing.* forms of the *Dat., Abl., Gen.,* and *Loc.* optionally like pronouns.

Adverbs are formed from numerals as under:—

एकधा (In one way); द्विधा-द्वेधा; त्रिधा-त्रेधा; षड्धा-षोढा &c.—By adding धा (signifying manner).

एकत्र (In one place)—By adding त्र (signifying place).

एकशः (One by one); द्विशः (By twos; two by two)—By adding शस् (signifying repetition).

पञ्चकृत्वः (Five times); षट्कृत्वः (Six times)—By adding कृत्वः (signifying repetition of action). But एक has सकृत् (Once); द्वि, द्विः (Twice); त्रि, त्रिः; and चतुर्, चतुः

तर and तम are added to एक; एक-एकतर (One of the two); एकतम (One of many); एकतरस्मै-एकतरस्मिन् &c.—एकतर and एकतम are declined like pronouns. But एकतर *Neu.* has एकतरम् *Nom.* and *Acc. Sing.* अन्य has अन्यतर (One of the two); अन्यतरस्मै, अन्यतरत् &c.—अन्यतर is declined like a pronoun; but अन्यतम (One of many) has अन्यतमाय, अन्यतमम् &c.—अन्यतम is declined like a noun.

दशरथस्य तिस्रो भार्याः कौसल्या सुमित्रा कैकेयी च ।
 भ्रमरशब्दे द्वौ रेफौ स्तस्तस्मात्स द्विरेफ इत्युच्यते ।
 न्यायो वैशेषिकं सांख्यं योगो मीमांसा वेदान्त इति षड्
 दर्शनानि ।

जानुभ्यां पादाभ्यां पाणिभ्यामुरसा बुद्ध्या शिरसा वचसा
 दृष्ट्या च प्रणामः साष्टाङ्गः प्रणामः कथ्यते ।

अमीषां चतुर्णां फलानां मध्ये यत्ते रोचते तद् गृह्यताम् ।
 हरये रोचते भक्तिः ।

देवदत्ताय रोचते मोदकः ।

तिसृषु कन्यास्त्रियं लाघण्ये श्रेष्ठा ।

अष्टाभिस्तनुभिः प्रपन्नः शिवोऽवताद्वः ।

अयि वत्स ! उपितं त्वया प्रथम आश्रमे *द्वितीयमध्यासितु-
 मिदानीं समयः ।

बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ।

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।

संसारविषवृक्षस्य द्वे एव रसवत्फले ।

काव्यामृतरसास्वादः सङ्गश्च सुजनैः सह ॥

अध्यापनमध्ययनं यजनं याजनं तथा ।

दानं प्रतिग्रहश्चैव षट् कर्माण्यग्रजन्मनः ॥

शिक्षा कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दसां चयः ।

ज्योतिषामयनं चैव वेदाङ्गानि षडेव तु ॥

स्वर्णं रूप्यं च ताम्रं च रङ्गं यशदमेव च ।

सीसं लोहं रसश्चेति धातवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ॥

अर्थागमो नित्यमरोगिता च

प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च ।

* शी, स्था, and आस्, when they are preceded by अयि, govern the Acc.

वश्यश्च पुत्रोऽर्थकरी च विद्या
षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन् ॥

The Sun has seven horses.

There are three qualities, *Sattva*, *Rajas*, and *Tamas*.

The Narmadâ is longer than the Tâptî.

Śiva has three eyes.

Why do you consider me to be unholy ?

I told him to count the fruits five times.

Raghuvamśa has more than ten *Sargas* or cantos.

In the beginning there were four castes only.

Nouns

अग्रजन्मन् <i>m.</i> (बहु०, अग्र <i>adj.</i> best, जन्मन् <i>n.</i> birth)—One whose birth is the best; a Brâhmin. [teaching.	काव्य (काव्यम्) <i>n.</i> —A poem.
अध्यापन (अध्यापनम्) <i>n.</i> —To teach;	कैकेयी <i>f.</i> (कैकयी) <i>f.</i> also)—A wife of दशरथ; mother of भरत.
अयन (अयनम्) <i>n.</i> —A way.	कौसल्या <i>f.</i> —A wife of दशरथ; mother of राम.
अरोगिता <i>f.</i> —Freedom from disease, health.	चय (चयः) <i>m.</i> —A collection.
आश्रम (आश्रमः) <i>m.</i> —A stage of life. ब्रह्मचर्य, गार्हस्थ्य, वानप्रस्थ, and संन्यास are four stages of life.	छन्दसां चयः—Prosody.
आस्वाद (आस्वादः) <i>m.</i> —Taste.	जानु <i>n.</i> —A knee.
उरस् <i>n.</i> —The bosom, the heart.	जीवलोक (जीवलोकः) <i>m.</i> (तत्पु०, जीव <i>m.</i> An animal, लोक <i>m.</i> The world)—The world of living beings.
ऋच् <i>f.</i> —The Rîg-Veda.	ज्योतिस् <i>n.</i> —A luminary (ज्यो-तिषामयनम्—Astrology which deals with the motion of luminaries).
कल्प (कल्पः) <i>m.</i> —A manual of ritual.	तनु <i>f.</i> (also तनू <i>f.</i>)—The body.
कार्तिकेय (कार्तिकेयः) <i>m.</i> —Son of Śiva. He had six mouths.	ताम्र (ताम्रम्) <i>n.</i> —Copper.
	दर्शन (दर्शनम्) <i>n.</i> —A Śāstra.

देवदत्त (देवदत्तः) *m.*—Name of a man.

देश (देशः) *m.*—A country.

द्विजाति *m.* (बहु०, द्वि two, जाति *f.* birth)—One of the twice-born—the Brâhmins, the Kshatriyas, and the Vaiśyas.

द्विरेफ (द्विरेफः, बहु०, द्वौ रेफौ यस्य सः भ्रमरशब्दे द्वौ रेफौ स्तः) *m.*—A bee.

निरुक्त (निरुक्तम्) *n.*—The science of etymology.

न्याय (न्यायः) *m.*—The science of *Nyāya* or Logic, composed by Gautama.

पुनरुद्वाह (पुनरुद्वाहः) *m.* (पुनर *Ind.* again, उद्वाह *m.* marriage)—Re-marriage.

प्रणाम (प्रणामः) *m.*—Salutation.

प्रतिग्रह (प्रतिग्रहः) *m.*—Acceptance of charity.

बल (बलम्) *n.* 1. Power: 2. An army.

मीमांसा *f.*—One of the six systems of philosophy, composed by Jaimini.

मोदक (मोदकः) *m.*—A sweetmeat.

यजन (यजनम्) *n.*—A sacrifice.

यजुस् *n.*—The Yajur-Veda.

यशद (यशदम्) *n.*—Zinc.

याजन (याजनम्) *n.*—Officiating at a sacrifice.

योग (योगः) *m.*—One of the six systems of philosophy, composed by Patañjali.

रङ्ग (रङ्गः, रङ्गम्) *m. n.*—Tin.

रस (रसः) *m.*—Mercury.

रूप्य (रूप्यम्) *n.*—Silver.

लावण्य (लावण्यम्) *n.*—Grace.

लोह (लोहम्) *n.*—Iron.

वर्ण (वर्णः) *m.*—1. Caste; 2. A letter.

विधवा *f.* (बहु०, वि *Prep.* without; धव *m.* husband)—One whose husband is dead: a widow.

विषवृक्ष *m.* (विष *n.* + वृक्ष *m.*; तत्पु०)—A tree of poison.

वेदाङ्ग (वेदाङ्गम्) *n.* (तत्पु०, वेद *m.* The Vedas, अङ्ग *n.* a part)—A part of the Vedas.

वेदान्त (वेदान्तः) *m.*—The Vedānta philosophy; one of the six systems of philosophy, composed by Bâdarâyaṇa.

व्याकरण (व्याकरणम्) *n.*—Grammar.

वैशेषिक (वैशेषिकम्) *n.*—One of the six systems of philosophy, composed by Kaṇāda.

शाखा *f.*—A branch of the Vedas.

शिक्षा *f.*—A science which treats of pronunciation.

शिरस् *n.*—The head.

सङ्ग (सङ्गः) *m.*—Company.

सांख्य (सांख्यम्) <i>n.</i> —One of the six systems of philosophy, composed by Kapila.	सुजन(सुजनः, प्रादिस०, सष्टु जनः or शोभनश्चासौ जनश्च)—A good person. [mother of लक्ष्मण.
सामन् <i>n.</i> —The Sâma-Veda.	सुमित्रा <i>f.</i> —A wife of दशरथ;
सीस (सीसम्) <i>n.</i> —Lead.	स्वर्ण (स्वर्णम्) <i>n.</i> —Gold.

Adjectives

अर्थकर (<i>f.</i> अर्थकरी)—Securing wealth. [some.	शास्त्रप्रतिषिद्ध (तत्पु०, शास्त्र <i>n.</i> A <i>Sâstra</i> + प्रतिषिद्ध <i>p.p.</i> of प्रति + सिध् 4th <i>Par.</i>) Prohibited by the <i>Sâstras</i> .
एक (<i>Pro.</i>)—One; (in the <i>Plu.</i>)—	सशास्त्र (बहु०, स = with, शास्त्र <i>n.</i>)—
गरीयस्—Greater.	In accordance with the <i>Sâstras</i> .
प्रपन्न (<i>p.p.</i> of प्र + पद् 4th <i>Âtm.</i>)—	साष्टाङ्ग (बहु०, स + अष्टन् + अङ्ग <i>n.</i>)—
Obtained.	With eight limbs (अष्टाना-
प्रियवादिन् (<i>f.</i> प्रियवादिनी)—One speaking agreeable words.	मङ्गानां समाहारोऽष्टाङ्गम्। अष्टाङ्गेन
बलीयस् (<i>f.</i> बलीयसी)—More powerful.	सह वर्तमानः or सह वर्ततेऽसौ
रसवत्—Tasteful.	साष्टाङ्गः).
वश्य—Under control.	सेदिवस्—One who has sat.
विद्वस्—One who knows; learned.	

Roots

रुच्(रोचते) (1st <i>Âtm.</i>)—To like (It governs the <i>Dat.</i> , the word signifying the person	that likes a thing being used in the <i>Dat.</i> ; तुभ्यं रोचते-स्वदते—Thou likest).
---	--

Indeclinables

अध्यासितुम् (<i>Inf.</i> of अधि + आस)—	इदानीम्—Now.
To sit on; to enter upon.	केवलम्—Simply, only.

LESSON XXIV

IRREGULAR NOUNS

अक्ष्णा काणः—By the eye, blind=Blind of one eye.
तस्मात् सखा त्वमासि यन्मम तत् तवैव—Therefore, friend,
thou, art, which, mine, that, thine, certainly =
Therefore, thou art (my) friend. That which is
mine is certainly thine.

दध्ना भावेन परिणतं क्षीरमेतत्—Of curd, by the state,
changed, milk, this=This milk is turned into
curd.

पत्युः सेवा स्त्रीणां परमो धर्मः—Of the husband, service,
of women, great, duty=Service of the lord is a
great duty of women.

उर्वशी रूपगर्वितायाः श्रियः प्रत्यादेशः—Urvśī, proud of
beauty, of the Goddess of Wealth, one who
eclipses = Urvaśī eclipses Lakshmī who is proud
of beauty.

साधूनां कीर्तिः सर्वासु दिक्षु प्रसरति—Of the good, fame,
in all directions, spreads=The fame of the good
spreads in all directions.

शिवास्ते पन्थानः सन्तु—Blessed, thy, ways, may
be=May thy ways be blessed !

This lesson illustrates the forms of पति, सखि, श्री, स्त्री,
अक्षि, पथिन्, and दिश्.

1. The *Inst.*, *Dat.*, *Abl.*, *Gen.*, and *Loc. Sing.*, forms of
पति are respectively पत्या, पत्येः, पत्युः, पत्युः, and पत्यौ. The rest
are like those of हरि.

2. भूपतये, भूपतेः, &c.—At the end of a compound, in words
like भूपति, महीपति, &c., पति is declined regularly.

सखि *Mas.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	सखा	सखायौ	सखायः
<i>Acc.</i>	सखायम्	,,	सखीन्
<i>Inst.</i>	सख्या	सखिभ्याम्	सखिभिः
<i>Dat.</i>	सख्ये	,,	सखिभ्यः
<i>Abl.</i>	सख्युः	,,	,,
<i>Gen.</i>	,,	सख्योः	सखीनाम्
<i>Loc.</i>	सख्यौ	,,	सखिषु
<i>Voc.</i>	सखे	सखायौ	सखायः

3. The first five forms of सखि are सखा, सखायौ, सखायः, सखायम्, and सखायौ. The rest are like those of पति.

स्त्री *Fem.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	स्त्री	स्त्रियौ	स्त्रियः
<i>Acc.</i>	स्त्रीम्-स्त्रियम्	,,	स्त्रीः-स्त्रियः
<i>Inst.</i>	स्त्रिया	स्त्रीभ्याम्	स्त्रीभिः
<i>Dat.</i>	स्त्रियै	,,	स्त्रीभ्यः
<i>Abl.</i>	स्त्रियाः	,,	,,
<i>Gen.</i>	,,	स्त्रियोः	स्त्रीणाम्
<i>Loc.</i>	स्त्रियाम्	,,	स्त्रीषु
<i>Voc.</i>	स्त्रि	स्त्रियौ	स्त्रियः

4. स्त्री changes its ई to इय् before vowel terminations. It has स्त्रीम् or स्त्रियम् as *Acc. Sing.* and स्त्रीः or स्त्रियः as *Acc. Plu.*

श्री *Fem.*श्रू *Fem.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	श्रीः	श्रियौ	श्रियः	श्रूः	श्रुवौ	श्रुवः
<i>Acc.</i>	श्रियम्	,,	,,	श्रुवम्	,,	,,
<i>Inst.</i>	श्रिया	श्रीभ्याम्	श्रीभिः	श्रुवा	श्रूभ्याम्	श्रूभिः
<i>Dat.</i>	श्रिये-यै	,,	श्रीभ्यः	श्रुवे-वै	,,	श्रूभ्यः
<i>Abl.</i>	श्रियः-याः	,,	,,	श्रुवः-वाः	,,	,,

Gen.	श्रियः--याः	श्रियोः	श्रियाम्- श्रीणाम्	भ्रूवः--वाः	भ्रुवोः	भ्रुवाम्- भ्रूणाम्
Loc.	श्रियि-याम्	„	श्रीषु	भ्रुवि-वाम्	„	भ्रूषु
Voc.	श्रीः	श्रियौ	श्रियः	भ्रूः	भ्रुवौ	भ्रुवः

5. In the forms of words like *श्री, धी, ही, भू, and भ्रू, the following changes take place:—

(a) स of the *Nom. Sing.* is not dropped.

(b) ई is changed to इय् and ऊ to उव् before vowel terminations.

(c) In the *Dat.*, *Abl.*, *Gen.*, and *Loc. Sing.* and *Gen. Plu.* they have two forms, one of which is made up regularly by adding the terminations and the other is like that of नदी and वधू.

	अक्षि Neu.			दिश Fem.		
	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	अक्षि	अक्षिणी	अक्षीणि	दिक्-ग्	दिशौ	दिशः
<i>Acc.</i>	„	„	„	दिशम्	„	„
<i>Inst.</i>	अक्ष्या	अक्षिभ्याम्	अक्षिभिः	दिशा	दिग्भ्याम्	दिग्भिः
<i>Dat.</i>	अक्ष्ये	„	अक्षिभ्यः	दिशे	„	दिग्भ्यः
<i>Abl.</i>	अक्ष्यः	„	„	दिशः	„	„
<i>Gen.</i>	„	अक्ष्योः	अक्ष्याम्	„	दिशोः	दिशाम्
<i>Loc.</i>	अक्षिण- अक्षणि	अक्ष्योः	अक्षिषु	दिशि	„	दिक्षु
<i>Voc.</i>	अक्षि-क्षे	अक्षिणी	अक्षीणि	दिक्-ग्	दिशौ	दिशः

6. अक्षि, दधि, सक्थि, and अस्थि are to be considered as अक्षन्, दधन्, सक्थन्, and अस्थन् before vowel terminations beginning with the *Inst. Sing.*

दिक्, दिग्भ्याम्, दिक्षु; दृक्, दृक्षु—

7. दिश, दृश, and words ending in दृश (like मादृश, त्वादृश, &c.) change their final श् to क् before consonantal terminations.

* अबीलक्ष्मीतरितन्त्रीधीहीश्रीणामुदाहृतः ।

सप्तानामेव शब्दानां सुलोपो न कदाचन ॥

पथिन् *Mas.*

	<i>Sing.</i>	<i>Du.</i>	<i>Plu.</i>
<i>Nom.</i>	पन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः
<i>Acc.</i>	पन्थानम्	”	पथः
<i>Inst.</i>	पथा	पथिभ्याम्	पथिभिः
<i>Dat.</i>	पथे	”	पथिभ्यः
<i>Abl.</i>	पथः	”	”
<i>Gen.</i>	”	पथोः	पथाम्
<i>Loc.</i>	पथि	”	पथिषु
<i>Voc.</i>	पन्थाः	पन्थानौ	पन्थानः

8. पथिन् has पन्थाः, पन्थानौ, पन्थानः, पन्थानम्, and पन्थानौ as the first five forms. Its *भ* base is पथ्.

9. स्वर्गपथः=A way to heaven—At the end of a compound, पथिन् is changed to पथ्.

भुवोर्भङ्गः क्रोधं सूचयति ।

अयं पन्थाः साकेतमुपतिष्ठते ।

दुग्धं च शर्करा चैव घृतं दधि तथा मधु इति पञ्चामृतमिदम् ।

आः पाप ! कथमेवं गदतो मामुत्तमाङ्गे न ते निपतितं
वज्रमवशीर्णा वा सहस्रधा न जिह्वा विह्वलतां गता वा
न वाणी नष्टानि वा नाक्षराणि ।

एकस्मिञ्जीर्णकोटरे जायया सह निवसतः पश्चिमे वयसि वर्त-
मानस्य कथमपि पितुरहमेवैको विधिवशात् सूनुरभवम् ।

स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः ।

न्याय्यात् पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ।

अनिर्वेदः श्रियो मूलम् ।

Among words ending in ई, अवी (A woman in her courses), लक्ष्मी, तरी (A boat), तन्त्री (A stringed musical instrument), धी, ह्री, and श्री do not drop *स्* of the *Nom. Sing.*

परिहासविजल्पितं सखे परमार्थेन न गृह्यतां वचः ।
नाशाभङ्गं सहन्ते नृवर नृपतयस्त्वादृशाः सार्वभौमाः ।

यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवं* परिषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव तु ॥
संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपसर्गयोः ।
नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते ॥
त्वदनुस्मृतिरेव पावनी स्तुतियुक्ता किमु वक्तुमीश सा ।
मधुरं हि पयः स्वभावतो ननु कीदृक् सितशर्करान्वितम् ॥
काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को भेदः पिककाकयोः ।
वसन्ते समुपायाते काकः काकः पिकः पिकः ॥
स्वभावं नैव मुञ्चन्ति सन्तः संसर्गतोऽसताम् ।
न त्यजन्ति रुतं मञ्जु काकसंपर्कतः पिकाः ॥
न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धा न ते वृद्धा ये न वदन्ति धर्मम् ।
नासौ धर्मो यत्र न सत्यमस्ति न तत् सत्यं यच्छलेनानुविद्धम् ॥†

Good men like him are rare in this world.

Raghu conquered kings of all directions.

He ceased, saying, " You know best what to do now " (Use प्रमाणम्).

I do not know what the lady said.

The husband should be an object of worship to all good wives.

Friend ! do not take my words seriously.

I found milk in the vessel turned into curds.

A friend in need (adversity) is a friend indeed.

* The reason why there is no *Sandhi* of परित्यज्य and अध्रुवं and नश्यन्ति and अध्रुवं is given in the following verse.

† There is a break of metre in this line as well as in the above. There are many such instances in the Mahâbhârata.

Nouns

अनिर्वेद (अनिर्वेदः) *m.* (नवस०, अ + निर्वेद *m.* disgust) — Freedom from disappointment; courage.

अमृत (अमृतम्) *n.* — A sweetmeat.
उत्तमाङ्ग (उत्तमाङ्गम्) *n.* (उत्तम *adj.* + अङ्ग *n.*) — The best limb, *i. e.*, the head. (उत्तमं च तदङ्गं चोत्तमाङ्गम् ; कर्म० स०).

उपसर्ग (उपसर्गः) *m.* — A prefix.
उर्वशी *f.* — Name of a celestial damsel.

कीर्ति *f.* — Fame.

कोटर (कोटरः-रम्) (*m., n.*) — A hollow.

घृत (घृतम्) *n.* — Ghee.

छल (छलम्) *n.* — Fraud.

जाया *f.* — A wife.

* त्वदनुस्मृति *f.* (तत्पु०, त्वत् + अनुस्मृति *f.*) — Thy recollection.

(सवानुस्मृतिस्त्वदनुस्मृतिः).

दधि *n.* — Curdled milk.

दिश *f.* — Direction.

दुग्ध (दुग्धम्) *n.* — Milk.

धी *f.* — Intellect.

धीर (धीरः) *m.* — A wise man.

पति *m.* — A husband.

पथिन् *m.* — A way.

परमार्थ (परमार्थः) *m.* (कर्म०, परम *adj.* best + अर्थ *m.* a thing) — The real thing परमश्चासावर्थश्च परमार्थः).

परमार्थेन — Really; in earnest.

परिहास (परिहासः) *m.* — Joke.

पिक (पिकः) *m.* — A cuckoo.

प्रत्यादेश (प्रत्यादेशः) *m.* — One who eclipses or surpasses another.

भङ्ग (भङ्गः) *m.* — Bending; knitting. (भ्रूभङ्ग — The knitting of the eye-brows).

भू *f.* — The earth.

भ्रू *f.* — The eye-brow.

भेद (भेदः) *m.* — Difference.

मूल (मूलम्) *n.* — Root, cause.

रुत (रुतम्) *n.* (*p. p.* of रु) — A sound.

वसन्त (वसन्तः) *m.* — Spring; चैत्र and वैशाख.

वाणी *f.* — Speech.

विजल्पित (विजल्पितम्) *n.* (*p. p.* of वि + जल्प) — A prattle.

विवक्षा *f.* — Desire of a speaker.

विह्वलता *f.* — Confusion.

शर्करा *f.* — Sugar.

श्री *f.* — Lakshmi.

सखि *m.* — A friend.

* अस्मद् and युष्मद् become मत् and त्वत् in compounds when they are singular in sense.

समास(समासः)*m.*—A compound.
 सार्वभौम (सार्वभौमः) *m.*—A universal monarch.
 सितशर्करा *f.*—Candied sugar.
 सुनु *m.*—son.
 संसर्ग (संसर्गः) *m.*—Company.
 संहिता *f.*—*Sandhi* or combin-

ation of letters.

संपर्क (संपर्कः) *m.*—Company.
 साकेत (साकेतः) *m.*—Ayodhyā.
 स्त्री *f.*—A woman.
 स्वभाव (स्वभावः) *m.*—A habit.
 ह्री *f.*—Shame.

Adjectives

अधुव—Uncertain.
 अनुविद्ध (अनु+व्यध् 4th Par. [विध्-विध्यति])—Joined.
 अन्वित (*p. p.* of अनु+इ)—Joined
 अवशीर्ण (*p. p.* of अनु+शृ)—Torn
 असत्—Bad.
 काण—Blind of one eye.
 कीदृश—Of what sort ?
 कृष्ण—Black.
 खण्डित Broken. [Speaking.
 गदत् (*pres. p.* of गद् 1st Par.)—
 गर्वित (*p. p.* of गर्व)—Proud.
 जीर्ण (*p. p.* of जृ 4th Par.
 त्वादृश—Like thee. [जीर्यति)—Old.

धुव—Certain. [Fallen.
 निपतित (*p. p.* of नि+पत्)—
 निवसत् (*pres. p.* of नि+वस्)—
 नित्य—Necessary. [Dwelling.
 परिणत (*p. p.* of परि+नम्)—
 Changed.
 पश्चिम—Last (पश्चिमं वयः—Old age).
 पावन (पावनी *f.*)—Holy,
 मञ्जु—Sweet.
 युक्त (*p. p.* of युज्)—Joined.
 वृद्ध (*p. p.* वृध् 1st *Ātm.*)—Old.
 शिव—Blessed.
 समुपायात (*p. p.* of सम्+उप+आ
 +या 2nd Par.)—Come.

Roots

अप+ईक्ष् (अपेक्षते) (1st *Ātm.*)—
 To wish; to expect; to
 depend upon. [To lead to.
 उप+स्था (उपतिष्ठते) (1st *Ātm.*)—
 प्र+सृ (प्रसरति) (1st Par.)—To

spread.

प्र+वि+चल (प्रविचलति) (1st
 Par.)—To move.
 परि+सेव् (परिषेवते) (1st *Ātm.*)
 (परिषेव्)—To resort to.

Indeclinables

किमु—How much more.
 वक्तुम् (*Inf.* of वच्)—To speak.

विधिवशात्—Through the force
 of fate.

LESSON XXV

ROOTS OF THE FIFTH AND THE EIGHTH CONJUGATIONS

सर्वथा चक्रवर्तिनं पुत्रमवाप्नुहि—In all ways, a universal king, a son, may thou obtain ! = May thou necessarily obtain a son who will be a universal sovereign !

शृणु मे सावशेषं वचः—Hear, my, whole (with the remainder), speech—Hear my whole speech.

सखि ! अत्रागच्छ पुष्पाणि चिनवावहै—Friend ! here, come, flowers, let us two collect = Friend ! come here, let us two collect flowers.

जगन्नाथ ! न वयं ते महिमानं स्तोतुं शक्नुमः—Oh ! Lord of the world ! not, we, Thy, greatness, to praise, are able = Oh ! Lord of the world ! we are not able to praise Thy greatness.

अध्वर्यवो यज्ञे सोममसुन्वन्—Sacrificers, in a sacrifice, the Soma juice, extracted = Sacrificers extracted the Soma juice in a sacrifice.

त्वमपि स्वं नियोगमशून्यं कुरु—Thou, too, thy own duty, without a void, make = Thou too shouldst fulfil thy own duty (अशून्यं कुरु = Fulfil).

ईश्वरकृपया विना दुष्कराणि कार्याणि जनाः कथं साध्नुयुः—Without the grace of the Lord, hard to do, works, men, how, can accomplish—How can men accomplish hard works without the grace of the Lord !

This lesson illustrates forms of the fifth and the eighth conjugations.

चि 5th Par.

Present

Sing.

Du.

Plu.

आप् 5th Par.

Present

Sing.

Du.

Plu.

1st pers.	चिनोमि	चिनुवः-न्वः	चिनुमः-न्मः	आप्नोमि	आप्नुवः	आप्नुमः
2nd "	चिनोषि	चिनुथः	चिनुथ	आप्नोषि	आप्नुथः	आप्नुथ
3rd "	चिनोति	चिनुतः	चिन्वन्ति	आप्नोति	आप्नुतः	आप्नुवन्ति

तन् 8th Par.

आप् 5th Par.

Imperative

Imperative

1st pers.	तनवानि	तनवाव	तनवाम	आप्नवानि	आप्नवाव	आप्नवाम
2nd "	तनु	तनुतम्	तनुत	आप्नुहि	आप्नुतम्	आप्नुत
3rd "	तनोतु	तनुताम्	तन्वन्तु	आप्नोतु	आप्नुताम्	आप्नुवन्तु

तन् 8th Par.

आप् 5th Par.

Imperfect

Imperfect

1st pers.	अतनवम्	अतनुवः-न्वः	अतनुमः-न्मः	आप्नवम्	आप्नुव	आप्नुम
2nd "	अतनोः	अतनुतम्	अतनुत	आप्नोः	आप्नुतम्	आप्नुत
3rd "	अतनोत्	अतनुताम्	अतन्वन्	आप्नोत्	आप्नुताम्	आप्नुवन्

चि 5th Par.

चि 5th Atm.

Potential

Potential

1st pers.	चिनुयाम्	चिनुयाव	चिनुयाम	चिन्वीय	चिन्वीवहि	चिन्वीमहि
2nd "	चिनुयाः	चिनुयातम्	चिनुयात	चिन्वीथाः	चिन्वीयाथाम्	चिन्वीध्वम्
3rd "	चिनुयात्	चिनुयाताम्	चिनुयुः	चिन्वीत	चिन्वीयाताम्	चिन्वीरन्

तन् Atm.-Imperfect

चि Atm.-Imperative

3rd pers.	अतनुत	अतन्वाताम्	अतन्वत	चिनुताम्	चिन्वाताम्	चिन्वताम्
2nd "	अतनुथाः	अतन्वाथाम्	अतनुध्वम्	चिनुष्व	चिन्वाथाम्	चिनुध्वम्

तन् Atm.-Present

तन् Atm.-Imperative

1st pers.	तन्वे	तनुवहे-न्वहे	तनुमहे-न्महे	तनवै	तनवावहै	तनवामहै
2nd "	तनुषे	तन्वाथे	तनुध्वे	तनुष्व	तन्वाथाम्	तनुध्वम्
3rd "	तनुते	तन्वाते	तन्वते	तनुताम्	तन्वाताम्	तन्वताम्

On examining the forms you will notice as follows:—

1. नु is the conjugational sign of the fifth and उ of the eighth conjugation. (आप्-आप्नु; चि-चिनु; तन्-तनु).

Conjugations are divided into two classes. The first includes roots of the 1st, 4th, 6th, and 10th conjugations of which the base ends in अ (अ, य, अ, and अय being the conjugational signs); while the second includes roots of the remaining conjugations of which the base does not end in अ.

2. Before certain terminations, the final vowel and the penultimate short vowel take their *Guṇa* or *Vṛiddhi*, while before the rest no such change takes place. The former are called विकारक (strong), while the latter अविकारक (weak).

3. Parasmaipada—The *Singular* terminations, except those of the Potential and the 2nd Pers. Sing. of the Imperative, are strong. The *Duals* and the *Plurals* are weak, except those of the Imperative 1st Pers.

4. Âtmanepada—The 1st Pers. Sing., Du., and Plu. terminations of the Imperative are strong. The rest are weak.

5. The Parasmaipada terminations in the case of the 2nd class of conjugations are the same as those of the 1st class except in the Potential. The Potential terminations are as under:—

1st	याम्	याव	याम
2nd	याः	यातम्	यात
3rd	यात्	याताम्	युः

6. तनु-चिनु-आप्नुहि—हि is the termination of the Imperative 2nd Pers. Sing. It is dropped in all roots of the 8th Conj. and in those of the 5th Conj. that end in a vowel.

7. The Âtmanepada terminations drop the nasal from the 3rd Pers. Plu. and इथे, इते, इथाम्, and इताम्, are changed to आथे, आते, आथाम्, and आताम्.

8. चिनुवः-न्वः, चिनुमः-न्मः, आप्नुवः, आप्नुमः—Before terminations beginning with व् and म्, the उ of the conjugational sign is optionally dropped, if it is not preceded by a conjunct consonant.

9. चिन्वन्ति, आप्नुवन्ति—The उ of the conjugational sign, if preceded by a conjunct consonant, is changed to उव् before vowel weak terminations.

कृ Ubh.

<i>Par. Present.</i>			<i>Ātm. Present.</i>		
1st pers. करोमि	कुर्वः	कुर्मः	कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे
2nd „ करोषि	कुरुथः	कुरुथ	कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
3rd „ करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति	कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते
<i>Par. Imperative</i>			<i>Ātm. Imperative</i>		
1st pers. करवाणि	करवाव	करवाम	करवै	करवावहे	करवामहे
2nd „ कुरु	कुरुतम्	कुरुत	कुरुष्व	कुर्वाथाम्	कुरुध्वम्
3rd „ करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु	कुरुताम्	कुर्वाताम्	कुर्वताम्
<i>Par. Imperfect</i>			<i>Ātm. Imperfect</i>		
1st pers. अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म	अकुर्वि	अकुर्वहि	अकुर्महि
2nd „ अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत	अकुरुथाः	अकुर्वाथाम्	अकुरुध्वम्
3rd „ अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्	अकुरुत	अकुर्वाताम्	अकुर्वत
<i>Par. Potential</i>			<i>Ātm. Potential</i>		
3rd „ कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः	कुर्वीत	कुर्वीयाताम्	कुर्वीरन्

10. The root कृ has कर् as its strong base and कुर as its weak base.

11. The conjugational उ of कृ is dropped before terminations beginning with व् and म् and before the Parasmaipada Potential terminations.

12. तन्वत्-तन्वान्; कुर्वत्-कुर्वाण—To form present participles of roots of which the base does not end in अ, अत् is added to the weak base in the case of *Par.* roots and आन is added to the weak base in the case of *Ātm.* roots. अत् and आन are weak terminations.

आचारं तावत् प्रतिपद्यस्व ।

साधु कृतमनेन विद्यापरिग्रहार्थं पुत्रान् कार्शीं प्रहिण्वता ।

तात ! शकुन्तलाविरहितं शून्यमिव वनं प्रवेष्टुं न शक्नुमः ।

विदुषां यशांसि कवयो दिक्षु प्रतन्वन्ति ।

अहो ! देवी भानुमती सखीभ्यां सह किमपि मन्त्रयमाणा तिष्ठति ।

भवतु । लताजालेनान्तरितः शृणोमि तावदासां विश्रम्भालापम् ।

अद्य पौर्णमासीति मया चन्द्रपूजा सायं कर्तव्या । तस्मात् पूजार्थं

सख्या उद्याने पुष्पाण्यवचिन्वाताम् ।

द्रष्टव्यानां परं न दृष्टं मयातश्चक्षुःफलं नैवाप्रवम् ।

एकदा पुत्रमाह्वय शत्रून् हन्तुमपरिमितबलानुयातं चिरन्तनैरमात्यै-

र्महासामन्तैश्च कृत्वा साभिसारमुत्तरापथं प्राहिण्वम् ।

निर्बला बलिनो युद्धे न कदापि धृष्णयुः ।

भगवति सरस्वति ! तव चरणं शरणं करवाणि ।

विद्या विवादाय धनं मदाय

शक्तिः परेषां परपीडनाय ।

खलस्य साधोर्विपरीतमेतत्

ज्ञानाय दानाय च रक्षणाय ॥

कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः सह मित्रताम् ।

ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति ॥

यत्र योगेश्वरः कृष्णो यत्र पार्थो धनुर्धरः ।

तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्ध्रुवा नीतिर्मतिर्मम ॥

मा कुरु जनधनयौवनगर्वं हरति निमेषात् कालः सर्वम् ।

मायामयमिदमखिलं हित्वा ब्रह्मपदं त्वं प्रविश विदित्वा ॥

That girl plucks flowers from trees in that garden.

Who cannot accomplish his object by industry ?

They sent him to Kāśī to bring books.

Those who work do get the fruit of their industry.

Let us now hear the instruction of our teacher.

You should come here one by one, not by twos.

Oh ! Lord ! I come to your protection. Protect me.

Though he was weak, he challenged that strong man to fight with him and was therefore defeated.

Nouns

अध्वर्यु *m.*—A sacrificial priest.

अमात्य (अमात्यः) *m.*—A minister
(अमा *Ind.* with, त्य an affix).

आचार (आचारः) *m.*—Customary respect.

उत्तरापथ (उत्तरापथः) *m.*—The northern way.

उद्यान (उद्यानम्) *n.*—A garden.

कृपा *f.*—Grace; favour.

कुलीन (कुलीनः) *m.*—A man of a noble family.

क्रम (क्रमः) *m.*—Succession.

खल (खलः) *m.*—A rogue.

गर्व (गर्वः) *m.*—Pride.

चक्षुःफल (चक्षुःफलम्) *n.*—(तत्पु०, चक्षुस *n.* the eye + फल *n.*)—

The fruit of the eye having seen an object worth seeing.

चन्द्रपूजा *f.* (तत्पु०, चन्द्र *m.* + पूजा *f.*)—The worship of the moon.

ज्ञाति *m.*—Relations.

धनुर्धर (धनुर्धरः) *m.*—An archer.

निमेष (निमेषः) *m.*—A twinkling of an eye (निमेषात् in the

twinkling of an eye, in a moment).

नियोग (नियोगः) *m.*—A work entrusted. [*duct.*

नीति *f.*—Morality; good con-

परपोडन (परपोडनम्) *n.* (कर्म०,

पर *Adj.* much + पोडन *n.*)—

Excessive affliction.

पार्थ (पार्थः) *m.*—Son of पृथा; Arjuna. [*day.*

पौर्णमासी (*f.*)—The full-moon

बल (बलम्) *n.*—An army.

ब्रह्मपद (ब्रह्मपदम्) *n.* (ब्रह्मन् *n.*

Brahman + पद *n.* a place)—

The place of the Supreme Being.

भानुमती *f.*—Name of Duryodhana's queen,

भूति *f.*—Prosperity.

मद (मदः) *m.*—Pride.

मेल (मेलः) *m.*—Company.

यज्ञ (यज्ञः) *m.*—A sacrifice.

योगेश्वर (योगेश्वरः) *m.*—The Lord of Yoga, Kṛishṇa.

लताजाल (लताजालम्) *n.* (लता *f.*
+ जाल *n.*)—A net of creepers.
वपुस् *n.*—The body.
विजय (विजयः) *m.*—Conquest.
विश्रम्भालाप (विश्रम्भालापः) *m.*
(तत्पु०, विश्रम्भ *m.* confidence
+ आलाप *m.* conversation)–

Confidential conversation.
विवाद (विवादः) *m.*—Dispute.
सरस्वती *f.*—Speech.
सामन्त (सामन्तः) *m.*—A feuda-
tory prince.
सोम (सोमः) *m.*—The Soma
juice.

Adjectives

अनुयात (*p. p.* of अनु + या 2nd
Par.)—Followed.
अन्तरित (*p. p.* of अन्तर + इ)—
Concealed.
अपरिमित (नञ्प्रत्यय०, अ + परिमित,
p. p. of परि + मा)—Not
measured; much.
चक्रवर्तिन्—Universal.
चिरन्तन—Of long standing; old.
दुष्कर—Hard to do.
द्रष्टव्य (*pot. p.* of दृश्)—Fit to
be seen.
निर्बल (बहु०)—From which
power is gone; weak.

*पर (*Pro.*)—Another.
बलिन्—Strong.
मायामय (माया *f.*—delusion, मय
an affix meaning 'made up
of')—False; delusive.
विपरीत (*p. p.* of वि + परि + इ)—
Contrary.
विरहित (*p. p.* of वि + रद् 1st
Par., 10th *Ubb.*)—Without.
साभिसार (बहु०, स + अभिसार *m.*
a follower)—With followers.
सावशेष (बहु०, स + अवशेष *m.*)—
With the reminder;
complete.

Roots

अशून्यम् + कृ (8th *Ubb.*)—To
discharge; To fulfil.
आप् (आप्नोति) (5th *Par.*)—
To obtain; with प्र or अव—
To obtain.

कृ (करोति-कुरुते) (8th *Ubb.*)—
To do.
चि (चिनोति-चिनुते) (5th *Ubb.*)—
To collect; with वि, सम्, or
अव—To collect.

* When it denotes relative position, it has optional
forms—परे-पराः; परस्मात्-परात्;—परस्मिन्-परे.

तन्—(तनोति-तनुते) (8th Ubh.)—

To stretch; to spread; with प्र, वि, or सम्—To stretch; to spread. [challenge.

ष्ट् (ष्टृणोति) (5th Par.)—To

प्रति + पद् (प्रतिपद्यते) (4th Ātm.)—

To accept; to go through; to practise. [confer; to think.

मन्त्र (मन्त्रयते) (10th Ātm.)—To

शक् (शक्नोति) (5th Par.)—To

be able.

शरणं कृ (8th Ubh.)—To submit.

श्रु (शृ) (शृणोति) (5th Par.)—

To hear. [accomplish.

साध् (साध्मोति) (5th Par.)—To

सु (सुनोति-नुते) (5th Ubh.)—

To extract.

हि (हिनोति) (5th Par.)—To

send; with प्र (प्रहिणोति)—

To send.

Indeclinables

आहूय (Ind. p. p. of आ + ह्वे 1st Par.)—Having called.

एकदा—Once. [enter.

प्रवेष्टुम् (Inf. of प्र + विश्)—To

विदित्वा (Ind. p. p. of विद्)—

Having known.

विद्यापरिग्रहार्थम् (तत्पु०, अर्थ is

compounded with a word in

the sense of the Dat. and

the compound is चतुर्थीतत्पु०,

and नित्य* or necessary, not

optional; विद्यायाः परिग्रहः विद्या-

परिग्रहः विद्यापरिग्रहाय इदं यथा

स्यात् तथा)—For the acqui-

sition of knowledge; for the

acceptance of learning.

साधु—Well.

सायम्—In the evening.

स्तोतुम् (Inf. of स्तु)—To praise.

हन्तुम् (Inf. of हन्)—To kill.

हित्वा (Ind. p. p. of हा)—

Having abandoned.

LESSON XXVI

ROOTS OF THE NINTH CONJUGATION

प्राय आकृतिमनुगृह्णन्ति गुणाः—Mostly, form, favour, merits = Usually merits agree with a (personal) form.

त्वदर्थं महाजवमश्वमक्रीणाम्—For thee, of great speed, a

* On नित्यस० see the note on दर्शनार्थम् in the Notes on Prose Selections at the end of the book P. II or Lesson XXXII.

horse, I bought = I bought a horse of great speed for thee.

प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रः—Pleases, who, with good actions, the father, he, a son = He is a son who pleases his father with good actions.

पुण्याश्रमदर्शनेन तावदात्मानं पुनीमहे—By the sight of a holy hermitage, self, we purify = We purify ourselves by the sight of a holy hermitage (तावत् is used to adorn the sentence—तावदत्र वाक्यभूषायाम्).

इतः शिलातलैकदेशमनुगृह्णातु वयस्यः—On this, a part of a slab of a stone, let (him) favour, a friend = Let the friend favour this part of a slab (sit on it) (इतः = इमम्).

शतं मुष्णाति देवदत्तम्—A hundred, he robs, Devadatta = He robs Devadatta of a hundred (मुष् governs two objects, is a द्विकर्मक root).

हे राजन् एतां क्षितिधेनुं दोग्धुमिच्छसि चेद्वत्समिवामुं लोकं पुषाण—Oh ! king ! this cow of the earth, to milk, thou wishest, if, a calf, like, this world, nourish = Oh ! king ! if thou wishest to milk this cow of the earth, nourish this world like a calf.

This lesson illustrates forms of roots of the 9th Conj.

क्री 9th Ubh.

	Par. Present			Âtm. Present		
	Sing.	Du.	Plu.	Sing.	Du.	Plu.
1st pers.	क्रीणामि	क्रीणीवः	क्रीणीमः	क्रीणे	क्रीणीवहे	क्रीणीमहे
2nd „	क्रीणासि	क्रीणीथः	क्रीणीथ	क्रीणीथे	क्रीणाथे	क्रीणीथे
3rd „	क्रीणसि	क्रीणीतः	क्रीणन्ति	क्रीणीते	क्रीणाते	क्रीणते

*Par. Imperative**Âtm. Imperative*

1st pers.	क्रीणानि	क्रीणाव	क्रीणाम	क्रीणै	क्रीणावहे	क्रीणामहे
2nd „	क्रीणीहि	क्रीणीतम्	क्रीणीत	क्रीणीष्व	क्रीणाथाम्	क्रीणीध्वम्
3rd „	क्रीणातु	क्रीणीताम्	क्रीणन्तु	क्रीणीताम्	क्रीणाताम्	क्रीणताम्

Par. Imperfect

1st pers.	अक्रीणाम्	अक्रीणीव	अक्रीणीम
2nd „	अक्रीणाः	अक्रीणीतम्	अक्रीणीत
3rd „	अक्रीणात्	अक्रीणीताम्	अक्रीणन्

Âtm. Imperfect

1st pers.	अक्रीणि	अक्रीणीवहि	अक्रीणीमहि
2nd „	अक्रीणीथाः	अक्रीणाथाम्	अक्रीणीध्वम्
3rd „	अक्रीणीत	अक्रीणाताम्	अक्रीणत

Par. Potential

1st pers.	क्रीणीयाम्	क्रीणीयाव	क्रीणीयाम
2nd „	क्रीणीयाः	क्रीणीयातम्	क्रीणीयात
3rd „	क्रीणीयात्	क्रीणीयाताम्	क्रीणीयुः

Âtm. Potential

1st pers.	क्रीणीय	क्रीणीवहि	क्रीणीमहि
2nd „	क्रीणीयाः	क्रीणीयाथाम्	क्रीणीध्वम्
3rd „	क्रीणीत	क्रीणीयाताम्	क्रीणीरन्

1. The above forms will show that **ना** is the conjugational sign of the 9th Conj. and that it is changed to **नी** before consonantal weak terminations and to **न्** before vowel weak terminations.

2. **पुषाण, मुषाण**—Roots of the 9th Conj. ending in a consonant like **पुष**, **मुष**, &c. form their *Par. Imperative 2nd Sing.* by adding **आन** without the conjugational sign.

3. **बन्ध-बध्नाति, ग्रन्थ-ग्रथ्नाति**—The penultimate nasal of roots of the 9th Conj. is dropped.

4. **पू-पुनाति, लृ-लृनाति, धृ-धुनाति, स्तृणाति, वृणाति**—**पू, लृ, धृ, स्तृ,**

वृ, and certain other roots shorten their final vowel before the conjugational sign.

सूत ! नोदयाश्वान् । पुण्याश्रमदर्शनेन तावदात्मानं पुनीमहे ।
 कथयतु सर्वमनुक्रमेण । मैत्रमन्तरा प्रतिबध्नातम् ।
 मूढः खल्वयं दुरात्मा सुयोधनो वासुदेवं भगवन्तं स्वेन रूपेण
 कथं जानातु ।
 अहो कल्याणपरंपरा । सत्योऽयं जनप्रवादो यद् विपद्विपदं
 संपत्संपदमनुबध्नाति ।
 प्रियवयस्यादार्यमाणवकाज्जानीहि तावदस्योत्कण्ठाकारणम् ।
 अन्तरा त्वां मां च कमण्डलुः ।
 न च प्रयोजनमन्तरा चाणक्यः स्वप्नेऽपि चेष्टते ।
 हरिमन्तरेण न सुखम् ।
 तिलेभ्यः प्रतियच्छति माषान् ।
 अनुदिवसं परिहीयसेऽङ्गैः ।
 ओजस्वितया न परिहीयते शच्या उर्वशी ।
 आरोग्यकामः पथ्यमश्नीयात् ।
 अनेन बलिना सार्धं कथं विगृह्णीयाम् ।

काले खलु समारब्धाः फलं बध्नन्ति नीतयः ।
 मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण मधुव्रतम् ।

इच्छया कुरुते देहमिच्छया वितनुर्भवेत् ।
 क्रीडते भगवाँल्लोके बालः क्रीडनकैरिव ॥
 संपत्तौ कोमलं चित्तं साधोरापदि कर्कशम् ।
 सुकुमारं मधौ पत्रं तरोः स्यात् कठिनं शुचौ ॥
 सुवर्णपुष्पितां पृथ्वीं विचिन्वन्ति नरास्त्रयः ।

शूरश्च कृतविद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥

गुणा गुणक्षेपु गुणा भवन्ति

ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।

सुस्वादुतोयाः प्रभवन्ति नद्यः

समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः ॥

यत्कृतेऽरीन् न्यगृह्णीम समुद्रमतराम च ।

सा हतेति वदन् राममुपातिष्ठन्मरुत्सुतः ॥

सहसैव भुजङ्गपाशवान् विनिगृह्णाति न यावदन्तकः ।

अभयं कुरु तावदाशु मे गतजीवस्य पुनः किमौषधैः ॥

The wealth of learning nourishes much welfare.

A son should please his father by his good actions.

Gods churned nectar from the ocean.

I bought this book at a high price.

Do not stop her in the middle, while she is relating her story.

I have learnt to-day the truth of the proverb that
misfortunes do not come alone.

Bhîma was not inferior to Duryodhana in strength.

I am sorry to find you being reduced every day.

Nouns

अनुक्रमः (अनुक्रमः) *m.*—Order.

अन्तकः (अन्तकः) *m.*—God of death.

अभयः (अभयम्) *n.*—Security.

आपद् *f.*—Adversity.

उत्कण्ठाकारण *n.* (तत्पु०, उत्कण्ठा *f.*—
anxiety + कारण *n.*)—Cause of
anxiety.

एकदेशः (एकदेशः) *m.*—A part.

ओजस्विता *f.*—Lustre.

कमण्डलु *m., n.*—A water-pot

used by ascetics.

कल्याणपरंपरा *f.* (तत्पु०, कल्याण *n.*
a blessing, परंपरा *f.* a series)—
A series of blessings.

क्रीडनकः (क्रीडनकम्) *n.*—A play-
thing.

क्षिति *f.*—The earth.

क्षीरनिधि *m.* (तत्पु०, क्षीर *n.*)—An
ocean of milk.

चाणक्यः (चाणक्यः) *m.*—Name of

the minister of Chandra-gupta.	माणवक (माणवकः) <i>m.</i> —Name of a man (Name of Vidúshaka here).
जनप्रवाद <i>m.</i> (तत्पु०, जन <i>m.</i> + प्रवाद <i>m.</i> a talk)—A popular saying; a proverb.	माष (माषः) <i>m.</i> —Bean; a kind of pulse.
जव (जवः) <i>m.</i> —Speed.	मूल्य (मूल्यम्) <i>n.</i> —Price.
तिल (तिलः) <i>m.</i> —A sesamum-	वत्स (वत्सः) <i>m.</i> —A calf.
तोय (तोयम्) <i>n.</i> —Water. [seed.	वासुदेव (वासुदेवः) <i>m.</i> —Son of Vasudeva; Śrīkrishṇa.
दोष (दोषम्) <i>m.</i> —A fault.	शची <i>f.</i> —The wife of Indra.
भुजङ्गपाश <i>m.</i> (कर्म०, भुजङ्ग <i>m.</i> a serpent + पाश <i>m.</i>)—A net consisting of serpents.	शिलातल <i>m., n.</i> (तत्पु०, शिला <i>f.</i> a stone + तल <i>m., n.</i>)—The surface of a slab or a stone.
भोग (भोगः) <i>m.</i> —Enjoyment;	शुचि <i>m.</i> —The hot season.
मधु <i>m.</i> —Spring. [happiness.	संपत्ति <i>f.</i> —Prosperity.
मधुव्रत (मधुव्रतः) <i>m.</i> (बहु०, मधु <i>n.</i> honey + व्रत <i>n.</i>)—A bee; मधु (<i>i.e.</i> मधुपानं) व्रतं यस्य स मधुव्रतः.	सुचरित <i>n.</i> (कर्म०, सुष्ठु चरितम् or शोभनं च तच्चरितं च)—Good conduct.
मरन्द (मरन्दः) <i>m.</i> —Juice of flowers.	सुधा <i>f.</i> —Nectar.
मरुत्सुत (मरुत्सुतः) <i>m.</i> (तत्पु०, मरुत् <i>m.</i> the wind + सुत <i>m.</i> a son.)—Son of the wind; Hanumant (the monkey-god).	सुयोधन (सुयोधनः) <i>m.</i> —Duryodhana.
	स्वप्न (स्वप्नः) <i>m.</i> —A dream.

Adjectives

अपेय (अ + पेय <i>pot. p.</i> of पा)—Not fit to drink.	कृतविद्य (बहु०, कृत done, acquired + विद्या <i>f.</i>)—(One) who has acquired learning; learned (कृता संपादिता विद्या येन कोमल—Soft. [स कृतविद्यः).
आरोग्यकाम (बहु०, आरोग्य <i>n.</i> health + काम <i>m.</i> desire)—One who longs for health.	गतजीव (बहु०, गत <i>p. p.</i> of गम् + जीव <i>m.</i>)—(One) whose life is gone; dead.
आर्य—Venerable.	
कठिन—Hard.	
कर्कश—Hard.	

*गुणज्ञ (उपपदस०, गुणं जानातीति गुणज्ञः) (One) who appreciates merits.
 दुरात्मन् (बहु०, दुर- wicked + आत्मन् *m.*)-(One) whose soul is wicked; cruel.
 निर्गुण (बहु०, निर्गता गुणा यस्मात् स-निर्गुणः)-(One) from whom merits are gone; without
 बलिन-Strong. [merits.]

मार्मिक-Fully knowing the essence of a thing.
 वितनु (बहु०, विगता तनुर्यस्य स वितनुः, वि + तनु *f.* the body)-Bodiless.
 समारब्ध (*p. p.* of सम् + आ + रभ् 1st *Ātm.*)-Begun.
 सुकुमार-Very tender.
 सुवर्णपुष्पित (तत्पु०)-Consisting of flowers of gold.
 सुस्वादु-Very tasteful.

Indeclinables

अनुदिवसम् (अव्ययी० स०)-Every day.
 अन्तरा-1. In the middle; 2. without (It governs the *Acc.*) [the *Acc.*]
 अन्तरेण-Without (It governs आशु-Quickly.
 आसाद्य (*Ind. p. p.* of the *Cau.* of आ + सद्)-Having

obtained.
 एव-Only.
 यद्-That.
 यत्कृते (तत्पु०, यस्य कृते, यद्- which + कृते *Ind.* on account of)-On account of which.
 सहसा-At once.
 सेवितुम् (*Inf.* from सेव् 1st *Ātm.*)-To serve.

Roots

अद् (अदनाति) (9th *Par.*)-To eat.
 उप + स्था (उपतिष्ठति) (1st *Par.*)-To stand near.
 क्री (क्रीणाति-णीते) (9th *Ubh.*)-

To buy; with वि (*Ātm.*)-To sell.
 ग्रन्थ् (ग्रथ्नाति) (9th *Par.*)-To arrange, to weave.

* This is a variety of तत्पु० called उपपद. It consists of a noun and a verbal derivative-सर्वं जनातीति सर्वज्ञः; कुम्भं करोतीति कुम्भकारः.

† विक्रीणते, परिक्रीणीते, अवक्रीणीते-क्री is *Ātm.* with परि, वि, and अव. When a root is *Ubh.*, it takes *Ātm.* terminations when the fruit of the action denoted by the verb goes to the agent

*ग्रह् [ग्रह्] (गृह्णाति-क्रीते) (9th Ubh.)—To seize; with वि+नि—To seize; with अनु—To favour; with वि—To fight; with नि—To restrain.
 चेह् [चेष्टे] (1st Átm.)—To work; to act. [Ubh.]—To know.
 ज्ञा [जा] (जानाति-नीते) (9th ध्रु [ध्रु] (धुनाति-धुनीते) (9th Ubh.)—To shake.
 नुद् (नुदति-ते) (6th Ubh.) (Causal-नोदयति)—To drive.
 परि+हा (Pass. परिहीयते)—1. To be abandoned; to waste away; 2. To be inferior to.
 पुव् (पुष्णाति) (9th Par.)—To nourish. [To purify.
 पू [पु] (पुनाति-नीते) (9th Ubh.)—प्रति+दा [यच्छ] (प्रतियच्छति) (1st Par.)—To exchange (It

governs the Abl.).
 प्र+भू (प्रभवति) (1st Par.)—To be produced. [please.
 प्री (प्रीणाति) (9th Par.)—To बन्ध् (बध्नाति) (9th Par.)—To tie; to form; to produce (as a fruit); with प्रति—To obstruct; to stop; to interrupt; with अनु—To follow; to go after; to be joined with.
 मन्थ् (मध्नाति) (9th Par.)—To churn (it is द्विकर्मक).
 मुष् (मुष्णाति) (9th Par.)—To steal (It is द्विकर्मक).
 ल् [लु] (लुनाति-नीते) (9th Ubh.)—To cut.
 वृ [वृ] (वृणाति-णीते) (9th Ubh.)—To choose; with प्र—To choose.
 स्तृ [स्तृ] (स्तृणाति-णीते) (9th Ubh.)—To spread.

LESSON XXVII

ROOTS OF THE SECOND CONJUGATION

आयुष्मानेधि—Of long life, be=Be (thou) of long life !
 हा कमुपैमि शरणम्—Ah ! to whom, can I go, (for) shelter = Ah ! to whom can I go for shelter !

(आयुष्मे) and Par. when it goes to another (परस्मै). क्री is Átm. with परि, अव, and वि even when the fruit of the action goes to another.

* गृह्णाति, जिनाति—ग्रह् and ज्या (9th Par.) 'to be old' take Samprasāraṇa. The vowel following संप्रसारण is dropped.

आत्मानं रथिनं विद्धि—The soul, a charioteer, know =
Know the soul as a charioteer.

अभिवाच्य गुरुं ब्रूयादधीश्व भगवन्निति—Having bowed to, a preceptor, one should say, teach, oh! Lord! so =
Having bowed to a preceptor, one should say, 'Teach, oh! Lord!' (अधि+इ here means 'to teach').

इति is used at the end of a direct speech.

यद्यत् पापं प्रतिजहि जगन्नाथ नम्रस्य तन्मे—Which, which, sin, destroy, oh! Lord of the world! of (an) humble (one), that, of me = Oh! Lord of the world! destroy whatever sin may be of me who am humble (यद् यद् may be followed by तद् तद् or तद्).

न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते—Not, a home, a home, so, they say, a wife, a home, is called—They (the learned) do not call a home, a home, a wife is called a home.

शान्ता मुनयः सुखं शेरते—Self-controlled sages, happily, sleep = Self-controlled sages sleep happily.

This lesson illustrates roots of the second conjugation.

Roots of the 2nd conjugation have no conjugational sign.

अस् Par. Present

2nd pers. असि स्थः स्थ

अस् Par. Imperative

अस् Par. Imperfect

2nd pers. एधि स्तम् स्त 2nd pers. आसीः आस्ताम् आस्त
3rd ,, अस्तु स्ताम् सन्तु 3rd ,, आसीत् आस्ताम् आसन्

The rule:—

1. (a) अस् drops its अ before weak terminations and its स् before सि.

(b) एषि is 2nd Pers. Sing. Imperative; and आसीत् and आसीः are Imperfect 3rd and 2nd Pers. Singulars respectively.

नु Par.

Present			Imperfect		
2nd pers.	नौषि	नुथः नुथ	1st pers.	अनवम्	अनुव अनुम
3rd ,,	नौति	नुतः नुवन्ति	3rd ,,	अनौत्	अनुताम् अनुवन्

The rule:—

2. नौति, अनवम्—The ending उ of roots takes its *Vṛiddhi* before consonantal strong terminations.

3. नुवन्ति, अनुवन्, द्रुवन्ति (from द्रू)—The ending उ or ऊ of roots is changed to उव् before vowel weak terminations.

इ Par.

Present			Imperative		
2nd pers.	एषि	इथः इथ	1st pers.	अयानि	अयाव अयाम
3rd ,,	एति	इतः यन्ति	3rd ,,	एतु	इताम् यन्तु
Imperfect			Potential		
3rd pers.	ऐत्	ऐताम् आयन्	3rd ,,	इयात्	इयाताम् इयुः
1st ,,	आयम्	ऐव ऐम			

आ + इ + अम् = आ + ए + अम् = आ + अयम् = आयम्

इ + अन्ति = यू + अन्ति = यन्ति; आ + इ + अन् = आ + यू + अन् = आयन्

The rule:—

4. The इ of the root इ is changed to यू before vowel weak terminations.

अधि इ Ātm.

Present			Imperative		
1st p.	अधीये	अधीवहे अधीमहे	1st p.	अध्यै	अध्ययावहै अध्ययामहै
3rd ,,	अधीते	अधीयाते अधीयते	3rd ,,	अधीताम्	अधीयाताम् अधीयताम्
Imperfect			Potential		
1st pers.	अध्यैयि	अध्यैवहि अध्यैमहि		अधीयीय	अधीयीवहि अधीयीमहि
3rd ,,	अध्यैत	अध्यैयाताम् अध्यैयत			

अधीयते—इ + अते = इयते, अधि + इयते = अधीयते
 अध्ययै—इ + ऐ = ए + ऐ = अयै, अधि + अयै = अध्ययै
 अध्ययि—आ (Aug.) + इ + इ = आ + इयि = ऐयि, अधि + ऐयि = अध्ययि
 अधीयीय—इ + ईय = इयीय, अधि + इयीय = अधीयीय

The rule:—

5. The इ of अधि + इ *Ātm.* is changed to इय् before vowel weak terminations.

ब्र *Ubh.*

<i>Par. Present</i>		<i>Ātm. Present</i>	
3rd pers. ब्रवीति	ब्रूतः ब्रुवन्ति	ब्रूते ब्रुवाते ब्रुवते	
<i>Par. Imperative</i>		<i>Ātm. Imperative</i>	
2nd pers. ब्रूहि	ब्रूतम् ब्रूत	1st pers. ब्रूवै ब्रुवावहे ब्रुवामहे	
<i>Par. Imperfect</i>		<i>Ātm. Imperfect</i>	
1st pers. अब्रवम् अब्रूव अब्रूम	1st pers. अब्रुवि अब्रूवहि अब्रूमहि		
3rd ,, अब्रवीत् अब्रूताम् अब्रुवन्	2nd ,, अब्रूथाः अब्रुवाथाम् अब्रूध्वम्		
Potential—ब्रूयात्—ब्रुवीत् 3rd pers. sing.			

The rule:—

6. ब्रवीति, ब्रवीतु, अब्रवम्—The root ब्रू takes the augment ई before consonantal strong terminations.

Present

3rd pers. आह	आहतुः	आहुः
2nd ,, आत्य	आहथुः	

The rule:—

7 A defective root which means 'to say' has the above five forms only. Pāṇini gives them as forms of ब्रू.

शी *Ātm.*

<i>Present</i>				<i>Imperative</i>	
3rd pers. शेते	शयाते	शेरते	शेताम्	शयाताम्	शेरताम्
1st ,, शये	शेवहे	शेमहे	शयै	शयावहे	शयामहे

Imperfect	Potential
3rd pers. अशेत अशयाताम् अशेरत	शयीत शयीयाताम् शयीरन्

The rule:—

8. The ई of the root शी takes its *guna* substitute in all conjugational tenses and moods; and 3rd pers. plu. terminations of all conjugational tenses and moods except the Potential take the augment र before them; that is, the terminations are रते, रताम्, and रत.

सू *Ātm.*

Present	Imperative
1st pers. सुवे सुवहे सूमहे सुवै सुवावहै सुवामहै	
Imperfect	Potential
3rd pers. असूत असुवाताम् असुवत सुवीत सुवीयाताम् सुवीरन्	

The rule:—

9. सुवै, सुवावहै, सुवामहै—The Imperative 1st Pers. Sing., Du., and Plu. terminations are weak in the case of the root सू.

हन् *Par.*

Present	Imperative
*3rd pers. हन्ति हतः घ्नन्ति	1st pers. हनानि हनाव हनाम
2nd „ हंसि हथः हथ	2nd „ जहि हतम् हत
1st „ हन्मि हन्वः हन्मः	3rd „ हन्तु हताम् घ्नन्तु
Imperfect	Potential
3rd pers. अहन् अहताम् अघ्नन्	3rd pers. हन्यात् हन्याताम् हन्युः

10. हन् drops its न् before weak terminations beginning with any consonant except a nasal or a semi-vowel and its penultimate अ before vowel weak terminations. When immediately followed by न्, the ह् of हन् is changed to घ्. The Imperative 2nd Pers. Sing. of the root is जहि.

* This is the order in Sanskrit grammars. The persons in this order are called प्रथम, मध्यम, and उत्तम.

विद् Par.

Present			Present		
1st pers.	वेधि	विद्:	विधः	वेद	विद्
2nd „	वेत्सि	वित्थः	वित्थ	वेत्थ	विदथु
3rd „	वेत्ति	वित्तः	विदन्ति	वेद	विदतुः
Imperative			Imperative		
1st pers.	वेदानि	वेदाव	वेदाम	विदांकरवाणि	विदांकरवाव
2nd „	विद्धि	वित्तम्	वित्त	विदांकुरु	विदांकुरुतम्
3rd „	वेत्तु	वित्ताम्	विदन्तु	विदांकरोतु	विदांकुरुताम्
Imperfect			Potential		
1st pers.	अवेदम्	अविद्	अविद्य	विद्याम्	विद्याव
2nd „	अवेः-अवेत्-द्	अवित्तम्	अवित्त	विद्याम्	विद्याव
3rd „	अवेत्-द्	अवित्ताम्	अविदुः		

11. The root **विद्** forms its Present Tense optionally by taking the terminations of the Perfect. These terminations are as under:—

1st pers.	अ	व	म
2nd „	थ	अथुस्	अ
3rd „	अ	अतुस्	उस्

Of these, the Singulars are strong and the Duals and the Plurals, weak.

12. The Imperative forms of **विद्** are optionally made up by adding **आम्** to it and then the *Par.* Imperative forms of **कृ**.

13. **अवेः-अवेत्-द्**—Roots ending in **द्** optionally change it to *Visarga* before the **स्** of the Imperfect 2nd. Pers. Sing.

14. **अविदुः**—**उस्** is the termination of the Imperfect 3rd Pers. Plu. in the case of **विद्**.

15. **विद्धि**—The **हि** of the Imperative 2nd Pers. Sing. is changed to **धि** when preceded by any consonant except a nasal or a semi-vowel and also in the case of the root **हु** (3rd Conj. Par.).

नास्ति संदेहो महाप्रभावोऽयं राजर्षिः ।
 यः पृष्टः सन् सत्यं हितं मितं च ब्रूते स भृत्यो महीभुजामहः ।
 अनेनाङ्गुलीयकेनोद्भिन्नकिरणकेसरेण कुसुमित इव तेऽग्रहस्तो भाति ।
 प्रत्यूषस्युत्थाय ब्राह्मणः शास्त्राण्यधीयीत् ।
 किं ब्रूथ । कुतोऽद्यापि ते तात इति । आः क्षुद्राः समरभीरवः !
 कथमेवं प्रलपतां वः सहस्रधा न दीर्णमनया जिह्वा ।*
 तमेव (परमात्मानम्) †विदित्वातिमृत्युमेति नान्यः पन्था
 विद्यतेऽयनाय ।

अल्पस्य हेतोर्बहु हातुमिच्छन्
 विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् ॥

महदपि परदुःखं शीतलं सम्यगाहुः ।
 क्षणे क्षणे यन्नवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः ।
 कपिलो यदि सर्वज्ञः कणादो नेति का प्रमा ।

यस्याः कुसुमशय्यापि कोमलाङ्ग्या रुजाकरी ।
 साधिशेते कथं देवी ज्वलन्तीमधुना चिताम् ॥
 किं नु मे स्यादितं कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः ।
 इति कर्माणि संचिन्त्य कुर्याद्वा पुरुषो न वा ॥
 सरस्वतीं सदा वन्दे यदुपास्ति समुच्छ्रिताः ।
 काव्यानि कुसुमानीव सुवते कविपादपाः ॥
 कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् ।
 चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥
 बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।
 तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परंतप ॥

* Said by Ásvatthâman. †अति is connected with एति; अत्येति= crosses, crosses death, gets absolution. *Upasargas* are sometimes separated from their verbs in old Sanskrit works.

आत्मानं रथिनं विद्धि शरीरं रथमेव तु ।
 बुद्धिं तु सारथिं विद्धि मनः प्रग्रहमेव च ॥
 इन्द्रियाणि हयानाहुर्विषयांस्तेषु गोचरान् ॥
 विपरीतेषु कालेषु परिक्षीणेषु बन्धुषु ।
 *ब्राहि मां कृपया कृष्ण शरणागतवत्सल ॥

नमो नमः कारणवामनाय

नारायणायामितविक्रमाय ।

श्रीशार्ङ्गचक्राब्जगदाधराय

नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥

Blessed (धन्य) is the hermitage of which he is the lord.
 Oh ! Lord ! deliver me, a sinful being, from a horrible hell.
 We should get up in the morning and study poetry.
 Tell me which way I should go to reach Pañchavaṭī.
 The sage said "King, we are happy in all conditions."
 Efforts begun at the right time bear fruit.
 Well it is said that another's misery is no misery to us.
 You have done well in sending your son to Kāśī to
 learn grammar.

Nouns

अङ्गुलीयक(अङ्गुलीयकम्) *n.*—A ring.
 अग्रहस्त (अग्रहस्तः) *m.*—The fore-
 arm (कर्म०, अग्रश्चासौ हस्तश्च
 अग्रहस्तः).
 अब्ज (अब्जः-ब्जम्) *m., n.*—A
 conch.
 अयन (अयनम्) *n.*—Absolution.
 अर्जुन (अर्जुनः) *m.*—Arjuna.
 उपास्ति *f.*—Worship.

कणाद (कणादः) *m.*—The author
 of the Vaiśeṣhika system
 of philosophy.
 कपिल (कपिलः) *m.*—The sage
 Kapila.
 कवीन्दु (कर्म०, कवि *m.* + इन्दु *m.* the
 moon) (कविरिन्दुरिव कवीन्दुः)—
 A moon-like poet.
 कारणवामन (तत्पु०, कारण *n.* + वामनः

* An *Ārsha* form for प्रायस्च.

<i>m.</i>)-Vishnu who has assumed the incarnation of Vāmana with some motive (कारणेन वामनः कारणवामनः)	<i>प्रमा</i> <i>f.</i> -True knowledge; knowing an object in its true form.
किरणकेसर (किरणकेसरः-म्) <i>m.</i> , <i>n.</i> (कर्म०, किरणानि एव केसराणि किरणकेसराणि, किरण <i>n.</i> + केसर <i>m.</i> , <i>n.</i>)-Filaments in the form of rays.	भृत्य (भृत्यः) <i>m.</i> -A servant.
क्षण (क्षणः) <i>m.</i> -A moment.	महीभुज <i>m.</i> -One who enjoys the earth; a king.
गदा <i>f.</i> A club.	मुनि <i>m.</i> -A sage.
गृहिणी <i>f.</i> -A wife.	रथिन् <i>m.</i> -A charioteer.
गोचर (गोचरः) <i>m.</i> -A way.	राजर्षि <i>m.</i> (राजन् <i>m.</i> + ऋषि <i>m.</i>)-A royal sage; a saint-like prince; a Kshatriya who is regarded as a sage.
चक्र (चक्रम्) <i>n.</i> -A wheel.	विक्रम (विक्रमः) <i>m.</i> -Might.
नवता <i>f.</i> -Newness.	विषय (विषयः) <i>m.</i> -An object of senses. [shelter.
पुरुषोत्तम (पुरुषोत्तमः) <i>m.</i> (सप्त० तत्पु०, पुरुषेषूत्तमः. पुरुष <i>m.</i> + उत्तमः)-Vishnu.	शरण (शरणम्) <i>n.</i> -Protection;
प्रग्रह (प्रग्रहः) <i>m.</i> -Reins.	शार्ङ्ग (शार्ङ्गम्) <i>n.</i> -The bow of Vishnu.
प्रत्यूष <i>n.</i> -Morning.	संदेह (संदेहः) <i>m.</i> -Doubt.
प्रभाव (प्रभावः) <i>m.</i> -Greatness; might.	समर (समरः) <i>m.</i> -A battle-field.
	हय (हयः) <i>m.</i> -A horse.
	हेतु <i>m.</i> -Cause.

Adjectives

अमित (नञ्स०, अ + मित <i>p. p.</i> of मा)-Immeasurable.	कोमलाङ्गी <i>f.</i> (बहु० कोमल <i>adj.</i> + अङ्ग <i>n.</i>)-(A woman) of tender limbs.
अर्ह-Deserving.	क्षुद्र-Mean.
अल्प-Little.	ज्वलत् (<i>f.</i> ज्वलन्ती, <i>pres. part.</i> of ज्वल 1st Par.)-Shining.
आयुष्मत्-Of long life.	धर-Holding; wearing.
उद्भिन्न (<i>p. p.</i> of उद् + भिद्)-Opened; manifested.	परंतप-(One) who afflicts enemies.
कुसुमित-(That) which has got flowers; flowery.	

परिक्षीण (<i>p. p.</i> of परि + क्षि) - Destroyed.	व्यतीत (वि + अति + इत, <i>p. p.</i> of इ) - Gone.
भीरु - Timid.	शान्त (<i>p. p.</i> of शम् 4th Par.) - Self-controlled.
मित - (<i>p. p.</i> of मा) - Measured.	शीतल - Cold; bearable.
रामायणी <i>f.</i> - About the Rāmā- yana.	समुच्छ्रित (सम् + उद् + श्रित, <i>p. p.</i> of श्रि 1st Ubh.) - Gone to; resorted to.
रुजाकर (<i>f.</i> 'करी) (रुजा <i>f.</i> affliction) - Causing pain.	सर्वज्ञ - (उपपदस०, सर्वं जानातीति) Knowing all.
वत्सल - Kind; affectionate.	हित - Beneficial.
विचारमूढ (तत्पु०) - Silly in thought.	

Indeclinables

सम्यक् - well.	हा - Alas !
सुखम् - Easily.	हातुम् - (<i>Inf.</i> of हा) - To abandon.

Roots

अधि + इ (अधीते) (2nd Âtm.) - To study.	appear; with प्रति - To appear.
इ (एति) (2nd Par.) - To go; with उप - To go.	विद् (वेत्ति) (2nd Par.) - To know.
चिन्त् (चिन्तयति) (10th Par.) - To think; with सम् - To think.	*शी (शेते) (2nd Âtm.) - To lie down; with अधि - To sleep on.
नु (नौति) (2nd Par.) - To praise.	सू (सूते) (2nd Âtm.) - To give birth to.
ब्रू (ब्रवीति - ब्रूते) (2nd Ubh.) - To speak.	हन् (हन्ति) (2nd Par.) - To kill; with प्रति - To kill; to destroy.
भा (भाति) (2nd Par.) - To	

* शी, स्था, and आस्, when they are preceded by अधि, govern the Acc. of the place of rest.

LESSON XXVIII

ROOTS OF THE SECOND CONJUGATION

माणवकं धर्मं शास्ति गुरुः—To Mânavaḥ, duty, teaches, a preceptor=A preceptor teaches duty to Mânavaḥ (शास् governs two objects).

अश्रूणि प्रमृद्धि मङ्गलकाले रोदितुं नोचितं ते—Tears, wipe off, on an auspicious occasion, to cry, not fit, to thee=Wipe off tears, it is not fit for thee to cry on an auspicious occasion.

हे दुराचारेन्द्रजित् ! यदि काकुत्स्थं नेडिषे तर्हि न प्राणिषि मायानां च नेडिषे—Oh ! of evil conduct, Indrajit ! if, Râma, thou dost not praise, then thou dost not live, of deceitful tricks, and, thou art not a lord of=Oh ! wicked Indrajit ! if thou wilt not praise Râma, then thou shalt not live, nor shalt thou be a lord of deceitful tricks.

किमिति जोषमाध्वे—Why, silently, are you sitting=Why are you sitting silent ?

हे राजन् ! भवन्तं सर्वाः प्रजाः स्तुवन्ति—Oh king ! you, all, the subjects, praise =Oh king ! all the subjects praise you.

शिष्यस्तेऽहं शाधि मां त्वां प्रपन्नम्—Pupil, of thee, I, teach, me, to thee, come to shelter=I am thy pupil; teach me who have come to thee for shelter.

वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः*—Wishes, Bhâguri,

* The second half of the couplet is as under:—आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥ आप्=The fem. termination आ ; हलन्तानाम्=of words ending in हल् i. e. a consonant. The line means that

the dropping of अत्, i. e. अ of अव and अपि, of two *Upasargas*—The sage Bhâguri, a grammarian, is of opinion that the अ of the prefixes अव and अपि should be dropped. The dropping is therefore optional. We have thus अपिधानम् or पिधानम् (a covering); अवगाहः or वगाहः (a bath).

This lesson deals with a few more roots of the 2nd conjugation.

	ईश् <i>Âtm.</i>			ईड् <i>Âtm.</i>		
	Present			Imperative		
2nd pers.	ईशिषे	ईशाथे	ईशिध्वे	ईडिष्व	ईडाथाम्	ईडिध्वम्
3rd „	ईष्टे	ईशाते	ईशते	ईष्टाम्	ईडाताम्	ईडताम्
	Imperfect			Imperfect		
2nd pers.	ऐष्टाः	ऐशाथाम्	ऐड्दुम्	ऐष्टाः	ऐडाथाम्	ऐड्दुम्

The rule:

1. ईशिषे, ईडिध्वे, ऐड्दुम्—Roots ईश् and ईड् take the augment इ before terminations beginning with स and ध्व्, but not before ध्वम् (*Imperf. 2nd Pers. Plu.*).

सृज् + त = सृष् + त = सृष + ट = सृष्ट; मृज् + त = मृष् + त = मृष + ट = मृष्ट; यज् + तुम् = यष् + तुम् = यष + टुम् = यष्टुम्; ईश् + ते = ईष् + ते = ईष्ट + टे = ईष्टे; ईश् + वहे = ईश्वहे—

(अ) सृष्ट, दृष्ट, प्रष्टुम्—व्रश्, भ्रश्, सृज्, मृज्, यज्, राज्, ब्राज्, and roots ending in श् and ष् change their final to ष् before any consonant except a nasal or a semi-vowel or at the end of a *pada*.

This is a general rule. All such general rules are very important and help in making a number of forms. They are marked (अ), (आ), &c.

according to the opinion of Bhâguri words ending in a consonant (like वाच्, निश् = night, दिश्,) have the *fem.* suffix आ added to them; e.g., we have वाचा, निशा, दिशा; or वाच्, निश्, दिश्.

आ + ईश् + ध्वम् = आ + ईष् + ध्वम् = आ + ईइ + ध्वम् = आ + ईइ + दृम्
= ऐइतृम्—

(आ) In the body of a grammatical form, the preceding consonant except a nasal or a semi-vowel is changed to the third letter of its class when followed by the third or the fourth letter. ष् is under similar circumstances changed to इ. Vide ध्रुव् and other forms, p. 44.

	रुद् Par. Present	जक्ष् Par. Imperative
3rd pers.	रोदिति रुदितः रुदन्ति	जक्षितु जक्षिताम् जक्षतु
	स्वप् Par. Imperfect	
2nd pers.	अस्वपः—पीः	अस्वपितम् अस्वपित
3rd „	अस्वपत्—पीत्	अस्वपिताम् अस्वपन्
	जक्ष् Par. Imperfect	
2nd pers.	अजक्षः—क्षीः	अजक्षितम् अजक्षित
3rd „	अजक्षत्—क्षीत्	अजक्षिताम् अजक्षुः
	श्चस् Par. Pot.	प्र + अन् Par. Pot.
3rd pers.	श्चस्यात् &c.	प्राण्यात् &c.

The rule:—

2. रुद्, स्वप्, श्चस्, अन्, and जक्ष् take the augment इ before all consonantal terminations except those of the Potential. जक्ष् drops the nasal from the 3rd Pers. Plu. and takes उस् in the Imperfect 3rd Pers. Plu.

स्तु Ubh.

	Par. Present	Âtm. Present
3rd pers.	स्तौति-स्तवीति स्तुतः-स्तुवीतः स्तुवन्ति स्तुते-स्तुवीते स्तुवाते स्तुवत	
	Par. Imperfect	
1st pers.	अस्तवम् अस्तुव-अस्तुवीव	अस्तुम-अस्तुवीम
	Âtm. Imperfect	
1st pers.	अस्तुवि अस्तुवहि-अस्तुवीवहि	अस्तुमहि-अस्तुवीमहि

Par. Imperative

2nd pers. स्तुहि-स्तुवीहि स्तुतम्-स्तुवीतम् स्तुत-स्तुवीत

Ātm. Imperative

1st pers. स्तवै स्तवावहै स्तवामहै

Pot. 3rd pers. sing. स्तुयात्-वीयात्, स्तुवीत

Similarly, रौति-रवीति &c.

The rule:—

3. स्तु and रु optionally take the augment ई before consonantal terminations. When the augment is not added, rule 2 lesson 27 holds good.

*शास् Par.**Present**Imperative*

3rd pers. शास्ति शिष्टः शासति शास्तु शिष्टाम् शासतु

2nd „ शास्ति शिष्टः शिष्ट शाधि शिष्टम् शिष्ट

Imperfect

2nd pers. अशाः-अशात्-द् अशिष्टम् अशिष्ट

3rd „ अशात्-द् अशिष्टाम् अशासुः

Pot. शिष्यात्

*चकास् Par.**Present**Imperative*

1st pers. चकास्मि चकास्वः चकास्मः 2nd pers. *चकाधि चकास्तम् चकास्त

3rd „ चकास्ति चकास्तः चकासति 3rd „ चकास्तु चकास्ताम् चकासतु

Imperfect

2nd pers. अचकाः-अचकात्-द् अचकास्तम् अचकास्त

Pot. चकास्यात्

*जागृ Par.**Present**Imperative*

2nd pers. जागर्षि जागृथः जागृथ 3rd pers. जागर्तु जागृताम् जाग्रतु

3rd „ जागर्ति जागृतः जाग्रति 1st „ जागराणि जागराव जागराम

*. According to some grammarians चकाद्भि also; but चकाधि is the only correct form according to the *Bhāṣyakāra* पतञ्जलि.

Imperfect	Pot.
3rd pers. अजागः अजागृताम् अजागरुः	3rd pers. जागृयात्
द्विष Par. Imperfect	या Par. Imperfect
3rd pers. अद्वेद्-द् अद्विष्टाम् अद्विषन्-षुः	अयात् अयाताम् अयान्-युः
आस् Átm. Present	वस् Átm. Imperfect
2nd pers. आस्ते आसाथे आध्वे	अवस्थाः अवसाथाम् अवध्वम्

The rules:—

4. शिष्वः, शिष्मः—शास् changes its आ to इ before weak terminations beginning with a consonant. शाधि is the Imperative 2nd Pers. Sing.

(इ) शिष्टः, उषितः—शास्, वस्, and घस् change their स् to ष when it is preceded by any vowel except अ or आ, or by a letter of the guttural class. The instances of घस् will come in the Perfect.

5. शासति, अशासुः—शास्, जक्ष्, चकास्, जागृ, and दरिद्रा drop the nasal from the 3rd Pers. Plu. in the Present and the Imperative, and have उस् as 3rd Pers. Plu. termination of the Imperfect.

6. अद्विषन्-अद्विषुः, अयान्-अयुः—The Imperfect 3rd Pers. Plu. termination is optionally उस् in the case of द्विष् and roots ending in आ.

7. अजागरुः, अयुः—Before उस्, the ending vowel of a root takes its *guna* substitute and the ending आ of roots is dropped.

(ई) आध्वे, अवध्वम्—The ending स् of a root is dropped before terminations beginning with ध्.

(उ) अचकाः-कात्-द्, अचकात्-द्—The ending स् of a root is changed to त् or द् optionally in the Imperfect 2nd Pers. Sing. and necessarily in the Imperfect 3rd Pers. Sing.

दरिद्रा Par.

Present	Imperative
3rd pers. दरिद्राति दरिद्रितः दरिद्रति	दरिद्रातु दरिद्रिताम् दरिद्रतु

Imperfect

Pot.

3rd pers. अदरिद्रात् अदरिद्रिताम् अदरिद्रुः 3rd pers. दरिद्रियात्

The rule:—

8. The ending आ of दरिद्रा is changed to इ before consonantal weak terminations and dropped before vowel weak terminations.

अद् Par.

Present

Imperative

3rd pers. अत्तिः अत्तः अदन्ति 2nd pers. अद्धि अत्तम् अत्त

Imperfect

Pot.

3rd pers. आदत् आत्ताम् आदन् 3rd pers. अद्यात्

2nd pers. आदः आत्तम् आत्त

The rule:—

9. आदः, आदत्—अद् takes the augment अ before the imperfect 2nd and 3rd Pers. Sing. terminations.

वच् Par.

Present

Imperative

2nd pers. वक्षि वक्थः वक्थ वग्धि वक्तम् वक्त

3rd ,, वक्ति वक्तः वक्तु वक्तव्यम् वचन्तु

Imperfect

Pot.

1st pers. अवचम् अवच अवचम् 3rd pers. वच्यात्

3rd pers. अवक्-ग् अवक्ताम् अवचन्

10. The root वच् is defective. According to some, it is wanting in the Present 3rd Pers. Plu. form; according to others in the 3rd Pers. Plu. forms of all tenses and moods; and according to the rest, in all Plu. forms.

मृज् Par.

Present

Imperative

2nd pers. मार्क्षि मृष्टः मृष्ट 2nd pers. मृद्धि मृष्टम् मृष्ट

3rd ,, मार्ष्टि मृष्टः मृजन्ति- 1st pers. मार्जानि मार्जाव मार्जाम्
मार्जन्ति

	Imperfect	Pot.
3rd pers.	अमार्द्-ई अमृष्टाम् अमृजन्-अमार्जनम् मृष्यात्	

The rule:—

(ऊ) The penultimate ऋ of मृज् takes its *vriddhi* substitute before strong terminations and optionally before vowel weak terminations.

मृज्+सि=मार्ज्+सि=मार्ष+सि (अ)=मार्क्+सि (ए below)=मार्क्+षि=मार्क्षि; मृज्+हि=मृज्+धि (Les. 27, r. 15)=मृष्+धि (अ)=मृद्+धि (आ)=मृद्+ढि=मृङ्घि.

(ए) ष and ढ are changed to क्, when followed by स.

	चक्ष्	Ātm.
1st pers.	चक्षे चक्ष्वहे चक्ष्महे	चक्षे चक्षावहे चक्षामहे
2nd „	चक्षे चक्षाथे चक्ष्वे	चक्ष्व चक्षाथाम् चक्ष्वम्
3rd „	चष्टे चक्षाते चक्षते	चष्टाम् चक्षाताम् चक्षताम्

	Imperfect	Pot.
2nd pers.	अचष्टः अचक्षाथाम् अचक्ष्वम्	3rd pers. चक्षीत
3rd „	अचष्ट अचक्षाताम् अचक्षत	

वश् Par.

	Present	Imperative
2nd pers.	वक्षि उष्टः उष्ट	उङ्घि उष्टम् उष्ट

	Imperfect	Pot.
3rd pers.	अवद्-इ औष्टाम् औशनम्	उश्यात् उश्याताम् उश्युः

वश्+हि=उश्+हि (11. below)=उष्+हि (अ)=उष्+धि (Les. 27, r. 15)=उष्+ढि=उङ्घि (आ); वश्+त=उश्+त=आ (Aug. of the Imperfect)+उश्+त=आ+उष्+त=आ+उष्+ढ=आ+उष्ट=औष्ट.

11. The व् of वश् is changed to उ before weak terminations.

चक्ष्+ध्वे=चष्+ध्वे (ऐ below)=चद्+ध्वे (आ)=चद्+ध्वे=चङ्घे. चक्ष्+से=चष्+से (ऐ below)=चक्+से (ए)=चक्+षे=चक्षे-

(ऐ) When a root ends in a conjunct consonant of which

the first letter is स or क, the स or क is dropped before terminations beginning with any consonant except a nasal or a semi-vowel or at the end of a *pada*.

हृदय ! समाश्वसिहि समाश्वसिहि । परित्यक्तमत्सरेणानुकम्पितासि
देवेन । आर्यपुत्रः खल्वेषः ।

देव ! समाश्वसिहि । समाश्वसिहि । कथमद्यापि नोच्छ्वसिति । हा
प्रियसखि सीते ! कासि । संभावयात्मनो जीवितेश्वरम् ।

यूयं धर्मज्ञानरता विश्वासभूमय इति सर्वे सर्वदा ममाग्रे प्रस्तुवन्ति ।
हा नाथ ! जीवितनिबन्धन ! आचक्ष्व क मामेकाकिनीमशरणाम-
करण ! विमुच्य यासि ।

य एतदक्षरमविदित्वा गार्ग्यस्माल्लोकात् प्रैति स कृपणोऽथ य
एतदक्षरं गार्गि ! विदित्वा प्रैति स ब्राह्मणः ।

* आम्रान् पृष्टः कोविदारान् व्याचष्टे ।

जातौ जातौ यदुत्कृष्टं तद्धि रत्नं प्रचक्षते ।

वक्ति जन्मान्तरप्रीतिं मनः स्निह्यदकारणम् ।

दरिद्रति वियद्द्रुमे कुसुमकान्तयस्तारकाः ।

* अजां ग्रामं नयति, अजा ग्रामं नीयते; माणवकं धर्मं शास्ति, माणवको धर्मं शिष्यते; माणवकं मार्गं पृच्छति, माणवको मार्गं पृच्छयते; बलिं याचते वसुधाम्, बलिर्याच्यते वसुधाम्; समुद्रं मथ्नाति सुधाम्, समुद्रो मथ्यते सुधाम्—नी, ह, कृष्, वह, दुह, याच्, पच्, दण्ड्, रुप्, प्रच्छ्, चि, भू, शास्, जि, मन्थ्, मुष्, and roots having a similar sense are द्विकर्मक roots, i. e., they take two objects. In the Passive or Impersonal construction नी, ह, कृष्, and वह have their principal object (प्रधानकर्म) put in the *Nom.* case; while the remaining roots have their secondary object (गौणकर्म) put in the *Nom.* case. The other object remains in the *Acc.* case in all cases. आम्रान् पृष्टः &c.—That is, he asks him one thing, but he says another.

यदध्यासितमर्हद्भिस्तद्धि तीर्थं प्रचक्षते ।
अर्थानामीशिषे त्वं वयमपि च गिरामीशमहे यावदर्थम् ।

यावज्जीवमहं मौनी ब्रह्मचारी च मे पिता ।
माता तु मम बन्ध्यासीदपुत्रश्च पितामहः ॥—

इत्येष वदतो व्याघातः ।

न वृद्धिर्बहु मन्तव्या या वृद्धिः क्षयमावहेत् ।
क्षयोऽपि बहु मन्तव्यो यः क्षयो वृद्धिमावहेत् ॥
न स क्षयो महाराज यः क्षयो वृद्धिमावहेत् ।
क्षयः स त्विह मन्तव्यो यं लब्ध्वा बहु नाशयेत् ॥
समृद्धा गुणतः केचिद् भवन्ति धनतोऽपरे ।
धनवृद्धान् गुणैर्हीनान् धृतराष्ट्र विवर्जय ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणामुपदेशसमन्वितम् ।
पूर्ववृत्तं कथायुक्तमितिहासं प्रचक्षते ॥
उभौ मे दक्षिणौ पाणी गाण्डीवस्य विकर्षणे ।
तेन देवमनुष्येषु सव्यसाचीति मां विदुः ॥
नलिनीदलागतसलिलं तरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ।
विद्धि व्याध्यभिमानग्रस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् ॥
पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठरे शयनम् ।
इह संसारे भवदुस्तारे कृपयापारे पाहि मुरारे ॥

Revered lady ! be gracious. Protect me who am without support.

Oh Lord ! all the subjects praise you.

King ! wipe off thy tears; the learned say that tears of relatives burn the dead body.

He said to the lady, " Do not cry, keep patience."

Alas ! he does not come to his senses even now.

I ask you one thing, but you say another.

He is my confidant. He always advises me rightly and never tells another what I have told him.

A king is a lord of his subjects. He should teach them their duty.

Nouns

अतिशय (अतिशयः) <i>m.</i> —Excess.	जनन (जननम्) <i>n.</i> —Birth.
अभिमान (अभिमानः) <i>m.</i> —Pride.	जननी <i>f.</i> —The mother.
आम्र (आम्रः) <i>m.</i> —A mango-tree.	जन्मान्तर (जन्मान्तरम्) <i>n.</i> —(कर्म०, अन्तर has the sense of अन्य, अन्यजन्म जन्मान्तरम्)—Another
आर्यपुत्र (आर्यपुत्रः) <i>m.</i> —Son of the revered one, <i>i. e.</i> , the father-in-law (used by the wife in addressing her husband).	जाति <i>f.</i> —A class. [birth.
इन्द्रजित् <i>m.</i> —Name of Rāvaṇa's son; Rāvaṇi.	तारका <i>f.</i> —A star.
इतिहास (इतिहासः) <i>m.</i> —History.	दल (दलम्) <i>n.</i> —A leaf.
कथा <i>f.</i> —A story.	देव (देवः) <i>m.</i> —A king.
काकुत्स्थ (काकुत्स्थः) <i>m.</i> —Rāma, descendant of Kakutstha.	धृतराष्ट्र (धृतराष्ट्रः) <i>m.</i> —Father of the Kauravas.
कोविदार (कोविदारः) <i>m.</i> —A kind of tree.	नलिनी <i>f.</i> —A lotus plant.
गाण्डीव (गाण्डीवम्) <i>n.</i> —Name of Arjuna's bow.	निबन्धन (निबन्धनम्) <i>n.</i> —Support.
गार्गी <i>f.</i> —Gārgî, wife of Gārgya.	पितामह (पितामहः) <i>m.</i> —Father's father, grand-father (मह is a suffix).
*गिर <i>f.</i> —Speech. [belly.	मत्सर (मत्सरः) <i>m.</i> —Jealousy.
जठर (जठरः-रम्) <i>m., n.</i> —The	माया <i>f.</i> —Deceit.
	मुरारि (मुर <i>m.</i> + अरि <i>m.</i> an enemy)—The enemy of Mura; Śrīkṛishṇa.

* *Nom. Sing.* गीः; *Inst. Du.* गीर्भ्याम्; *Loc. Plu.* गीर्षु; पूः, पूर्भ्यः, पूर्षु; धृः, धूर्भ्यः, धूर्षु—गिर, पुर, and धुर lengthen their इ and उ before consonantal terminations. आशीः, आशीर्भिः, आशीःषु or आशीष्णु—आशिस् also lengthens its penultimate इ similarly.

मोक्ष (मोक्षः)-Absolution.

वदतो व्याघात (वदतो व्याघातः) *m.*-
(वदतः, *Gen. Sing. of वदत्*,
Pres. Part. of वद्, of one
speaking + व्याघात *m.* self-
contradiction)-A defect in
composition which occurs
when a speaker contradicts
what he has already said.

विकर्षण (विकर्षणम्) *n.*-The act
of stretching.

वियद्द्रुम *m.* (कर्म० वियदेव द्रुमः
वियद्द्रुमः *m.*, वियत् *n.* the
sky + द्रुम *m.* a tree)-The
tree in the form of the sky.

विश्वासभूमि *f.*-(तत्पु०, विश्वास *m.*
+ भूमि *f.*)-Place of confi-
dence; a person who can
be trusted; a confidant.

व्याधि *m.*-A disease.

शयन (शयनम्) *n.*-The act of
sleeping or lying in bed.

शिष्य (शिष्यः) *m.*-A pupil.

सलिल (सलिलम्) *n.*-Water.

सव्यसाचिन् *m.* Name of Arjuna.

(सव्य *Adj.* left + साचिन् from
सच् 1st *Ubh.* to place upon
the bow. Arjuna was able
to discharge arrows even
with the left hand.)

Adjectives

अकरुण (बहु० नास्ति करुणा यस्य
सोऽकरुणः, अ + करुणा *f.* com-
passion)-One who has no
compassion.

अक्षर-Imperishable.

अध्यासित (*p. p.* of अधि + आस)-
Inhabited.

अनुकम्पित (*p. p.* of अनु + कम्प
1st *Ātm.*)-Pitied.

अपार (बहु०)-Having no end;
infinite.

अपुत्र (बहु०)-Having no son.

अर्हत् (*Pres. p.* of अर्ह् 1st *Par.*)-
Deserving; venerable.

अशरण (*f.* अशरणा, बहु०, अ +
शरण *n.*-A place of support)

-Having no place of
support; without support.

उत्कृष्ट (*p. p.* of उद् + कृष् 1st
Par.)-The best.

उचित-Fit (*p. p.* of उच् 4th *Par.*).

उभ-Two (Always used in the
Du.)

एकाकिन्-Alone.

कृपण-Mean; thoughtless.

ग्रस्त- (*p. p.* of ग्रस् 1st *Ātm.*)-
Eaten; destroyed.

चपल-Unsteady.

तरल-Fickle; unsteady.

दक्षिण-Right; clever.

दुराचार (बहु०, दुष्टः आचारो यस्य
स दुराचारः, दुर-evil, bad) +

आचार *m.*—conduct)—Of evil conduct.

पूर्ववृत्त (पूर्ववृत्तम्)—*n.* (कर्म०, पूर्व)
Adj.+वृत्त *p. p.* of वृत् 1st
Âtm.)—What has happened
before.

परित्यक्त (*p. p.* of परि + त्यज् 1st
Par.)—Abandoned.

प्रपन्न (*p. p.* of प्र + पद् 4th *Âtm.*)—
Gone to.

ब्रह्मचारिन्—Observing the vow
of an unmarried life.

ब्राह्मण—Knowing the Brahman
or the Supreme Soul.

भवदुस्तार (तत्पु०, भव *m.* birth +
दुस्तार *Adj.*)—Difficult to cross

on account of constant re-
currence of birth.

मौनिन्—Observing the vow of
silence.

रत (*p. p.* of रस् 1st *Âtm.*)—
Absorbed.

वन्ध्य (*f.* वन्ध्या)—Barren; with-
out progeny.

समस्त—All.

समन्वित (सम् + अनु + इत्, *p. p.* of इ
2nd *Par.*)—Accompanied by.

समृद्ध (*p. p.* of सम् + ऋच् 4th
and 5th *Conj. Par.*)—Full
of; rich in.

स्निह्यत् (*Pres. Part.* of स्निह्
4th *Par.*)—Affectionate.

Roots

अन् (अनिति) (2nd *Par.*)—To
breathe; with प्र (प्राणिति)—
To breathe.

आ + वह् (आवहति) (1st *Par.*)—
To bring on; to produce.

आस् (आस्ते) (2nd *Âtm.*)—To
sit.

इ (एति) (2nd *Par.*)—To go;
with म्र—To die.

ईद् (ईष्टे) (2nd *Âtm.*)—To praise.

ईर् (ईष्टे) (2nd *Âtm.*)—To rule.

चक्ष् (चष्टे) (2nd *Âtm.*)—To tell;
with आ or म्र—To say, to tell;
with वि + आ—To explain.

वरिद्रा (दरिद्राति) (2nd *Par.*)—To

be poor.

मृज् (मार्ष्टि) (2nd *Par.*)—To wipe
off; with म्र—To wipe off.

या (याति) (2nd *Par.*)—To go.

रूद् (रोदिति) (2nd *Par.*)—To cry.

वच् (वक्ति) (2nd *Par.*)—To
speak.

वि + वृज् (विवर्जयति—ते) 10th
Ubh.)—To abandon.

शास् (शास्ति) (2nd *Par.*)—To
rule.

श्वस् (श्वसिति) (2nd *Par.*)—To
breathe; with उद् (उच्छसिति)—
To cheer up; to come to
life; with सम् + आ—To cheer

up; to take courage.
सं + भू (संभावय *Caru.*)—To
honour; to approach.

स्तु (स्तौति—स्तुतीति—स्तुते—स्तुतीते)
(2nd *Ubh.*)—To praise; with
प्र—To praise.

Indeclinables

अकारणम् (बहु०, नास्ति कारणं
यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात् तथा)—
Without any reason.

अथ—But.

तद्वत्—Like it (तद् *Pro.* + वत्—
like).

तर्हि—Then.

यावज्जीवम् (अव्य०, जीवनपर्यन्तमेव
यावज्जीवम् (अवधारणवाचकसमास)
(यावत् *Ind.* as long as + जीव

m.)—As long as life endures.
यावदर्थम् (अव्य०, यावन्तोऽर्था यस्मिन्
कर्मणि यथा स्यात् तथा. यावत्
Ind. as long as + अर्थ *m.*)—
In all senses.

विमुच्य (*Ind. p. p.* of वि + मुच
[मुच्] 6th *Ubh.*)—Leaving;
excepting.

हि—Verily.

LESSON XXIX

ROOTS OF THE SEVENTH AND SECOND CONJUGATIONS

गां दोग्धि पयः—A cow, he milks, milk = He milks a
cow (दुह् is द्विकर्मक).

गो *m., f.*

प्र० गौः	गावौ	गावः
द्वि० गाम्	,,	गाः
तृ० गवा	गोभ्याम्	गोभिः
प० गोः	,,	गोभ्यः
ष० ,,	गवोः	गवाम्
सं० गौः	गावौ	गावः

The first five forms of गो are made up from the base गौ.
गाम् is the *Acc. Sing.*, गाः *Acc. Plu.*, and गोः *Abl. and Gen. Sing.*

All words ending in ओ are declined similarly.

पिण्डमुत्सृज्य करं लेढि—Food, having left, the hand, he licks=Having left food, he licks the hand, *i. e.*, having left a great thing, he longs for a small thing.

हिनस्मीन्द्रस्य विक्रमम्—I destroy, of Indra, valour = I destroy Indra's valour.

अरुणचवनः साकेतम्—(He) besieged, a Yavana (a barbarian), Ayodhyā = A Yavana besieged Ayodhyā.

सारमेयो हवींष्यवालेद्—Saramā's son (a dog), offerings, licked = A dog licked offerings.

‘हरीतकीं भुङ्क्व राजन् मातेव हितकारिणीम्’—इत्यशुद्धं मातरम् इति शुद्धम्—A myrobalan, eat, oh ! king ! like the mother, causing welfare—This is incorrect, मातरम् is correct. The sentence‘हरीतकीं-हितकारिणीम्’(Oh ! king ! use a myrobalan doing you good like the mother) is incorrect, मातरम् is correct, not माता.

An object of description, compared with another, is called उपमेय; that with which it is compared, उपमान; the property common to both on which the comparison is based, साधारणधर्म; and the word denoting similarity, उपमाद्योक्त or उपमावाचक. This figure of speech (अलंकार) is known as उपमा. To constitute the figure, the comparison must be charming. उपमेय and उपमान must be in the same case. In the above sentence हरीतकी is उपमेय; मातृ, उपमान; हितकारिणी, साधारणधर्म; and इव, उपमावाचक. मातृ must be in the same case as हरीतकी. मातरम् is therefore correct and माता, incorrect.

*Some try to defend it; but Nâgêśa calls it incorrect(“असाध्वेव”).

In this lesson are illustrated roots of the 7th conjugation and the roots लिङ् and दुङ् of the second conjugation.

रुध् *Ubh.*

<i>Par. Present</i>			<i>Âtm. Present</i>		
3rd pers.	रुणाङ्ति	*रुन्धः रुन्धन्ति	रुन्धे	रुन्धते	रुन्धते
Imperative			Imperative		
2nd pers.	रुन्धि रुन्धस् रुन्ध	1st pers.	रुणधै रुणधावहै रुणधामहै		
Imperfect			Imperfect		
2nd pers.	अरुणः—णत्-द् अरुन्धम् अरुन्ध अरुन्धाः अरुन्धाथाम् अरुन्ध्वम्				
3rd	„ अरुणत्-द् अरुन्धाम् अरुन्धन् अरुन्ध अरुन्धाताम् अरुन्धत				
Pot.			Pot.		
3rd pers.	रुन्ध्यात्		रुन्धीत		

रुध् + तस् = रुन् ध् + तस् (1 below) = रुन् ध् + घस् (*Vide* ध्रुव्य p. 44) =
रुन्द् + घः (*Vide* ध्रुव्य p. 44.) = रुन्धः—

1. In the seventh conjugation न is inserted before the final consonant in strong forms and न् in weak forms.

रिच् *Ubh.*

<i>Par. Present</i>			<i>Âtm. Present</i>		
3rd pers.	रिणक्ति रिङ्कः रिञ्चन्ति	2nd pers.	रिङ्के रिञ्चाथे रिङ्कथे		
Imperative			Imperative		
2nd pers.	रिङ्धि रिङ्कम् रिङ्क रिङ्क्ष्व रिञ्चाथाम् रिङ्ध्वम्				
1st	„ रिणचानि रिणचाव रिणचाम रिणचै रिणचावहै रिणचामहै				
<i>Par. Imperfect</i>					
3rd pers.	अरिणक्-ग्	अरिङ्काम्		अरिञ्चन्	

* The forms are either रुन्धः or रुन्धः, छिन्धि or छिन्धि, रुन्धम् or रुन्धम्, &c.; because the rule is that any consonant except a nasal or a semi-vowel, when preceded by a consonant and followed by a similar consonant, is optionally dropped. The optional forms रुन्धः, छिन्धि, रुन्धम्, &c. are, however, rarely used.

Âtm. Imperfect

2nd pers. अरिङ्गथाः अरिङ्गाथाम् अरिङ्गध्वम्

Par. Pot.

Âtm. Pot.

3rd pers. रिङ्ग्यात् &c.

3rd pers. रिङ्गीत

रिच् + ध्वम् = रिन्च् + ध्वम् = रिन् ग्र + ध्वम् (Les. 13, r. 2.) = रिङ्गध्वम् ;
नू being changed to ङ according to 2 below.

2. In the body of a *pada* नू and म् are changed to the nasal of the class to which the following letter (except श्, ष्, स्) belongs (*Vide* Les. 22, r. 2.).

भिद् *Ubh.*

Par. Present

Âtm. Present

2nd pers. भिनत्सि भिन्थः भिन्थ 3rd pers. भिन्ते भिन्दाते भिन्दते

Par. Imperative

1st pers. भिनदानि

भिनदाव

भिनदाम

Âtm. Imperative

3rd pers. भिन्ताम्

भिन्दाताम्

भिन्दताम्

Par. Imperfect

2nd pers. अभिनः-नत्-द्

अभिन्तम्

अभिन्त

3rd „ अभिनत्-द्

अभिन्ताम्

अभिन्दन्

Âtm. Imperfect

2nd pers. अभिन्थाः

अभिन्दाथाम्

अभिन्दध्वम्

3rd „ अभिन्त

अभिन्दाताम्

अभिन्दत

Pot.

Pot.

3rd pers. भिन्धात्

3rd pers. भिन्दीत

भिद् + हि = भिन्द् + हि = भिन्द् + धि (Les. 27, r. 15.) = भिन्दि.

हिंस par.

Present

Imperative

3rd pers. हिन्सति हिंसतः हिंसन्ति 2nd pers. हिन्धि हिंस्ताम् हिंस्त

Imperfect

Pot.

2nd pers. अहिनः-नत्-द् अहिंस्तम् अहिंस्त 3rd pers. हिंस्यात्
3rd „ अहिनत्-द् अहिंस्ताम् अहिसन्

3. हिंस्र+मि=हिंस्र+मि=हिनस्+मि=हिनसि—If a root has a nasal, it is dropped before the conjugational sign in the 7th conj.

4. अहिनः-नत्, अहिनत्—The ending स् of a root is changed to त् optionally in the Imperfect 2nd Pers. Sing. and necessarily in the Imperfect 3rd Pers. Sing.

हिंस्र+हि=हिंस्र+हि=हिनस्+हि=हिनस्+धि=हिन्+धि [28 Les., r. (ई)]=हिन्वि.

लिह् 2nd Ubh.

Par. Present

Âtm. Present

2nd pers. लेक्षि लीढः लीढ 1st pers. लिहे लिङ्गहे लिङ्गहे
3rd „ लेदि „ लिहन्ति 2nd „ लिक्षे लिहाथे लीढे

Imperative

Imperative

2nd pers. लीढि लीढम् लीढ 1st pers. लेहै लेहावहै लेहामहै

Par. Imperfect

3rd pers. अलेद्-द् अलीढाम् अलिहन्

Âtm. Imperfect

2nd pers. अलीढाः अलिहाथाम् अलीढम्

Pot. 3rd pers. लिङ्गात्

3rd pers. लिहीत &c.

लिह्+ति=लेह्+ति=लेद्+ति=लेद्+धि=लेद्+धि=लेदि; लिह्+से=लिद्+से=लिक्+से [Les. 28 r., (ए)]=लिक्+धे=लिक्षे; लिह्+ध्वे=लिद्+ध्वे=लिद्+ध्वे=लीढे

अलीह्+त्=अलेह्+त्=अलेह्=अलेद्=अलेद्-द्.

लिह्+त (p. p. termination)=लिद्+त=लिद्+ध=लिद्+ध=लीढ. लेढुम् Inf.; लीढ्वा Ind. p. p.

लेदि, लीढ—

The rules:—

(अ) The ending ह् of a root is changed to द् before any consonant except a nasal or a semi-vowel or at the end of a *pada*.

(आ) त and थ of a termination, preceded by the fourth letter of a class, are changed to ध.

(इ) द् followed by द् is dropped and the preceding vowel except ऋ, if short, is made long.

दुह् *Ubh.*

Par. Present		Ātm. Present	
2nd pers.	धोक्षि दुग्धः दुग्ध	2nd pers.	धुक्षे दुहाथे धुग्ध्वे
1st pers.	दोक्षि दुहः दुहः	3rd pers.	दुग्धे दुहाते दुहते
Imperative		Imperative	
2nd pers.	दुग्धि दुग्धम् दुग्ध	धुक्ष्व	दुहाथाम् धुग्ध्वम्
Imperfect		Imperfect	
3rd p.	अधोक्-ग अदुग्धाम् अदुहन्	2nd p.	अदुग्धाः अदुहाथाम् अधुग्ध्वन्
Pot. दुह्यात्-दुहीत			

दुह् + त = दुष् + त = दुष् + ध = दुग्ध (*p. p.*); दुह् + तुम् = दोह् + तुम् = दोष् + तुम् = दोष् + धुम् = दोग् + धुम् = दोग्धुम् (*Inf.*); दुह् + त्वा = दुग्ध्वा (*Ind. p. p.*)—

(ई) दोग्धि, दुग्धे—The ending ह् of a root beginning with द् is changed to ष् when followed by any consonant except a nasal or a semi-vowel or at the end of a *pada*.

सुह् + त = सुद-ष् + त = सुद-ष् + ध = सुद + ठ and सुष् + ध = मूढ and मुग्ध; सह् + त = सद + त = सद + ठ = सोढ; नह् + त = नध् + त = नध् + ध = नद् + ध = नङ्; उपानह् *f.* (A shoe)—उपानत्-द्-उपानहौ-उपानहः—उपानद्भ्याम्-उपानत्सु—

(उ) मूढ, मुग्ध—The ending ह् of मुह्, सुह्, रुह्, and स्निह् is changed to द् or ष् when followed by any consonant except a nasal or a semi-vowel or at the end of a *pada*.

नङ्-ह् of नह् is changed to ध् under similar conditions.

(ज) सोढ, बोद्धम्—When द् followed by द् is dropped, the preceding vowel in the case of सह् and बह् is changed to ओ.

दुह् + सि = दोह् + सि = दोष् + सि (ई) = धोष् + सि (ए below) =
धोक् + सि = धोक् + वि = धोक्षि .

अदुह् + स = अदोह् + स = अदोष् = अदोष् (ई) = अधोष् (ए) = अधोक्-ग-

(ए) धोक्षि—When a root has a syllable beginning with ब् ,
ग, इ, or द् and ending in the fourth letter of class, ब्, ग्,
इ, and द् are respectively changed to भ्, ष्, इ, and ध्, when
followed by स, or ष्व, or at the end of a *pada*.

तृह् 7th Par.

Present		Imperative	
3rd pers. तृणेदि तृणः तृहन्ति	1st pers. तृणहानि तृणहाव तृणहाम		
Imperfect			
1st pers. अतृणहम्	अतृह्	अतृह्	
3rd pers. अतृणेद-इ	अतृण्डाम्	अतृहन्	

5. अतृणेद-इ, अतृणहम्—In the case of the root तृह् the conjuga-
tional sign ने (not न) is inserted before the final letter
before consonantal strong terminations.

सुकरेऽरण्ययाने पिता मां प्रायुङ्क्त दुष्करे राज्ये पुनस्त्वामिति
रामो भरतमब्रवीत् ।

नियतमानसः सन् योगी सदात्मानं युञ्जन्नेवास्ते ।

सूनुता वाक् कामान् दुग्धेऽलक्ष्मीं विप्रकर्षति कीर्तिं सूते
दुष्कृतं हिनस्ति च ।

पृच्छ तरलिकां त्वत्कृते मया यानुभूतावस्था । युगसहस्र-
मिवाचरन् कृच्छ्रेण नीतो दिवसः । प्रसीद । सकृदप्यालप । ईषदपि
विलोकय । पूरय मे मनोरथम् । आर्तास्मि भक्तास्म्यनुरक्तास्म्य-
नाथास्मि बालास्म्यगतिकास्मि । कथय किमपराद्धं किं वा नानु-
ष्ठितं मया कस्यां वा नाज्ञायामादृतं कस्मिन् वा त्वदनुकूले नाभि-
रतं येन कुपितोऽसि ।

मृष्यन्तु लवस्य बालिशतां तातपादाः ।
 मर्षय भगवन् ! अभूमिरेषा शापस्य ।
 ब्रह्मन् ! न साधुसेवितोऽयं पन्था येनासि प्रवृत्तः ।

तृणमिव लघुलक्ष्मीर्नैव तान् (सतः) संरुणद्धि ।
 संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।
 रिकहस्तस्तु नोपेयाद्राजानं दैवतं गुरुम् ।
 रिणक्षि जलधेस्तोयं विविनक्षि दिवः* सुरान् ॥
 किं वस्तु विद्वान् गुरवे प्रदेयं
 त्वया कियद्वेति तमन्वयुङ्क्त ।

लेढि भेषजवन्नित्यं यः पश्यानि कटून्यपि ।
 तदर्थं सेवते चात्मानं कदाचिन्न स सीदति ॥
 गन्धेन गावः पश्यन्ति वेदैः पश्यन्ति वै द्विजाः ।
 चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्भ्यामितरे जनाः ॥
 तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी च सूनुता ।
 सतामेतानि हर्म्येषु नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥
 यो मन्त्रं स्वामिनो भिन्नात् साचिव्यसंनियोजितः ।
 स हत्वा नृपकार्यं तत् स्वयं च नरकं व्रजेत् ॥
 न यज्वानोऽपि गच्छन्ति तां गतिं नैव योगिनः ।
 यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थं सेवकोत्तमाः ॥
 षड् दोषा पुरुषेणेह हातव्या भूतिमिच्छता ।
 निद्रा तन्द्री भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥

* षोः is the *Nom. Sing.*, *बुभ्यास Inst. Du.*, and *बुभु Loc. Plu.* of दिव्—दिव् is changed to बु when followed by a consonantal termination.

अकिञ्चिदपि कुर्वाणः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति ।
 तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः ॥
 आत्मा नदी संयमपुण्यतीर्था
 सत्यहृदा शीलतटा दयोर्मिः ।
 तत्रावगाहं कुरु पाण्डुपुत्र
 न वारिणा शुध्यति चान्तरात्मा ॥

None should slaughter animals. This is a great religious duty.

An enemy's army besieged that city.

He asked him whether he was well.

Bees like the juice of flowers.

He milked the cow and drank milk.

What fault have I committed that you are angry with me ?

Much have I suffered on your account.

In adversity a day looks like a thousand ages.

I am helpless; I have no resource. Please help me.

Nouns

अरण्ययान (तस्य०, अरण्य <i>n.</i> a forest + यान <i>n.</i> going)—	गति <i>f.</i> —A place of going after death.
Going to a forest.	गो <i>f.</i> —An ox; a cow.
अन्तरात्मन् (कर्म०, अन्तर <i>adj.</i> inward + आत्मन् <i>m.</i>) <i>m.</i> —The inner soul.	चार (चारः) <i>m.</i> —A spy.
अभूमि <i>f.</i> (नभस०)—No ground, <i>i.e.</i> , an improper place.	तन्द्री <i>f.</i> (तन्द्रि <i>f.</i> तन्द्रा <i>f.</i> also)—Stupor.
अलक्ष्मी <i>f.</i> —Poverty.	तरलिका <i>f.</i> —Name of a woman.
अवगाह (अवगाहः) <i>m.</i> —A bath.	तृण (तृणम्) <i>n.</i> —Straw.
अवस्था <i>f.</i> —Condition.	दिव् <i>f.</i> —Heaven,
इन्द्र (इन्द्रः) <i>m.</i> —Indra.	दीर्घसूत्रता <i>f.</i> —Extreme dilatoriness.
जर्मि <i>m., f.</i> —A wave.	दुष्कृत (दुष्कृतम्) <i>n.</i> —Evil action.
	दैवत (दैवतम्) <i>n.</i> —A deity.

द्रव्य (द्रव्यम्) *n.*—A valuable possession.

पथ्य (पथ्यम्) *n.*—A substance beneficial to health.

पाण्डु *m.*—The father of the Pāṇḍavas.

पिण्ड (पिण्डः) *m.*—Food.

बालिशता *f.*—Childishness.

भूति *f.*—Prosperity, rise.

भषज (भेषजम्) *n.*—A medicine.

मन्त्र (मन्त्रः) *m.*—Counsel.

मानसम् *n.*—The mind.

यज्वन् *m.*—A sacrificer.

यवन (यवनः) *m.*—A Yavana: a barbarian.

युग (युगम्) *n.*—One of the four ages, *Satya*, *Dvāpara*, *Tretā* and *Kali*.

योगिन् *m.*—An ascetic.

लव (लवः) *m.*—Son of Rāma.

शील (शीलम्) *n.*—Good conduct.

सहस्र (सहस्रम्) *n.*—A thousand.

साचिव्य (साचिव्यम्) *n.*—The post of minister [son; a dog.

सारमेय (सारमेयः) *m.*—Saramā's

सौख्य (सौख्यम्) *n.*—Happiness.

हरितकी *f.*—A myrobalan.

हर्म्य (हर्म्यम्) *n.*—A palace.

हविस *n.*—An oblation.

ह्रद (ह्रदः) *m.*—A deep place.

Adjectives

अगतिक (बहु०, नास्ति गतिर्यस्याः)

सा अगतिका, अ+गति *f.*+क) —
Having no place of refuge;
helpless.

अनाथ (बहु० अ+नाथ *m.*) —
Without a lord.

अनुकूल—Favourable.

अनुभूत (*p. p.* of अनु+भू) —
Experienced.

अनुरक्त (*p. p.* of अनु+रञ्ज* 1st
4th *Ubh.* रजति-ते; रज्यति-ते) —
Attached.

अनुष्ठित (*p. p.* of अनु+स्था [तिष्ठ]

1st *Par.*) —Done.

अपराद्ध (*p. p.* of अप+राघ 4th
5th *Par.*) —Guilty.

अभिरत (*p. p.* of अभि+रम् 1st
Ātm.) —Attached; shown
affection to.

आदृत (*p. p.* of आ+इ 7th
Ātm.) —Shown respect to.

आप्त—Trustworthy.

कटु—Bitter.

किमपि—Something indescriba-
ble (being praiseworthy or
censurable).

* दशति, सजति, स्वजते, रजति-ते, रज्यति-ते—दंश 1st *Par.*, सज्ज 1st *Par.*, खज्ज 1st *Ātm.*, and रज्ज 1st, 4th *Ubh.* drop their nasal before the conjugational sign.

कियत्—How much.

दुष्कर—Hard to do.

नियत् (*p. p.* of नि + यम् [यच्छ]

1st Par.)—Restrained.

नियुक्त (*p. p.* of नि + युज् 7th Ubh.)—Appointed.

प्रदेय (*Pot. p. p.* of प्र + दा)—
Fit to be given.

प्रवृत्त (*p. p.* of प्र + वृत् 1st Âtm.)—
Set out.

प्रोञ्जित (*p. p.* of प्र + उज्झ् 6th Par.)—Abandoned.

भक्त (*p. p.* of भज् 1st Ubh.)—
Attached.

रिक्तहस्त (बहु०, रिक्त *p. p.* of रिच्
7th Ubh. empty + हस्त)—
Empty-handed.

संनियोजित (*p. p.* of the *Cau.*
of सम् + नि + युज् 7th Ubh.)—
Appointed.

संभावित (*p. p.* of the *Cau.* of
सम् + भू)—Respected.

सुकर—Easy to do.

सुनृत—True and agreeable.

सेवित (*p. p.* of सेव् 1st Âtm.)—
Resorted to.

हातव्य (*Pot. p.* of हा to abandon)—Fit to be abandoned.

Roots

अपोह् (अप + ऊह् = अपोहति) (1st Par.)—To destroy.

आ + लप् (आलपति) (1st Par.)—
To talk.

उप + इ (उपैति) (2nd Par.)—
To go near.

छिद् (छिनत्ति-छिन्ते) (7th Ubh.)—
To cut; with उद्—To cut.

तप् (तपति) (1st Par.)—To
be heated.

दुह् (दोग्धि, दुग्धे) (2nd Ubh.)—
To milk.

द्रुह् (द्रुहति) (4th Par.)—To
injure. [fulfil.

पूर (पूरयति) (10th Par.)—To

भिद् (भिनत्ति-भिन्ते) (7th Ubh.)—
To break; To divulge.

*भुज् (भुनक्ति) (7th Par.)—
To protect; To enjoy;
(भुङ्क्ते) (7th Âtm.)—To eat.

मृष् (मृष्यति-ते, मर्षयति-ते) (4th,
10th Ubh.)—To forgive.

युज् (युनक्ति-युङ्क्ते) (7th Ubh.)—
To join; with अनु—To ask;
with नि—To appoint.

रिच् (रिणक्ति-रिङ्क्ते) (7th Ubh.)—
To be empty; with अति
(कर्मणि)—To exceed; to be
greater than.

रुध् (रुणद्धि-रुद्धे) (7th Ubh.)—
To obstruct; with सम्—To
obstruct.

* भुज् is Âtm. when it does not mean 'to protect' or 'to enjoy.'

लिह् (लेदि-लीहे) (2nd Ubh.)—

To lick; with प्र-To lick;
with अव-To lick.

विच् (विनक्ति-विक्ते) (7th Ubh.)—

To separate; with वि-To
discriminate.

वि+प्र+कृष् (विप्रकर्षति) (1st

Par.)—To keep off. [To see.

वि+लुक् (विलोकयति) (10th Par.)—

व्रज् (व्रजति) (1st Par.)—To go.

शुध् (शुध्यति) (4th Par.)—To
be purified.

सद् [सीद्] (सीदति) (1st Par.,
6th Par.)—To be ruined.

सेव् (सेवते) (1st Âtm.)—To
worship.

सुह् (सुह्यति) (4th Par.)—

To vomit.

हिंस् (हिनस्ति) (7th Par.)—

To destroy.

Indeclinables

ईषत्—A little.

उत्सृज्य (Ind. p. of उद्+सृज् 6th
Par.)—Having abandoned.

कदाचित्—Sometimes.

कृच्छ्रेण (Inst. Sing. of कृच्छ्र m.,
n.)—With difficulty.

तदर्थम् (चतु० तत्पु०, तस्मै इदं यथा
स्यात्तथा, क्रियाविशेष०)—For it.

त्वत्कृते (तत्पु०, तव कृते; त्वद् Pro.
+कृते Ind.)—On Account
of thee; on thy account.

सकृत्—Once.

LESSON XXX

THE THIRD CONJUGATION

देहि मे प्रतिवचनम्—Give me an answer.

मृत्योर्न बिभेत्ययं वीरः—From death, not, (he) fears,
this, hero = This hero does not fear death.

पावके हविर्जुहुधि—Into fire, an oblation, offer = Offer
an oblation into fire.

लोकस्य कोलाहल उदजिहीत—Of people, a loud cry,
went up = A loud cry of people went up.

अवधत्तां देवो देवी च—(Let them two) attend, the king,
the queen, and = Let the king and the queen attend.

न न म य य युतेयं मालिनी भोगिलोकैः—Joined with न, न, म, य, and य *gaṇas*, this Mālīnī, by serpents and worlds (8 and 7 letters; because there are 8 serpents and 7 worlds) = This is called the Mālīnī metre when it has न, न, म, य, and य *gaṇas* and a *yati* or pause after 8 and 7 letters.

Mālīnī is one of the metres. Three letters make one *gaṇa*. There are 8 *gaṇas* as under:—

मन्त्रिगुरुलघुश्च नकारो भादिगुरुः पुनरादिलघुर्यः ।

जो गुरुमध्यगतो रलमध्यः सोऽन्तगुरुः कथितोऽन्तलघुस्तः ॥

म *gaṇa* has three long letters; while न *gaṇa* has three short letters; म *gaṇa* has the first letter long (and the next two short); while य *gaṇa* has the first letter short (and the next two long); ज *gaṇa* has the middle letter long (and the other two short); while र *gaṇa* has the middle letter short (and the other two long); स *gaṇa* has the last letter long (and the other two short); त *gaṇa* has the last letter short (and the other two long).

A letter with a short vowel is called short; while that with a long vowel is called long. If a short letter is followed by a conjunct consonant, it is considered long. A letter at the end of a *Pāda* or quarter of a verse is also considered long, even if it be short.

ल means लघु, and ग, गुरु.

A metre has what is called यति or a pause after some letters. मालिनी has a pause after 8 and 7 letters.

In Sanskrit, metres are generally defined in a पाद or quarter of the same metre. Thus मालिनी is defined in a पाद of the मालिनी metre as under:—

न न म य य यु ते य । मा लि नी भो गि लो कैः ।

The mark ॐ is the sign of a short vowel, the mark —, of a long vowel, and ।, of *yati*.

This lesson illustrates forms of roots of the 3rd conjugation. In this conjugation roots are reduplicated before terminations are applied to them. In the Perfect Tense also roots are reduplicated.

General Rules of Reduplication

अद्—अ अद् ; ऋ—ऋ ऋ ; भी—भी भी ; पच्—प पच्

The rule:—

1. If a root begins with a vowel, the vowel is reduplicated; while if it begins with a consonant, the consonant with the following vowel is reduplicated.

व्यज्—तयज् ; क्री—कीक्री, स्मृ—स्मृस्मृ. The rule:—

2. If a root begins with a conjunct consonant, the first letter with the vowel is reduplicated.

स्तृ—तृस्तृ ; स्पृश्—पृस्पृश्, स्तै—तैस्तै. The rule:—

3. If a root begins with a conjunct consonant of which the first letter is श्, ष्, or स्, and the second an *अघोष* letter (a hard consonant), the *अघोष* letter with the vowel is reduplicated.

4. The first of the reduplicated syllables is called *अभ्यासः*—
जि—जिजि; कृ—कृकृ; आस्—आआस्.

Changes in the *अभ्यास* or reduplicative syllable.

(अ) भी—भीभी—मिभी; नी—नीनी—निनी; धा—धाधा—धधा

(आ) कृ—कृकृ—ककृ; स्मृ—स्मृस्मृ—सस्मृ

(इ) खन्—खखन्—कखन् ; छिद्—छिछिद्—चिछिद्—*चिच्छिद् ; भी—भीभी—मिभी—विभी; धा—धाधा—धधा—दधा

* 1. स्वच्छ, स्वच्छाया, शिक्छाया, अच्छिन्त, चिच्छेद (Perfect 3rd or 1st pers. sing.)—When छ् is preceded by a short vowel it is

(इ) कृ-कृकृ-ककृ-चकृ; खन्-खखन्-कखन्-चखन्; गण-गगण-जगण

(उ) ह-हह-हह-जह; ह्री-हीह्री-हिह्री-जिह्री

The rule:—

5. (अ) पू-पूप्-पुप्; मील्-मीमील्-मिमील्; ज्ञा-जाज्ञा-जज्ञा—The long vowel in the अभ्यास is shortened.

(आ) वृ-वृवृ-वृवृ-तवृ—The ऋ in the अभ्यास is changed to अ.

(इ) फल्-फफल्-पफल्; भज्-भभज्-बभज्—The second letter of a class is changed to the first and the fourth to the third.

(ई) गद्-गगद्-जगद्; क्षम्-कक्षम्-चक्षम्—A letter of the क class is changed to the corresponding letter of the च class.

(उ) हन्-हहन्-जहन्—ह् is changed to ज्.

भृ Ubh.

Par. Present

Âtm. Present

1st pers.	बिभर्मि	बिभृवः	बिभृमः	बिभ्रे	बिभृवहे	बिभृमहे
2nd „	बिभर्षि	बिभृथः	बिभृथः	बिभृषे	बिभ्राथे	बिभृध्वे
3rd „	बिभर्ति	बिभृतः	बिभ्रति	बिभृते	बिभ्राते	बिभ्रते

Imperfect

Imperfect

3rd pers. अबिभः अबिभृताम् अबिभरुः अबिभृत अबिभ्राताम् अबिभ्रत

changed to च्छ्. 2. चेच्छियते (Frequentative Present 3rd Pers. Sing.)—It is also changed to च्छ् when preceded by a long vowel. 3. लक्ष्मीछाया, लक्ष्मीच्छाया; but आच्छादयति, मा च्छिन्दि—ई of लक्ष्मी is at the end of a पद; because in a compound all the members are considered to be पद's and the case-ending of all except the last are generally dropped. आ and मा are also पद's; for case-endings are supposed to be applied to अव्यय's and then dropped.—The change of छ् to च्छ् is optional when the long vowel preceding छ् is at the end of a पद, but is necessary, when छ् is preceded by आ or मा.

Imperative	Imperative
3rd pers. बिभर्तु बिभृताम् बिभ्रतु Pot. 3rd pers. बिभृयात् &c.	1st pers. बिभरै बिभरावहै बिभरामहै बिभ्रीत &c.

ही Par.

Present	Imperative
3rd pers. जिह्रेति जिह्रीतः जिह्रियति Imperfect 3rd pers. अजिह्रेत् अजिह्रीताम् अजिह्र्युः	1st pers. जिह्रयाणि जिह्रयाव जिह्रयाम Pot. जिह्रीयात् &c.

हा Par.

Present
3rd pers. जहाति जहितः-हीतः जहति

Imperative

3rd pers. जहातु	जहिताम्-हीताम्	जहतु
2nd „ जहाहि-जहिहि-जहीहि	जहितम्-हीतम्	जहित-हीत
Imperfect		Pot.
3rd pers. अजहात् अजहिताम्-हीताम् अजहुः		जह्यात् &c.

The rules:—

6. बिभर्ति &c.—भृ is reduplicated into बिभृ in conjugational tenses and moods.

7. बिभ्रति, बिभ्रतु—न् is dropped from Par. 3rd Pers. Plu. terminations.

8. अबिभर्तु—उस् is the termination of the Par. Imperfect 3rd Pers. Plu. Before उस् the final vowel of a root is gunated and आ is dropped,

9. जहिवः-हीवः, जहति, जह्यात्—The आ of हा Par. 'to abandon' is changed to इ or ई before consonantal weak terminations and dropped before vowel weak terminations and in the Potential. The Imperative 2nd Pers. Sing. has three forms जहाहि, जहिहि, जहीहि.

जिह्वी+अति (ई being changed to इय् since it is preceded by a conjunct consonant) = जिह्वयति.

भी *Par.*

Present

3rd pers. बिभेति बिभितः-भीतः बिभ्यति

Imperative

2nd pers. बिभिहि-भीहि बिभितम्-भीतम् बिभित-भीत

Imperfect

3rd pers. अबिभेत् अबिभिताम्-भीताम् अबिभयुः

Pot. 3rd pers. बिभियात्-भीयात्

The rule:—

10. The vowel of भी is optionally shortened before consonantal weak terminations.

मा *Âtm.*

हा *Âtm.*

Present

Present

3rd pers. मिमीते मिमाते मिमते जिहीते जिहाते जिहते

1st pers. मिमे मिमीवहे मिमीमहे जिहे जिहीवहे जिहीमहे

Imperative

Imperative

2nd pers. मिमीष्व मिमाथाम् मिमीध्वम् जिहीष्व जिहाथाम् जिहीध्वम्

Imperfect

Imperfect

3rd pers. अमिमीत् अमिमाताम् अमिमत् अजिहीत् अजिहाताम् अजिहत

Pot. 3rd pers. मिमीत् &c. जिहीत् &c.

11. मिमे, जिहे—मा and हा *Âtm.* 'to go' are reduplicated into मिमा and जिहा in conjugational tenses and moods.

12. मिमीते, मिमते, जिहीषे, जिहताम्—मा and हा *Âtm.* 'to go' change their vowel to ई before consonantal weak terminations and drop it before vowel weak terminations.

हु *Par.*

Present

Imperative

3rd pers. जुहोति जुहुतः जुहति 2nd pers. जुहुधि जुहुतम् जुहुत

	Imperfect	Pot.
3rd Pers.	अजुहोत् अजुहुताम् अजुहवुः	जुहुयात्

13. धि is the termination of the Imperative 2nd Per. Sing., Vide Les. XXVII, r. 15.

दा Ubh.

	Par. Present	Âtm. Present
3rd pers.	ददाति दत्तः ददति	दत्ते ददाते ददते
2nd „	ददासि दत्थः दत्थ	दत्से ददाथे ददध्वे
	Imperative	Imperative
1st pers.	ददानि ददाव ददाम	ददै ददावहै ददामहै
2nd „	देहि दत्तम् दत्त	दत्स्व ददाथाम् ददध्वम्
	Imperfect	Imperfect
1st pers.	अददाम् अदद्व अदद्व	अददि अदद्वहि अदद्वहि
3rd „	अददात् अदत्ताम् अददुः	अदत्त अददाताम् अददत
	Pot.	Pot.
3rd pers.	दद्यात्	ददीत

धा Ubh.

	Par. Present	Âtm. Present
1st pers.	दधामि दध्वः दध्मः	दधे दध्वहे दध्महे
2nd „	दधासि धत्थः धत्थ	धत्से दधाथे धदध्वे
3rd „	दधाति धत्तः दधति	धत्ते दधाते दधते
	Imperative	Imperative
2nd pers.	धेहि धत्तम् धत्त	धत्स्व दधाथाम् धदध्वम्
	Imperfect	Imperfect
3rd pers.	अदधात् अधत्ताम् अदधुः	अधत्त अदधाताम् अदधत
	Pot.	Pot.
3rd pers.	दध्यात्	दधीत

The rule:—

14. (अ) दद्वः, दध्मः—दा and धा are changed to दद् and दध before consonantal weak terminations.

(आ) ददति, दधतु—They drop their आ before vowel weak terminations.

(इ) धत्थः, धत्तः—धा takes the form धत् before weak terminations beginning with any consonant except a nasal or a semi-vowel.

(ई) देहि and धेहि are the forms of the Imperative 2nd Pers. Sing.

निज् Ubh.

Par. Present

Atm. Imperative

3rd pers. नेनेक्ति नेनेक्तः नेनेजति 1st pers. नेनेजै नेनेजावहै नेनेजामहै

Imperfect

Imperfect

1st pers. अनेनिजम् अनेनिज्व अनेनिज्म अनेनिजि अनेनिज्वहि अनेनिज्महि

3rd „ अनेनेक्-ग् अनेनेक्ताम् अनेनेजुः अनेनेक्त अनेनेजाताम् अनेनेजत

Pot. नेनेज्यात्, नेनेजीत, &c. Similarly, वेवेक्ति &c., वेवेष्टि &c.

15. नेनेक्ति, नेनेजै—In the case of निज्, विज्, and विष् the vowel in the reduplicative syllable is gunated; and before vowel strong terminations, the penultimate vowel of these roots is not gunated.

असारात् संसारान्मन उद्विजते ।

कर्णौ पिधाय शान्तं पापं शान्तं पापमित्यब्रवीत् ।

हरिशब्दोऽत्र विष्णुमेवाभिधत्ते ।

बहुधा भयमादधानाश्छाया अत्रारण्ये चरन्ति ।

अयं पुत्रकृतको मृगस्ते पदवीं न जहाति पश्य ।

रघुर्धनुष्यमोघं सायकं समधत्त ।

अनेन समयेन परिणतो दिवसः ।

वेवेष्टि व्याप्नोति विश्वमिति विष्णुः ।

गुरोः पादाववानेनिजम् ।

अविनीत । किं नोऽपत्यनिर्विशेषाणि सत्त्वानि विप्रकरोषि । हन्त !

वर्धते ते संरम्भः । स्थाने खलु ऋषिजनेन सर्वदमन इति कृत-
नामधेयोऽसि ॥

पुण्यानि हि नामग्रहणान्यपि महामुनीनाम् । किं पुनर्दर्शनानि । धन्य-
मिदमाश्रमपदमयमधिपतिर्यत्र । पुण्यभाजः खल्वमी मुनयो
यदहर्निशमेनमपरमिव नलिनासनं मुखावलोकननिश्चलदृष्टयः
पुण्याः कथाः शृण्वन्तः समुपासते ॥

सहस्रगुणमुत्सृष्टमादत्ते हि रसं रविः
जठरं को न विभर्ति केवलम् ।

प्रायः शुभं च विदधात्यशुभं च जन्तोः
सर्वङ्गेषां भगवती भवितव्यतैव ॥

श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात् ते मेऽपि शर्म सः ।
सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः ॥
मातेव रक्षति पितेव हिते नियुङ्क्ते

भार्यैव चाभिरमयत्यपनीय खेदम् ।
कीर्तिं च दिक्षु विमलां वितनोति लक्ष्मीं
किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥
ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तो
वयमपि तदभावाद् गालिदानेऽसमर्थाः ।
जगति विदितमेतद् दीयते विद्यमानं
न हि शशकविषाणं कोऽपि कस्मै ददाति ॥
सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयम् ।
बद्धः परिकरस्तेन मोक्षाय गमनं प्रति ॥
प्रकृत्यैव प्रिया सीता रामस्यासीन्महात्मनः ।
प्रियभावः स तु तया स्वगुणैरेव वर्धितः ॥
तथैव रामः सीतायाः प्राणेभ्योऽपि प्रियोऽभवत् ।
हृदयं त्वेव जानाति प्रीतियोगं परस्परम् ॥

Lakshmaṇa abandoned Sitâ in a solitary forest, obeying the desire of Râma.

Oh ! sinful one ! art thou not ashamed to speak this evil speech ?

Sacrificers offered an oblation into fire.

Oh ! Lord ! be pleased, give me wisdom.

We should serve a guest that comes, with a seat and water.

You should gird yourself to fight with your internal enemies.

My friend was dearer to me than my life.

The word देव signifies here a king.

Milk is itself sweet; much more (किं पुनः) is it so when mixed with sugar.

Animals in the hermitage were to the sage who was the lord of it no way different from his own children (Use अपत्यनिर्विशेष).

Nouns

अधिपति *m.*—A lord.

अवलोकन (अवलोकनम्) *n.*—Sight.

आश्रमपद (आश्रमपदम्) *n.* (तत्पु०, आश्रम *m.* + पद *n.* a place)—A hermitage.

कल्पलता *f.*—(मध्यमपदलोपी स०, कल्पपूरिका लता)—A creeper supposed to fulfil all desires.

कोलाहल (कोलाहलः) *m.*—A loud
गालि *f.*—An abuse. [cry.

छाया *f.*—A shadow.

जन्तु *m.*—A creature.

नलिनासन (नलिनासनः) *m.* (बहु०, नलिन *n.* a lotus + आसन *n.*)—
On whose seat is a lotus;
God Brahman.

नामधेय (नामधेयम्) *n.*—A name

(धेय is a termination which makes no change in the meaning, नाम एव नामधेयम्).

पदवी *f.*—A way.

परिकर (परिकरः) *m.*—A waist-band (बद्धः परिकरस्तेन—He has girded his loins).

पावक (पावकः) *m.*—Fire.

पुत्रकृतक (पुत्रकृतकः) *m.*—An adopted son.

प्रकृति *f.*—Nature.

प्रतिवचन (प्रतिवचनम्) *n.*—A reply.

प्रियभाव (प्रियभावः) *m.*—The act of being dear.

प्रीतियोग (प्रीतियोगः) *m.*—The bond or tie of affection.

भवितव्यता *f.*—Fate.

मृत्यु *m.*—Death.

रस (रसः) *m.*—Water.

विषाण (विषाणम्) *n.*—A horn.

शशक (शशकः) *m.*—A hare.

संरम्भ (संरम्भः) *m.*—Anger.

सत्त्व (सत्त्वम्) *n.*—An animal.

सर्वदमन (सर्वदमनः) *m.*—Name of Dushyanta's son (one who tames all).

सायक (सायकः) *m.*—An arrow.

Adjectives

अमोघ (नञ्०, अ + मोघ-fruitless)–
Fruitful.

असार (बहु०)–Without essence.

धन्य—Fortunate.

निश्चल—Steady.

निर्विशेष (बहु०, निर्गतः विशेषः येभ्य-

स्तानि निर्विशेषाणि, निर् + विशेष
m. difference)—Without a
difference; equal.

पुण्यभाज्—Meritorious.

सर्वङ्कष (*f.* सर्वङ्कषा)—Subduing
all.

Roots

अप + नी (अपनयति-ते) (1st *Ubh.*)–
To remove.

उद् + विज् (उद्विजते) (6th *Ātm.*)–
To feel disgusted.

दा (ददाति-दत्ते) (3rd *Ubh.*)–To
give; With आ (*Ātm.*)–To
take.

धा (दधाति-धत्ते) (3rd *Ubh.*)–
To hold; to place; With आ–

To place, to do, to cause;

With अपि–To shut; With
अभि–To say, to express;

With अव–To attend; With
वि–To do; With सम्–To unite.

निज् (नेनेक्ति-नेनेक्ते) (3rd *Ubh.*)–
To wash; With अव–To wash.

भृ (बिभर्ति-भृते) (3rd *Ubh.*)–
To fill.

विज् (वेवेक्ति-वेवेक्ते) (3rd *Ubh.*)–

To separate.

वि + प्र + कृ (विप्रकरोति-कुरुते) (8th
Ubh.)–To tease; to harm.

विष् (वेवेष्टि-वेवेष्टे) (3rd *Ubh.*)–
To surround; To pervade.

सम् + उप + आस् (समुपास्ते) (2nd
Ātm.)–To worship.

साध् (साधयति) (10th *Par.*)–
To accomplish.

स्त्यै (स्त्यायति-ते) (1st *Ubh.*)–
1. To be collected; 2. To
spread.

हा (जिहीते) (3rd *Ātm.*)–To go;
With उद्–To go up; to rise.

हा (जहाति) (3rd *Par.*)–To
abandon. [a sacrifice.

हु (जुहोति) (3rd *Par.*)–To offer

ह्री (जिह्वेति) (3rd *Par.*)–To
feel shame.

Indeclinables

अहर्निशम्—Day and night.

उत्सृष्टुम्—(*Inf.* of उत् + सृज् 6th
Par.)—To abandon; to give.

किं पुनः—How much more ?
(It signifies opposition and
excess).

पश्चात्—Afterwards.

बहुधा—In various ways.

शान्तं पापम्—May evil be
averted ! God forbid ! (This

expression is used to avoid
the hearing of something
undesirable).

सहस्रगुणम् (बहु०, सहस्रं गुणा
यस्मिन् कर्मणि यथा स्यात्तथा, सहस्र
n.—a thousand + गुण *m.* a
fold)—A thousandfold.

स्थाने—It is proper.

हन्त—Alas ! (It signifies
sorrow, and sometimes joy).

EXERCISE I

वेदमनूच्याचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति । सत्यं वद । धर्मं चर ।
सत्यान्न प्रमदितव्यम् । धर्मान्न प्रमदितव्यम् । कुशलान्न प्रमदितव्यम् ।
भूतै न प्रमदितव्यम् । मातृदेवो भव । पितृदेवो भव । अतिथिदेवो
भव । यान्यनवचानि कार्याणि तानि सेव्यानि नो इतराणि । यान्य-
स्माकं सुचरितानि तानि सेव्यानि नो इतराणि ॥

यथाकारी यथाचारी तथा भवति । साधुकारी साधुर्भवति ।
पापकारी पापो भवति । पुण्यः पुण्येन कर्मणा भवति । पापः पापेन ॥

अथातः पञ्चयज्ञा देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञो ब्रह्मयज्ञो मनुष्य-
यज्ञ इति । तच्चदग्नौ जुहोति स देवयज्ञो यद्वलिं स भूतयज्ञो यत्
पितृभ्यो ददाति स पितृयज्ञो यत् स्वाध्यायमधीते स ब्रह्मयज्ञो यन्मा-
नुषेभ्यो ददाति स मनुष्ययज्ञ इति । तानेतान् यज्ञानहरहः कुर्वीत ॥

उपनयनं विद्यार्थस्य श्रुतितः संस्कारः । तमसो वा एष तमः
प्रविशति यमविद्वानुपनयते ॥

यस्माद्धर्मानाचिनोति स आचार्यः । तस्मै न द्रुह्येत् कदाचन स हि
विद्यातस्तं जनयति तत् श्रेष्ठं जन्म । शरीरमेव मातापितरौ जनयतः ॥

EXERCISE II

उत्खातिनी भूमिरियम् ।
सफलोदको भवत्प्रयत्नः ।
नृणामायुर्वर्षशतं परिमितम् ।
यदिच्छामि ते तदस्तु ।
अहो जाने तस्मिन्नैव काले वर्ते ।
अभूमिरियमविनयस्य ।
सर्वमतिमात्रं दोषाय ।
सर्वमलंकारो भवति सुरूपाणाम् ।
कपाटमुद्घाटयामि ।
आर्द्रपृष्ठाः क्रियन्तां वाजिनः ।
गच्छतु भवान् पुनर्दर्शनाय ।
तिलेषु तैलं दक्षि सर्पिः ।

अस्मिन्नगर इयतो दिवसानुत्सव
आसीत् ।
स्थाने इयं देवीशब्देनोपचर्यते ।
प्रभवति मल्लो मल्लाय ।
गमिष्यामि यच्चात्मनः प्रभवि-
ष्यामि ।
लयं गताः सर्वविघ्ना भवन्तु ।
हताः परिपन्थिनो भवन्तु ।
सावशेषमिव भट्टिन्या वचनम् ।
वयमपि भवत्यौ सखीगतं किमपि
पृच्छामः ।

भूयसोऽपशब्दाः । अल्पीयांसः शब्दाः । एकैकस्य हि बहवोऽपभ्रंशाः ।
स्वभावमणीयानि मण्डितान्यतिमणीयानि भवन्ति ।

मृगास्तृषिता अपां धाराः पश्यन्ति । न च ताः सन्ति । मृगतृष्णिकेयमा
गन्धर्वनगराणि दूरतो दृश्यन्ते । उपसृत्य च नोपलभ्यन्ते ।

अभ्रं वा अपां भस्म । धूमो भूत्वा अभ्रं भवति । अभ्रं भूत्वा मेघो
भवति । मेघो भूत्वा प्रवर्षति ।

किं गते सलिले सेतुबन्धेन गते विवाहे नक्षत्रपरीक्षया ।

सत्यः खलु लोकप्रवादः—सङ्गचारिणोऽनर्था इति ।

सत्यः खलु लोकप्रवादः—बहुविघ्नानि सुखानीति ।

नित्यप्रसन्नमपि ते मुखमद्यातिप्रसन्नमिव । किंकृतोऽयं प्रहर्षः ।

रन्ध्रोपनिपातिनोऽनर्था इति यदुच्यते तदव्यभिचारि वचः ।

तण्डुलानवहन्ति ।

हस्तिहस्तचञ्चलानि पुरुषभाग्यानि भवन्ति ।

EXERCISE III

सिंहबिडालयोः ।

अस्त्युत्तरापथेऽर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते दुर्दान्ता नाम महाविक्रमः
सिंहः । तस्य पर्वतकन्दरमाधिशयानस्य केसराग्रं कश्चिन्मूषिकः
प्रत्यहं छिनत्ति । ततः केसराग्रं लूनं दृष्ट्वा कुपितो विवरान्तर्गतं
मूषिकमलभमानोऽचिन्तयत्—

क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।

तमाहन्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा दधिकर्णनामा बिडालो यत्नेनानीय
मांसाहारं दत्त्वा स्वकन्दरे स्थापितः । अनन्तरं तद्भयान्मूषिकोऽपि
बिलान्न निःसरति । तेनासौ सिंहोऽक्षतकेसरः सुखं स्वपिति ।
मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति मांसाहारदानेन तं बिडालं संवर्ध-

यति । अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः संचरन् बिडालेन
प्राप्तो व्यापादितश्च । अनन्तरं स सिंहोऽनेककालं यावन्मूषिकं न
पश्यति तत्कृतरवमपि न शृणोति तदा तस्यानुपयोगाद् बिडालस्या-
प्याहारदाने मन्दादरोऽभवत् । ततोऽसावाहारविहारदुर्बलो दधि-
कर्णो मृतः । अतोऽहं ब्रवीमि-

निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ।
निरपेक्षं प्रभुं कृत्वा भृत्यः स्यादधिकर्णवत् ॥

EXERCISE IV

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती ।
तस्माद्धि काव्यं मधुरं तस्मादपि सुभाषितम् ॥ १ ॥
कान् पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसन्ति वयं भूमौ ।
किं वा काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ २ ॥
उदेति सविता रक्तो रक्त एवास्तमेति च ।
संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेकरूपता ॥ ३ ॥
अतिदपे हता लङ्का अतिमाने च कौरवाः ।
अतिदाने बलिर्बद्धः अति सर्वत्र गर्हितम् ॥ ४ ॥
कुलेन कान्त्या वयसा नवेन
गुणैश्च तैस्तैर्विनयप्रधानैः ।
त्वमात्मनस्तुल्यममुं वृणीष्व
रत्नं समागच्छतु काञ्चनेन ॥ ५ ॥
पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्बु
न चन्दनो जिघ्रति सौरभं स्वम् ।
स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः
परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ ६ ॥

EXERCISE V

Vibhîṣhaṇa—May Your Lordship be pleased. I am anxious to say something for your welfare.

Râvaṇa—If it is for my welfare, say it. I listen to it.

Vibhî.—I think that the ruin of all the Râkshasas is very near.

Râ.—How do you say so ?

Vibhî—Because you have acted sinfully.

Râ—How ?

Vibhî.—Don't you know that you have stolen the wife of Râma ? Not only have you committed sin, but—

Râ.—Say out. Do not fear.

Vibhî—But you have entered upon a fight with a strong enemy.

Râ.—A strong enemy ! Turn him out. He seems to be a partisan of my enemy.

Vibhî—My Lord ! I go away myself.

NOTES ON
EXERCISES

NOTES ON EXERCISES

I अनूच्य-*Ind. p. p.* of अनु + वच् 2nd *Par.*-To recite. अन्ते-वासिन् *m.*-A pupil (अन्ते-समीपे गुरुसमीपे वसतीत्यन्तेवासी). अनुशास्ति-Teaches. प्रमदितव्यम्-Should deviate-depart from; should swerve from. कुशल *n.*-Welfare. कुशलाञ्च-You should not be careless about your welfare. भृत्यै-For your prosperity. मातृ-देवः-माता देवो यस्य सः मातृदेवो भव-Look upon your mother as a diety. अनवद्यानि-Uncensurable; faultless; अवद्यम्-गर्ह्यम्, निन्द्यम्, सेव्यानि-Should be resorted to-done. नो-*Ind.*; not. यथाकारी-*Ind.*-A man turns out to be as he acts; his action shapes his character. साधुकारी-One who performs a good action. पुण्यः-Meritorious. अथातः-Now I mention. अथ-मङ्गलार्थकः; अनन्तरम्; अतः-अस्मात् अनु-After this. अथातः-Now then (I mention). तद्-तेषु यज्ञेषु मध्ये. तद्य-Of these sacrifices, that is called देवयज्ञ (a sacrifice to gods), in which a man throws oblations into fire. बलिः-An offering. स्वाध्यायः-The Vedas. अहरहः-Every day. उपनयनम्-Investiture with the sacred thread. विद्यार्थस्य-विद्या अर्थः प्रयोजनं यस्य तस्य-Of a man desirous of acquiring knowledge. श्रुतितः-According to the Vedas. संस्कारः-Purification. तमस-*n.* Ignorance. दुहोत्-He should do evil to. जनयति-*Cau. Pres. 3rd per. sing.* of जन्, 4th *Âtm.*; generates.

II. उत्खातिनी-Uneven; with ups and downs. उदर्कः-End; परिणामः, परिमितम्-*p. p.* of मा, 3rd *Âtm.* with परि; measured; limited. अभूमिः-अयोग्यं स्थानम्; improper place. कपाटम् A door. उद्घाटयामि-उद्-10th *Par.*-To open. आर्द्रपृष्ठाः-With backs wetted with water. वाजिन् *m.*-A horse. तिलेषु-The *Loc.* has the sense of अभिव्यापक (pervading) अधिकरण; oil pervades sesamum seed and ghee pervades curdled milk. इयतो दिवसान्-For so many days; *Acc.* of duration (अत्यन्तसंयोगे द्वितीया). स्थाने-*Ind.*; it is proper. उपचर्यते-Is honoured by being addressed. प्रभवति-Is powerful over. मल्लः-A wrestler. अद्यात्मनः-If I can control myself, my emotion. लयः-De-

struction. परिपन्थिन्—An obstructor. सावशेषमिव—As if having something left; *i.e.* incomplete. भट्टिनी—A queen. सखीगतम्—Relating to our friend. अपशब्दाः=अपभ्रंशाः—Incorrect words. स्वभाव°—Naturally charming. मण्डितानि—मण्डितानि सन्ति; being ornamented. तृषिताः—Thirsty. मृगतृष्णिका—Mirage. गन्धर्वनगराणि—Cities of the Gandharvas; imaginary cities in the sky; an appearance due to some natural phenomenon. अभ्रम्—A cloud. अपाम्—Of water; *Gen. plu.* of अप् *f.* water, always declined in the *plu.* सेतुः—A bridge. लोकप्रवादः—A proverb. सङ्घचारिन्—Moving in a crowd; coming together; coming in battalions. किंकृतः—केन कृतः किंकृतः. रन्ध्रो°—Falling through weak points—रन्ध्रम्=छिद्रम्. अव्यभिचारि—Without an exception; व्यभिचारः—अपवादः. अवहन्ति—Threshes. हस्तिहस्त°—As unsteady as the trunk of an elephant.

III उत्तरापथः—The Northern region; उत्तरा and दक्षिणा are *inde.* used as *adj.* अर्बुद—अर्बुदाचल, Mount Abu; here अर्बुद is given as the summit of a mount. पर्वतकन्दरम्—*Vide* p. 122, Foot-note. कन्दरः—रम्—A cave; केसरः—रम्—Mane. मूषिकः—A rat. विवरम्—A cavity. लून—*p. p.* of लू, 9th *Ubh.*—To cut. पुरस्कार्यः—Should be set forward. अक्षत°—With his mane not cut off. क्षत—*p. p.* of क्षण् 8th *Ubh.* संवर्धयति—*Cau. Pres.* of वृध्; nourishes. व्यापादितः—Killed; *p. p.* of the *Cau.* of वि+आ+पद् 4th *Ātm.* रवः—Sound. मन्दा°—Paid very little attention to; मन्द आदरो यस्य सः. निरपेक्षः—Having no need of; निर्गता अपेक्षा यस्य सः.

IV. गीर्वाणभारती—The speech of gods; The Sanskrit language. स्वादीयसी—More tasteful. सुधा—Nectar. ताम्र—Red. एकरूपता—एकं रूपं येषां ते एकरूपाः । तेषां भाव एकरूपता; uniformity. अतिदर्पः—Extreme vanity. अतिमानः—Extreme haughtiness. अति—Excess is censurable in all matters. कुलेन—This verse is addressed to इन्दुमती, wife of अज, father of दशरथ by her female friend when she was moving about in a hall erected for her स्वयंवर (choice marriage). तैस्तैः—Various. विनय°—Of which modesty is the chief one. विनयः

प्रधानः मुख्यः येषां ते विनयप्रधानाः । तैः. स्वयमेव—Itself. जिघ्रति—Pres. 3rd pers. sing. from घ्रा (जिघ्) 1st Par.—To smell. सौरभम्—Fragrance. स्वम्—One's own. खादन्ति-खाद् 1st Par.—To eat. विभूति f.—Riches, power.

V. *May Your Lordship*°—प्रसीदतु महाराजः. *For your welfare*—भवत्कल्याणमुद्दिश्य; भवत्कल्याणमधिकृत्य; भवद्दितार्थम्. *Near—*प्रत्यासन्न; समीप. *Acted sinfully*—पापमाचरति भवान्. *Not only—न केवलम्...* किं तु *Say out—निःशेषं ब्रूहि. A strong enemy !—बलवता रिपुणा सहेति ब्रवीषि किम्. Turn him out—बहिर्निःसारय. A partisan of my enemy—शत्रुपक्षस्थः. I go away myself—स्वयमेव निर्गच्छामि.*

Misprints

Page	Line	Incorrect	Correct
34	16	नीचः	नीचाः
43	25	पथीस	पथसि
82	6	भर्तृ	भर्तु
90	14	निष्कृतन्ति	निकृतन्ति
101	13	गृह	ग्रह
102	22	त्यजतां	त्यज्यतां
102	29	नेपालभ्यसे	नोपालभ्यसे
110	7	Add 1. 7-अमृतं शिशिरे	वह्निरमृतं प्रियदर्शनम् ।
115	14	लघीयस	लघीयस्
125	1	सष्टु	सुष्टु
126	26	पत्येः	पत्ये
138	19	full-mon	full-moon
139	21	reminder	remainder
141	27	क्रीणीथे	क्रीणीषे
145	9	दोषम्	दोषः
145	22	Hanumant	Hanumat
147	28	विक्रीणते	विक्रीणीते
154	4	ब्राह्मणः	ब्राह्मणाः
172	18	अभिन्त	अभिन्त
178	31	खञ्	स्वञ्
184	8	विद्वान्	विद्वन्
